

VI

1942: 2584

מ"פ" גק.

מהות היהדות.

תרפ"ו.

ריגא.

„MHUS HAJAHADUS“

izd. M. F. GEC, Rīgā.

מ"פ" גז.

מהות היהדות.

ריגא, תרפ"ו לפ"ק.

דפוס
"עקסטרא"
ריגא, רחוב
גר. יוגגפערן 15
תלויפון 87-18

Bibliothèque
Universitaire
Tartu
1942:2584

H-TA
3881

מהות היהדות

הקדמה.

במאמרי הנוכחי הרצאתי בקיצור נמרץ ובקיום מקיפים את „מהות היהדות“ ואת תכנית גזרתה ויחד עם זה פארתי את ראשי סגולותיה, אשר כמו תצטיין ותתגדר דהנו מיתר הדתות, אשר יסודתן באמונת אל אחד.

בטרם פל עלי להקדים, שתחת מושג „מהות היהדות“ אנכי מבין את הדעות והאמנות, שהנן נושא דתנו, אופיה ותוכנה ההגיונים על פי מקוריה היותר נאמנים, הלוא המה: התורה הכתובה והמסורה והחיים הדתיים והמוסריים של היהדות החיובית המסורתית, הנצבת לנכון על אדמת דברי ימי עמנו וממנה לא תזין ימין ושמאל אף כמלא השערה.

מבלי נשות אהרי מראה לנו אנה ואנה, ומבלי פל משא פנים לאיזה צד שהיא התאמצתי באמת ובאמונה, לפי רוח מבינת, להציע ולבאר את העצם הרוחני, או המהות הנמצאה של דתנו, כמו שהיא על פי תכונתה ואופיה האמתית. ומאד מאד נזהרתי לבלתי הכניס בהרצאתי את הדעות של איזה מפלגה, או הלך רוח של איזה חכם מגדולי חכמינו גם מהיותר מפורסמים, אם לא נהיה קנין פל האומה פלה, אע"פ ששלטו וגברו חיל באיזה מקום ובאיזה זמן מן הזמנים, ולא חשכתי ממני פל עמל לחקור ולדרוש היטב אחרי הדעות, אשר הנן באמת אנכי פנת דתנו על פי תורתנו הכתובה והמסורה, המקובלות באומתנו מדור דור, ונתגשמו בחיינו הדתיים והמוסריים בכל תפוצות ישראל, רק אותן, רק הדעות וההכרות הללו, אחרי פירור ולבון מדויק, לכל פרטיהן ודקדיהן, הבאתי במאמרי, אשר אנכי נותן לפני קהל הקוראים.

המחבר.

מהות היהדות.

היהדות היא הדת הגלויה לעם ישראל, הפנויה על חברי הימים למלאה דעת האחד המיוחד המוחלט, שעליה היא נוסדה בלה וממנה תוצאות לתורת המוסר היותר נעלה, ולהשפעה חינוכית מוסרית היותר כבירה, ומהותה הנאצלה מוכנת לשכל האנושי, ואמתותיה הנעלות מתאימות לחקי ההגיון.

היהדות היא אחת שהיא שלש: אחת ויחידה הנה על פי תכונתה ועקרה העליון או יסודה הראשי, ועל פי מקורה, אבל מרכבה משלשת יסודות שונים במינם ומבעם, ונאחזים ורבקים זה בזה לבלתי הפרה, פי כל אחד מהם הוא תנאי הקיום לחבריו, ר"ל לשאר יסודותיה.

עקרה העליון של היהדות, אשר עליו אדניה הטבעי, היא הדעה של מציאות אל אחד ומיוחד בתכלית, אחד בלתי מספרי ובלתי חלקי, שאין דומה לו באחדותו, ובמאמרו בלבד ברא את כל היקום מאין (חשמו. ב ז' ל"ג) ועמו גם יחד חקי הטבע, המחזיקים בו וגרמים התפתחותו. במובן אחדות הפורא היהדות יחידה באופיה ותכונתה, בכל עניניה והליכותיה, בלליה ופרטיה. רעיון האחדות מתבוצץ ונשקף בכל דעותיה והגיוניה, עדותיה ומצותיה, והוא היסוד החיובי בכלן יחד. בו מתחיל הכתוב הראשון של תורתנו: „בראשית ברא אלקים את השמים וכ"ו" והוא נצב בראש „עשרת הדברות" בחיוב ובשלישה: „אנכי ה'... ולא יהי" לך...". והוא נאמר ונשנה בודוי הכולל של כל עדת ישראל, למיום היתה לעם עד היום הזה, בכתוב, השגור בפי כל איש יהודי: „שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד" (דברים י"ד), אולם בתבנית גורתה היהדות מרכבה משלשת יסודות (הינו: א) מהיסוד המחקרי או העיוני של מעשי בראשית (Kosmogonisches); ב) מיסוד המוסרי (ethisches) ר"ל תורת המוסר במלא מובן המושג הזה, הינו: מקורה ועקרה הראשי רצון ה', הנגלה במשפטיו וחקותיה, אשר על פיהן יחיה האדם ויתפתח בתור עמרת הפארת כל הבריאה כלה לאשרו האמת, וג) יסוד החינוכי (Pädagogisches), ר"ל מצות המעשיות, השמיעות והזכרון, שתכליתן לפעול על הרגש ועל השכל המדמה, ולחנך את רצון האדם למשמעת המוסר.

היסודות האלו, שלשתם יחדו, הנם עצמותה ותכונתה של היהדות התולדית, כל אחד מהיסודות הללו תומך בחבריו ונסמך עליהם, וכלם משלימים זה את זה, ונאחדים למערכה שלמה ושיטה דתית משוכללת דכולה בה.

א.

מקור היהדות.

מקור היהדות היא ההתגלות של ה' בתור אמת תולדית, שאיך להפחישו, פי רבבות אלפי ישראל מדור דור הנם עדותה, פפתוב: "אתם עדי גאם ה" (ישעי מ"ג י"ג). הדעה, המונחת ביסודה של ההתגלות, היא: שהאל הטוב והמטיב בחמלתו על האדם, אשר קצרה רוח פינתו להכיר ולדעת את בוראו ורצון קדשו ולמצוא ארחות חיים עלי ארץ לטוב לו, גלה ברב חסדו לאנשי סגולתו את אמתת מציאותו ורצונו באפנים שונים (במדבר י"ב ו', י"ז ח', ישעי' י"י) הלא המה חקיו ומשפטי, עדותיו ומצותיו, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, למען יורו הם, אנשי סגולתו*) לעמו ישראל, אשר הוציא מתחת סבלות מצרים להיות לו "לעם סגולה מכל העמים" ולממלכת פהנים וגוי קדוש (** במלאותו את רצון קונו בכל לבו ומאדו, ובשמרו את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט ועיי זאת ימלא תעודתו הלאומית להיות "לאור גוים ולדוגמה, העומדת לנס, שממנו יראו גוי הארץ וכן יעשו. ***)) וכמאמר חז"ל: לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים" (פסחים פ"ז ב).

ההתגלות, אשר רוח ה' דבר בה, תכיל בקרבה תורות אמתות ונצחיות, המפיצות אור בהיר על מושג ה' ותואריו ויחוסו לתבל ומלאה, שפרא במאמרו בלבד יש מאין, ומתכונתו אל האדם, נזר הפרואה כלה, שפרא בצלם דמות תבניתו, ולמענו לטובתו ואשרו, הביע את רצון קדשו, הלא המה החקים והמשפטים העדות והמצות, שהנם חובות קדושות של האדם לצור מחוללו ולבריאותיו השונת, ולו לעצמו, ושמירתן ועשייתן של פקודי ה' לכל פרטיהן ודקדיהן הנן תעודת האדם ותנאי קיומו ואשרו עלי ארץ בתור אדם, שנברא בצלם אלקים, ככתוב: "העידות, פכס היום את השמים ואת הארץ החיים והמות נתתי לפניך... ובחרת בחיים... לאהבה את ה' אלקיך ולשמוע בקולו ולדבקה בו, פי היא חיך ואורך ימך" (דברים טו-כ; שם ד" מ).

ההתגלות מצאה מבטא ברור ובהיר פתורה הפתובה והמסורה, שאינן שתי תורות שונות, פי אם תורה אחת שלמה ומשוכללת, הנובעת ממקור אחד, רצון ה'. פי התורה המסורה הנה רק פרוש מספיק לרוח הפועם בתורה שפכתה, ובאור פרטי מצותיה ותנאי קיומן, ושעור עשייתן בראוי, פי התורה שפכתה תכיל בקרבה רק ראשי פרקים כוללים, וכל לי המצות והחקים, הדעות הרמות והנשאות, הכללות בה, ונאמרו לפעמים על

(* דברים ר', לב'; הושע ה' י"ט; יב, יא; ראה חקדמה להאמונות והרעות לר" סערי" גאון. ** שמות ו' ו'; י"ס ה' ו'; כ" ב'; ויקרא כ" כ'; דברים י"ב ב'; פ"ו י"ד-י"ט. *** בראשית יב"ג; יח-י"ט; שמות י"ט ר'; דברים ד" ו'; ישעי' ב" ב'-ג'; מב" י"; ס" ב'-ג'; מדרש שמואל סוף ר'

דרך העברה, ולפעמים ברמזיה קלה, במלות משותפות, ובמבטאים שאולים, לאיזה תכלית נעלה מסתרת, ואשר על פן בלעדי התורה המסורה הגה לפעמים סתומה וחתומה כספר החתום, וכמעט אי אפשר להבין פונתה ואופיה לאמתתם ולקיים מצותיה אל נכון על פי שיעורן, וזמנן ומקומן, והנה כי כן מפלי להבדיל בין תורה שפנתב ותורה שבעל פה ולהפריד בין הדבקים האלו, נשתמש להלן במלה "תורה" סתם.

"תורה" הוראתה הפשוטה והנכונה: למוד, לקח, תלמוד, ונקראה "תורת ה'" (שמות יג"ט); הושע כ"ד כ"ו: תהילים י"ט ח"י) או "תורת משה" (יהושע ח"י—לא; כ"ג י"ג, מלכים ב' י"ד ו; כיג כ"ה) או "התורה, ב"ה הידועה, או "התורה הזאת" (דברים א"ה; ה' ד"ח "מ"ד; יו"י "מ; כ"ו ג' ח"). התורה, במובנה הנ"ל, שגלוי השכינה בעצם מיכה מדברת מתוכה, פי בה נאספו ובאו לא לבד ההתגלות של הר סיני למשה עבד ה', פי אם גם נבואות נביאי האמת, בלעדו, אשרי חזו כאשר יערה עליהם רוח ממרום, וגם לקח גדולי חכמי לב, מלאי רוח ה', שחשו קרבתו בדבקתם בו ברוחם, התורה לא לבד מקור חיים של דתנו, המלמדת את האדם דעת יוצרו ורצון קדשו, הלא המה: משפטיו וחקותיו, מצותיו ועדותיו, והמוכיאה את האדם בקשר תמיד עם צור מחוללו, בשורתו אותו לנגדו תמיד ובהתהלכו אמו, אבל גם מעין לא יחרב של דעות רמות ונשאות, המתאחדות להשקפת עולם שלמה ומקורית, רבת הפנים והמקצעות, על טיב המבוע וחיי האדם ותכונותיו וכינותיו השונות, בתור פליל ותכלית כל הבריאה פלה, שנברא בצלם דמות בורא הכל ומלאה ונצב על פסגת מרומי היקום, השקפה עיונית מאד נעלה, יחידה במינה, שבהרבה פנים, כאשר נחזה במרוצת מאמרנו הנוכחי, הקדימה אלפים בשנים השכלת עמי אייראפא היותר נאורים, השקפת עולם שהולידה שיטה חדשה, מסודרה מראשה ועד סופה פאחדות שלמה ומשוכללת מאין כמוה, שמה שהיתה ליסוד אמיץ ולרוח החיים לתרבותנו הלאומית, תרבות מוסרית, שאין דומה ליקרת ערכה ולרום תפארת הודה והדרה, המתנוסס בתכונתה המצוינת, והיא: שנוסדה כלה על אמתת המציאות, וממנה לא תזוז ורק על בסיס המציאות היותר נאמנה, בנה תבנה מעלותיה בתקף השכל הישר וחקי ההגיון, שלא ימנו לעד לעולם, פאשר גם המה הנם ילדי המציאות, תוצאות היש המוחלט, ומבנות לכל בני אדם, אשר עינים להם לראות את המציאות, וההגיון להם לקו ולמשקלת, וצביונה של התרבות הזאת, אשר יסודותיה הראשים ועקריה הנאמנים והקיימים לעולמי עד, הנם: האמת והצדק, אהבת חסד ושלום אמת, שהנם דרכי השלם בהחלט ומדותיו הנצחיים, הוא—שכלול המציאות והתפתחותה למעלה למשכיל לפי רוח האדם וכחות נשמתו של מבחר היצורים, אשר למענו נברא העולם, והוא הולך ומתפתח בלי הפוגות, ותכלית התפתחותו: משאת נפשי היא—לתקן עולם במלכות שמים, למען הרבות פלי קצה

לאדם המתלונן בצילה, שפעת הטוב והאשר האמת, כפרי ישוה לו לפי ארחות חיו ומעשיו הטובים.

התורה איננה רק שמר החרות הרוחנית הגדול בלבד של עם ישראל כעין (Magna Charta) של האנגלים, אשר הביאה את החרות הרוחנית האמתית, במובנה הנעלה של המלה הזאת, והקדימה גם בדבר הזה, כבענינים אחרים, השכלת בני תמותה, אשר עליה יתגאו עמים נאורים, אלפים בשנים. פי אם הרבה יותר מואת: הפורה נתנה לעמנו את "הלאומיות" ר"ל, היא עשתה אותנו ללאום, ככתוב: "הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם", שנאמר אחר מ"ת, וכפתגמו של ר' סעדיה גאון: "אומתנו איננה אומה, כיא בתורתיה" (האמ"והד מ"ג פ"ז). ע"י קיום התורה ושמירת מצותיה וזה ישראל לעמוד ולהתקיים בתור "עם לבדד ישכון, באופיו הלאומי ובתכונת רוחו, אשר במו יצטיין מכל עם ולשון שבעולם, וע"פ "בגוים לא יתחשב", פי בעוד שהלאומיות של גויי הארץ אחוזה וקשורה בתנאים ידועים, הינו: כשפתם, אדמתם וממשלתם המיוחדות של כל אומה ואומה בלבד, ושכל עדיהן חייםם הלאומיים אינם חיים, והלכים וכלים מאיליהם, בהתבוללם באומות. שנצחום וגברו עליהם במלחמה וכבשום ושעבדום; אשר לא כן עם ישראל, הוא עודנו חי וקים בתור גוי אחד ומיוחד, אע"פ שזה כאלפים שנה איננו דובר בלשון עמו, והנהו בגולה, מפוזר ומפורד בין עמים רפים שונים, ונכנע תחת עול ממשלות שונות, מוכה ומעונה באכזריות איומה מתגרת אויביו הרבים והעצומים; ובכל זאת עוד לאומיותו אתו חיה וקומת, לא נס לחה הלאומי, ועיד עמדה בו רוחה, וכנחה או לפני אלפים שנה, בשבתו לבטח על אדמת מכורתו, תחת שבט מלכותו וממשלתו, כוחו עתה, כי הלאומיות מה היא? אם לא מכסת כל סגולות וכוחות, המיוחדות ללאום ידוע, המבדילות אותו מעמים אחרים, ומקורן של הסגולות ההן וסבתן שהולידתן, הוא נחלת אבות וחנוך, שנפל בגורלו. במלא מובן המלה, היא הוא דברי ימיו הפנימיים והחיצוניים, שגודלו וחינוכו אותו באופן ידוע, והמביעו עליו חותמם המיוחד, וסגלו אותו העם לכרוא ולצור באורח ידוע, ולהוציא, מפות אל הפועל התרבות הלאומית, שבה יתנוסס ויצטיין כל עם נאור ואותה יכנים באוצר התרבות הכללית של מין האנושי ויעשיר אותה פרבוי הגונים ובשלל צבעים, ובה, בתרבותו הלאומית, לאם מלאם יאמץ, והיא סימן מובהק לנאורתו, וקנה המדה לערכו התרבותי בכלל. באומה הישראלית, גם כן נקבצו ויבאו במדה מרובה כוחות וסגולות, שירשה מאבותיה, אבות אומתנו, והכוחות והסגולות האלו מצאו גם כן התפתחות מיוחדת כן בתולדותיה. ובדברי ימיה המיוחדים וכן בחינוך הדתי המיוחד, אשר נפל בגורלה, על פי התורה ומצותיה, חבל נחלתה מימי קדם, בחינוך הנפלא הזה החזיקו אבותינו ואבות אבותינו מימי קדם, "בני ישראל", יאמר ויסיפוס פלוווש, "ולמדו את בניהם בעודם יונקים שדי אמותם לשים את כל מוצאי פי תורתם כהותם.

על לבם, כשוטפות בין עיניהם ליראה אותם ולכבדם כל הימים... מכל מהמד
 ומכל משא נפש יקר פעינינו האמון הטוב והישר, אשר אנחנו אמנים את
 בנינו ופקדון משמרת תורתנו וצדקת אבותינו ביד בנינו אחרינו לדורות עולם
 הוא מיטב הפצנו ומבחר מעשינו כל ימי חיננו.* ובהחזיקו בחינוך ובאמון
 על פי התורה והמצוה זכה ישראל לעמוד ולהתקיים בלאומיותו המיוחדת
 למרות כל התלאות הנוראות, שמצאו אותו במדה מרובה וגדושה באלפי שנות
 הלכו בגולה, ועודנו הולך ומתפתח בלאומיותו ועמה יחדו הולכת ומתפתחת
 תרבותו הלאומית, התרבות הדתית-המוסרית, הנבדלת במינה מכל
 תרבות לאומית של עמים אחרים כפתגמו של ר' יהודה איש אישא: „כל
 העולם כלו מעבר אחד והוא (אברהם ובניו ישראל) מעבר אחד“ (ב"ר
 מ"ב) וברבבותו הדתית-המוסרית תבדל אומתנו ותצטיין למן היום
 היתה לגוי עד היום, כי התורה הבדילתו ותבדילו עד עתה מכל עם ועם,
 ולא תתננו להתערב בגוים, וללמוד מעשיהם הלא טובים, על ידי תורתנו
 „תורת חיים“, זכה ישראל להיות עם עולם, אשר להשמירו ולהעבירו מן העולם
 לא עלתה בידי אויביו הרבים, המתנכלים לעשות אתו כלה, ולא נלאו עד
 היום לרדוף אותו בחמת אפם לבלי חשך בכל ארצות פורו. על ידי
 התורה זכה ישראל להיות לעם תרבותי-מוסרי מאין כמוהו, והמוסר תשא
 בכנפיה מפתח לשערי החיים הנצחיים, וביד רמה ובקומה זקופה ישא ישראל
 את דגל התרבות המוסרית כעין מחאה גלויה כנגד תועבות כל עמי הארץ,
 שהתמכרו לתאות בשרים נמכות והולכים אחרי מראה עיניהם ותאות לבם
 המוליכים שאלה באין מנום, בכל עמי הקדם וגם עמי המערב היותר נאורים
 כעמי יון ורומי, אשר ע"כ היה ישראל לצנינים בעיניהם כמאמר חכמינו ז"ל: „למה נקרא שמו סיני שהביא לנו שנאה מן האומות“.
 וע"י התורה היה ישראל למורה דרך למין האנושי „ולאור גוים“, ובאונם
 וברצון ילכו לאורו הגוים היותר נאורים, העומדים בשורה הראשונה של עמי
 התרבות, ומתפרנסים מצדו הרוחני, אשר על זאת כבר, לפני אלפים שנה,
 התאונן הפילוסוף של כת הסטאיקים סענעקא, כנשאו מדברותיו על היהודים
 ברומי לאמר: „המנוצחים (העברים) כופים את המנוצחים (הרומים) לקבל את
 תורתם“, „Victi victoribus leges dederunt“.

ולא לשוא התאונן לפי עדותו של ההיסטוריון יוסיפוס, המעיד לאמר:
 „זה שנים רבות נוטה לב רבים מן העמים ללכת בדרפי תורתנו ואין עיר
 בארצות יון וביתר הארצות ולא שבט ומשפחה פתוך העמים, אשר לא ימצאו
 שם אנשים מבני הנכר, אשר לא ישבתו ביום השביעי וענו את נפשם בצום
 העשירי והעלו נרות בלילי החנכה ונורו מכל מאכל, אשר לא יבא אל פי
 ישראל, אף יתאמצו ללכת כמונו בדרכי שלום ואמת איש את אחיו ולהרים

(* מלאכות פילון 32 ע"ג העתקת ד' יעבץ.)

נדבה מפספס לאשר אין לו, לשקוד על מלאכתם באורף רוח ולשאת כל מכאב וכל פגע על משמרת תורתנו ולדבקה בה בכל עז ולבלתי סור ממנה. ומה יפלא הדבר, כי גברה רוח התורה בתוך האנשים האלה על חמדת הבשר ותשב באיתן במעמקי לבם, וכאשר ימלא כבוד ה' את כל הארץ, כן עשתה. לו תורתו שם בכל קצוי ארץ* (*). פי עז ותעצומות חכמה ודעת לתורתנו לכוף ולהכניע למשמעתה את כל עם ועם, אשר לאור החכמה הלוך ילך, ובלעדיה יתעו פחושך הבערות ויאבדו בתוהו, כאשר כבר נאבדו עמים גדולים וגם זכרם. אבד מן הארץ, רק על אשר בשרירות לבם הלכו ונבערו ושגו בדעת ה' וישתגעו לכרוע בדרך לפסילים, אשר כל רוח אין בהם והנם סמל כל תעובה וזנונים.

אם כן אפוא התורה, ורק התורה הרימה אותנו למעלת «עם סגולה מפל העמים» ולממלכת פהנים וגוי קדוש», ולאור גוים», וזאת תעודתנו עלי אדמות מאז מעולם, כמאמר חכמינו ז"ל: «לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים» (פסחים פ"ז, ב'). ולא נתנו מצות לישראל אלא כדי לצרף בהן את הפריות» (ב"ר ר' יוחנן). ותעודתנו הזאת היא תרבותנו הלאומית. התורה ומצותיה, שמירתן וקיומן בתמידות ובמרץ, שאין למעלה מהן, ובמסירת נפש, שאין דוגמתה בתולדות בני אדם, שבהן יתנוסס ישראל לגאון ולתפארת באלפי שנות נדודו בגלות אדום, הנן תרבותו הלאומית, שבה העשיר פעושר רב הערך, שלא יסולה בכל הון דעלמא, את התרבות הכוללת של מין האנושי, והיא הולכת וכובשת אחד אחד כל העמים הנאורים. «מי יכחיש שראוי להתפלא ולהשתומם», יאמר הפילוסוף ידידיה האלקסנדרני, «שבצעדי היהודים גם הנכרים, וביחוד אלה מקרבם, המוקירים מדות המוסר, מכירים את יקרת ערך חקי התורה ויורעים לכבוד אותם. החקים האלו זכו להכרת טובה ולהודאה מרובה, שמעולם לא נפל לחבל למחקקים אחרים, הלא אין ממלכה לא בארצות יון, ולא בחוצה לה, שתכבד חקי ממלכה אחרת, ורק בחקותינו הכל מודים, המה יכניעו כל אומות הקדם וגווי מערב», (חיי משה). כהמלך מונבו והילנה המלכה ובניה, וכאונקלס הגר, הרפו להתגויר ולהסתפח אל נחלת ישראל נכבדי העמים, אנשי שם, אשר בקרבם נאחזו בני ישראל, למראה ההוד וההדר של החיים המוסרים על פי התורה, ונתקיימה בהם דברי תורתנו הנצחיים: «ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים... ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה» (דברים ד' א).

גם חכמי זמננו היותר מפורסמים מבין הגוים מודים ביקרת ערף תרבותנו הלאומית ומפארים ומרוממים אותה על כל שבח ותהלה: «אנכי אחשב

(* שם ע"פ העתקת יעבץ.

לאסון נורא בלי מצרים לכל מין האנושי, לאסון שאין לו תקנה, אם יתכחשו בני ישראל לדתם". יאמר החכם המדיני המפורסם, והחוקר המהולל Barthelmy Saint Hillair, "אין עם בתבל, העומד לנס באסון רוחו העצום ובאמונתו החזקה לדתו, כעם ישראל, אין גוי בארץ אשר פעל על מין האנושי פעולה דתית עזה וכבירה כישראל. היום, אשר בו יפנו היהודים ערף לדתם, היום ההוא יהיה יום איד ואסון היותר איום ונורא, והחסרון, שיוולד על ידי התכחשם של היהודים לדתם לא יוכל להמנות לעד לעולם, על היהודים להחזיק מעמד ולהיות אמונים לדתם, אשר זה בשלשת אלפי שנה היו באמנה אתה, ואשר בכל משך הזמן הזה כמעט לא שנתה את עצמותה, עליהם להיות לעולמי עד אשר היו עד הנה, הלא היא מופת לרבים מאין כמוהו". (*). אוהב אנכי את היהודים" יכתוב Francois Lauren, "ורוצה אנכי עד מאד שיתפתחו ברוח מסורותיהם, אין אומה ואין דת, אשר היו להן מסורות כמסורות הנביאים". (**). "חלילה לכם, אלף פעמים אשנה ואשנן חלילה לכם לפנות ערף לדתכם, יכתוב החכם הגדול Emile de Laveley כי דתכם, בלי כל ספק, אחת מהדתות היותר נעלות והיותר זכות בעולם, ואומתכם, לפי ראיית עיני, היא האומה היותר משכלת והיותר חרוצה על פני הארץ, ועתה היא להגיע אל מדרגה היותר גבוה בתבל ותהיה כדאית וראויה לזאת". (***) "מי יעזו להוכיח, שתעודת ישראל תמה ותהי לא-תועלת" יאמר החכם המפורסם Athanase Coquerele, "אחרי אשר כל העולם עוד ימצא חפץ גם בימינו לשמוע כאשר כל איש ישראל מכריו לפני מותו את האמת היותר נעלה בעולם ואשר אך אחרו עד מאד להכיר, והיא: ה" אלקינו ה" אחר". (****)

"כנסת ישראל יאמר" E. Renan, (Judaisme et Christianisme). "אשר ככה הרבה לגמול טובה למין האנושי", עוד תוסיף גם פעתיד לגמול לו טובה ותעבוג עבודתה לטובת האמת והחרות ורוח עת החיה"...

אצא מגדרי, אשר שמתי לי במחברתי הנוכחית, אם אמרתי להביא פה אף חצי מהתהלות והתשפחות, אשר יפורו ביד נדיבה לתרבותנו הלאומית, הלא היא התורה ומצותיה, שאספו החכמים יעלינינקע, זינגער, בלום, וגם אני במחברתי על אדות "תחום חמושב" בשפת רוססיא, אדם מן המעט שהבאתי למעלה נראה ברור למדי, שגם גדולי חכמי אומות העולם מודים שתרבותנו הלאומית, הלא היא תורתנו הקדושה, שאין על עפר משלה, וחיינו על פי התורה והמצוה, הביאו ברכה מרובה לא לאומתנו בלבד, כי אם גם למין האנושי בכלל, והעשירה את אוצר התרבות הכללי עושר רב הערך.

בלעדי זאת התורה היא כמעין המתגבר מאיליו בלי הרף, ויפכו מימיו המהורים והמוקקים שבעתים בלי הפוגה, לרות כל צמא לדבר ה" ולהשיב כל נפש

שקוקה, המתרפקת לדעת את רצון קדשו בכל עניני החיים ובכל מקרה הבא לידה להשכיל לדעת את דרך הישר, אשר עליה ללכת לבלתי הפשלי בלכתה, ואת המעשה אשר תעשה או אשר תחדל מעשותו כדי לכון ולכלכל את חייה ודברה לרצון קונה, ששלחה הלם למלאות הפעודה, שהתוה לה ברב הסדו, לאשרה ולהצלחתה. התורה תגלה לכל ההוגים בה דעות רמות ועמוקות והכרות נעלות כן בנגע לתוארי-ה', וכן למתכונתו לתבל ומלאה, ויחד עם זה הנה מקבץ חקים ומשפטים, מצות ופקודות, אשר יורואת האדם על כל מדרך כף רגלו ללכת מישרים ולעשות את הטוב והישר בעיני אלקים ואדם בכל עניני החיים המעשיים, הדתיים והמוסריים, הכלכליים והמדיניים, אשר על איש יהודי לשמור ולעשות בתור אדם בכלל, ובתור איש עברי בפרט, הנושא תעודה רמה, ופקודה נשאה, שהטילה ההשגחה העליונה, חובה על כל עם ישראל בכלל ועל איש מאישי האומה הישראלית בפרט.

על ידי התורה מדבר רוח ה' לבני אדם תמיד, להורותם לדעת את אביהם שבשמים, ומוהיר אותם ומצוה להם לשמוע בקולו וללכת בדרכיו, ומראה להם את מקומם בקרב אלפי רבבות ברואי תבל, ומגלה להם מגמת חייהם ותכליתם עלי אדמות וכונת הבריאה פלה, ובקול נגיד ומצוה, אשר לו לברו הזכות והמשפט, העז והממשלה לחק חקים, לפקוד ולצוה, הוא גזור על האדם את המעשה, אשר יעשה לטוב לו וזבא, וכאב רחמן הוא מתוה לפניו בתוים ברורים ובהירים את הדרך, אשר עליו ללכת לאשרו האמתי (דברים ל"ו י"ט).

ערכה הרב של התורה לאדם, שאין דומה לו לחשיבות בכל ערכי התבל, אשר המשורר האלקי מפאר ומרומם במזמורי תהלים ה'ט' והק"יש וחז"ל הקדישו לתאר יקרת תפארתה פרק ששי מאבות, והתנא ר"י מאיר מרבה לספר בשבח העוסק בה לשמה בדברים נמרצים מאין כמוהם לאמר: נקרא רע אהוב אוהב את המקום אוהב את הפרית, ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק — חסיד ישר ונאמן... ומגדלתו ומרמתו על כל המעשים, יקרת ערכה של התורה. תעורר הנחיצות היותר הכרחית להגות בה בלי לאות, להעמיק בה החקירה והררישה, ללמוד הסתום מן המפרש ולחדור בעמקי סודותיה, ולהשכיל לדעת פנים ודרכים שונים בחקר התורה כדי להשיג את רעיונותיה ודעותיה הנשאות, ולהכיר ולשנן את מצותיה ודיניה כראוי, ולחקר אחרי תנאי שמירתן ועשייתן כנכון ככתוב: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, והגית בו יומם ולילה, למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי או הצליח את דרכיך ואו תשכיל". (יהושע א'ח) וחז"ל הרבו להמרץ את חובת השקידה על התורה עד כי דרשו את הכתוב: "ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו" לאמר: "הלוי אותי עזבו ואת תורתי שמרו" שמתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירו למוטב (ירוש. חגיגה א' ז').

התורה, בתור מכטא גלוי-שכינה, תראה כבראי קרני-אור מהות ה'. תואריו ורצונו, אשר אין חקר לרוממותם, ואין מדה וקצב לעמקי דעותיהם.— היא שדה אין-קץ לחקירות ודרישות לשכל האנושי, המשתוקק להכיר ולדעת את האמת הנעלה, הממורה והצפונה בה, אשר לפעמים כברק ברק לפתע פתאום תציץ מקרבה ותאיר את מחשכי המציאות, הסוככת אותו, ובמדה, שהאדם מתפתח ומשתלם את עצמו, בה במדה יזכה לגלות בתורה אוצרות חדשות של רעיונות דתיים ומוסריים, נשגבים ומבריקים, אשר יאירו עיניו וירוממו את רוחו וצאלים מהודם על נשמתו ויעירו בלבו רגש יראת הרוממות ואת האהבה הנשאה לאביו שבשמים ואת התשוקה העזה לשמור מצותיו ועדותיו בכל לבו ונפשו, גם תעיר בקרבו רגש הכרת טובה לצור מחוללו, שהרבה להיטיב עמו, ולהשפיע עליו מדת חסדו הרבה, הדעות והרעיונות האלו, כמה שהם מרובי הגונים, הנם כלם עולים ומתחייבים בהכרח הגיוני מכריע מתוך עקב היסודי והעליון של היהדות, והוא מציאות אל אחד ומיוחד, ולכן, אם כי אין מספר לרעיונות והדעות השונות החכיים בעצם העיקר הזה, הנן כלן, על פי רוחם ומקורם שוים ומשותפים באחדותו המוחלטת.

אשר על כן חשקה נפש ישראל בתורה ולא נלאה מלהגות בה ולהעמיק חקרי, במשך אלפים שנה מלאה התורה לישראל מקום ארץ מולדת לאומית, וממלכה לאומית, ויתר תנאי קיום הלאם. באלפי שנות נודו היתה התורה, אשר נשא עמו בגולה מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה לאדמת קודש, אשר עליה שכנה נפש האומה בשלות השקט כעל סלע מוצק וצור איתן בלב ים, ולא זו בלבד אבל היא היתה לו גם לרוח חיים ותהי באמת ובהחלט, לנושא את נושאייה. הכרתו הפנימית של עם ישראל, שהתורה היה באמת "תורת חיים", ר"ל, תנאי קיומו בתור עם מצוין, ובלעדיה אי אפשר לו לעמוד ולהתקיים, ורק בתורה לאומיותו, ההכרה הזאת תעורר ותחוק את לבו להוקיר את התורה מכל יקר ולחשליך נפשו מנגד במשוש לבב להצלתה, ולהקדיש את הונו ואונו לשמירתה, ולשאת ולסבול בגללה צער ומכאובים אין שחר, ונגישות ורדיפות אכזריות בלי קצה, ולשפך דמו כמים במלחמות הנופה בעד קיומה. "אורחי יהודה" יאמר יוסיפוס, גבורי רוח ואמיצי לב, אשר פחד לא יודעו ונפשם בכפם תמיד למות על חקי אבותיהם... לא לעשות לנו שם בגבורים, או לבוז בז, או להרחיב גבול אנחנו נלחמים, כי רק אז נשלח ידנו לחרב בערוב איש את לבו לנגוע אל תורתנו, "לכל בני ישראל תו"מ למיום הולדם ילמדו להכיר ולדעת, שהספרים האלו (ספרי התנ"ך) ממקור ה" מוצאם, וע"כ מחויבים המה בשמירתם ולעת הצרך עליהם להקריב בשמחה את חייהם בגללם. והנה לעתים קרובות היינו יכולים לראות איך שבונים יהודים סבלו בתיאטראות ענוים קשים ומרים וכל מינו מיתות אכזריות, רק לבלי הוציא מפייהם דבר נגד חקיה ולבלתי לעבור על יתר חלקיה. מי מהיונים נשא ענוים כאלה או נכון הנהו

להביא קרבנות אף קלי הערך, לו גם כל ספרותם היתה בסכנה לאבד מן העולם. (נגד אפיון א' מ') וכואת יעיד על ישראל גם בן גילו של יוסף בן מתתיהו, ידידיה האלקסנדרי (Philo) לאמר: "אך היהודים לברם, עם הסגולה מכל העמים, נחשדו בעיניו של קאליגולה שלא יחתו מפניו (בגזרו להאמין באלקותו). כי המה נסו מעורם לתת נפשם כופר תורתם, ולקבל את המות עליהם בשמחה כחיי עולם, תחת להפר אף קוץ אחת מחקי אבותיהם, והתורה זעינהם כחומה נשנבה, אשר אם תנוע אך אבן אחד ממנו ויתר הכניץ לא יעמוד על מכונו, ונפל הקורה אחד אחד עד היסוד" (המלאכות לקיום בהעתקת מ"א גינצבורג).

למן העת ההיא לא פעם ולא שתים רדפו עמים עריצים בחרי אף, ובחמה שפוכה את התורה ונושאה היותר אמיץ ויציב, את ישראל, בחפצם להשמירם מתחת השמים וגם למחות את זכרם מעל לוחות התולדה, והרדיפות והמועקות בפנים שונים, אשר אין על עפר משלם לרע, מרם כלו ותמו, וכמעט שלא פסקו במשך אלפים שנה ועוד באות וחוזרות פה ושם גם עד היום, אלה בפקורתם הזעומה, המלאה סף רעל, או חירופים וגידופים על התורה, ולא נלאו לעולל עליה עלילות ברשע כסל, ולחתור חתירות מתחתה להפילה למושאות, ואלה לא ינחו ולא ישקוטו במומותיהם לעשות אתנו כלה. עוד היום תצילינה אונינו מזעקת שבר ואבדון של אלפים ורבבות קרבני הפרעות האיומים, אשר ירעישו את מותרי לבנו עד היסוד, שיעוללו בנו לא לבר פראים, חלאת מין האנושי, כי אם גם גוים נאורים, למראת עין, אשר בתרבותם הגבוה ידגלו, ובהשכלתם יתימרו, אמנם כן, במחיר מאד יקר היתה התורה, קנין האומה הישראלית. אפס לא הרבינו במחירה, הלא היא, ורק היא תחינו, רק בזכותה עודנו חיים נקיים אנחנו ועל משמרתנו נעמוד בכל תקף ועוז כסלע איתן בלב ים כלפני אלפים שנה, האם לא תעיד העובדה הזאת, שאין להכחישה. והיחידה במינה, ואין דומה לה בכל דברי ימי עולם, שהיא מת בעצם תומה מדברת מתוך התורה, וע"כ היא נצחית לנצחיותה של האמה, בת השמים, בעצמה, וכל כלי יוצר עליה לא יצלח להכחידה ולהעבירה מן העולם, ונצחי כנצח ישראל גם אנחנו נושאי התורה, כל עוד רוח החיים שבתורה, תפעם בקרבנו ותחינו, וכהסנה במחזה משה רבינו, הבער באש ואיננו אבל, כן התורה וכן ישראל, אשר גדלה ורוממה ברוחה, והטביעה בו חותמה, חותם הנצחית, שלא ימחה לעד לעולם, ויעמדו כימי השמים על הארץ למרות כל הרדיפות של אויביהם הרבים והעצומים, אשר סביב שתו עליהם, ויקיים בנו, כאשר כבר נתקומה עד כה, נבואת החוזה - לאמר: "ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלמי לא תמיט אמר מרחמך ה'" (ישעיה נ"ד י'; ויקרא כ"ו מד-מה'; שמואל א' י"ב כ"ב; וואל ד" ק'; עמוס מ' ח'; מלאכי ג' י'; תהלים צ"ד יד').

העקר העליון או היסודי של היהדות.

העקר העליון של היהדות הוא דעת מציאות אל אחד ומיוחד בהחלט. היהדות תורה לא לבד מציאות ה' וישותו מעולם, כי אם גם יחודו ואחדותו בהחלט. למן היום היה ישראל לגוי עד היום הזה היה החרון: "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד". סממא שלו, נאומו להכיר וניבו הממלא את נפשו, ובו הוא מחויב ולא ירף, ההתפתחות התולדתית של ישראל, לא שנה אף כמלא השערה בהסממא המצוינת הזאת, והיא נשארה בעינה ככיום הולדה. ההתפתחות התולדתית המתקדמת של עם ישראל אך הלוך הלכה והעמיקה והרחיבה תמיד את הדעה הרמה, הצפונה בהחרון הכולל הזה, אשר אין חקר לעמקו ורממותו, ואין קצה להתולדות ההגיוניות והמסקנות המוסריות היוצאות ישר ממנו בהכרח מכריע. לדגל החרון הזה יסע וילך ישראל בימי נדודו קוממיות, בלב סמוך במוח שלא יוש ה' את עמו, ויהי לו החרון הזה לכוכב מזהיר בחשכת ליל הגלות המר, אשר יפיץ אורו על דרכו בכל מקרי החיים. עוד היום ימות כל יהודי אמתי והחרון הנעלה הזה, המרום את נפשו אל על, על לשונו, ומה רבו המארעות בדברי ימי עמנו, אשר בגלל החרון הזה היתה כל עמלו, לבו, ורכושו למשסה, כבודו לקלון, וגוו טרף לשני אכזרים, ומתוך לבת מדורת האינקוויזיציא נשמע לפעמים החרון הזה בקול אדיר וחזק פלח כליות וקרוע לבבות. וכל זאת לא לשוא, כי בהחרון הזה כלולה לא לבד אמת מחקרית נאצלה, רמה ונשאה, אבל גם וביחוד השקפת עולם נעלה, ושמה שלמה ומשוכללת בהשפלה ותרבות, ה"ה התרבות הדתית-המוסרית, שנושאה היותר נאמן ואמיץ היה מני אז ונשאר עד היום מבשרה הראשון—בית ישראל.

דעת מציאות אל אחד ומיוחד, או אמונת היחוד הנה היסוד העיוני מבריאת העולם של היהדות, היסוד הכי נכבד ואבן פנת דתנו, הדעה הזאת פי שנים ברוחה: היא תורה, שאל אחד ברא מאין במאמרו בלבד את כל היקום ואתו גם יחד כל חקי הטבע, המחוקקים בו, ומקיימים ומפתחים אותו ואת כל בראוי תבל לאין תכלית בהדרגה תמידית מעולה, והיא תורה גם כן, שיצר ה' את האדם בצלמו, הינו, שאצל מכבודו, ר"ל מתאריו ומדותיו לכן תמותה ויחד עם זה נתן לו חקים צדיקים ומצות נעלות לטוב לו, כי בפוחם לקימו ולפתחו בראוי לו, בתור נזר כל היצורים, אם יחזיק בהן וישמור לעשותן בדיוק, היסוד הזה יקציב את מקומו של האדם במערכת הבריאה ותעודתו בחייו עלי אדמות, ויערוך לפניו שמה עיונית שלמה ומסודרה, העלולה לרות צמאנו לדעת את תכלית חייו עצמו, והרעיון הנכון, והמגמה הישרה הצפונה במו, ומסוגלה להשיב תשובה, אשר תנוח דעתו על השאלות היותר חמורות, המרגיזות מנוחה

גפשו. פן על אדות עילת כל העילות וסכת כל הסיבות, ועל יחוסה של הסכה
 הראשונה לברואיה הרבים מאין ספרות, וכן על חובות האדם לקונו, לדתו
 ואומתו, לארץ מכורתו ולבני חברתו, ולו לעצמו ולביתו ולשאריו הקרובים
 אליו, ואם כן אפוא בהיסוד של מעשי בראשית נכלל גם היסוד המוסרי, פי
 אחרי שבורא תבל הנהו האחד המוחלט, הלא מתחייב ממנו שהנהו השלם
 המוחלט בתכלית השלמות, שנכלל בו כל שפעת המציאות והישות, ואם פן
 אפוא מוכן מאיליו גם השלמות המוסרית, ה"ה הטוב המוסרי, שמרום פסגה
 היא הקדושה. אשר ע"כ "קדוש" יאמר לו ובשפת נביאינו "קדוש" יכונה.
 ומאחר שתוארי ה"ה הם מהותו הנצחית, פי השלמות היא עולמית ולא תשונה
 ולא תתפתח ולא תתפעל לעולם, הלא דעת לנכון נקל, שהאחד המוחלט הוא ממילא
 הטוב המוחלט והקדושה המוחלטת; ורצונו, שהוא ג"כ מהותו הנצחית, הנהו
 טוב וקדוש בהחלט. ואחרי שבלעדיו אין, והשלם המוחלט הנהו הכל—יכול
 בהחלט, הלא בכראו תבל ומלאה ברא אותם ברצונו הטוב והקדוש, פי אי
 אפשר לגמרי לחשוב ולדמות איזה רדיה והכרח, שפפתה והכריחה אותו,
 חלילה, לברוא מה שהוא, מסכרות האלו עולה שברצונו הטוב ברא תבל
 ומלאה, ושכל הפריאה טובה, פי מטוב יוצא טוב, בכתוב: "וירא אלקים את כל
 אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א' ל"א), וכאשר בקש משה לאמר:
 "הראני נא את כבודך", ר"ל, מהותך, היתה התשובה המצוינת: "אני אעביר
 כל טובי על פניך... וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם" (שמות
 ל"ג י"ט). בדברים המעטים האלה נאמר ברור, שמהות ה"ה הוא הטוב המוסרי,
 שתגלה ותראה לעיני האדם במעשי ה"ה, הינו: כאשר יחן וירחם, יען פי
 המושגים חנן ורחם מורים על חסד במדה גדושה ועל אהבה רבה, הבלת
 תלויה בזכות המושפע ממנה, כ"א בשפעת אהבה של המשפיע חנינה ורחמים
 גם לבריאות, שאינן ראויות לכך בכתוב: טוב ה"ה לכל ורחמיו על כל מעשיו;
 (תהלים קמ"ה ט'), פי השפעת חנינה ורחמים נובעות מעצמן מטובו של בעל
 הרחמים והחסד, אשר על ידן נכיר ונודע את עצם טיבו המוסרית, וזה שאמר:
 חז"ל: "אמר הקב"ה למשה: שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא" וכיו
 (בראשית ר' ג'), פי לאדם, אפילו במדרגת משה רבינו, אי אפשר להכיר את
 מהות ה"ה בעצמה הינו, לראות פני ה"ה בעודנו חי, פי מה הוא האדם בחייו
 עלי ארץ, אם לא כעין טיפת גשם, הבאה משפעת מי עננה ויורדת לשפעת
 מי הים, ושפה בלבד הנה רק בדרך הלוכה, מרגע הפרדה משפעת המים
 הרבים, אשר פרקיע השמים—עד בואה אל נבכי מי הים, כן האדם בימי
 חייו הקצרים והמוגבלים מכל צד, ממקור החיים הנצחים הוא בא, אחרי
 שהבורא, מקור החיים, נפח באפו נשמת חיים, ואל מקור החיים הנצחים הוא
 הולך ושב בימי חלדו, ואיככה יכיר אדם חי את מקורו אחרי הפרדו ממנו,
 ע"כ נאמר, "לא תוכל לראות את פני, פי לא יראני האדם וחי" (שמות ל"ג כ").

ר"ל, בעודנו חי, בימי חייו הוא מכיר את בוראו רק אחרי מעשיו, וזאת כן הפתוב באמרו: "וראית את אחרי ופני לא יראו". ואולי זאת כון גם משה רבינו באמרו: "הודיעני נא את דרכך ואדעך" (שם י"ב), כי רק על פי מדות ה' ועל פי דרכיו, אשר יתהלך עם יצירי בפיו, יכול האדם להכיר את עצמות בוראו, מיכו ומחותו. *

בשלמותו של השלם המלאה והמקפת את הכל, תכיר היהדות ראשית כל השלמות המוסרית: השלם במרם כל ובשורה הראשונה, כפי אשר תשיגהו בינת אדם על פי פעולותיו, הנהו סמל כל המדות טובות החיוביות על פי טבעו, ורצון קדשו, הוא מקור המוסר האמתית, שנגלה בחקיו ומשפמיו, מצותיו ועדותיו, אשר בהן מתבוצצית ונשקפות מדותיו, הינו: שהוא מחונן ורחום, אך אפים ורב חסד ואמת" וכ"ו, והמדה העליונה, עמרת תפארת כל המדות הטובות, אשר אין למעלה הימנה, היא הקדושה, (שמות ל"ד ו—ו; יקרא י"ט ב; ישעי ו' יג; תהלים פ"ו מ"ו).

נביאינו, שלא התחבמו בדרך מחקרי על מציאות ה' ותואריו, אבל כנוח עליהם הרוח חזו ישר בעיני רוחם, במבט אינטואיטיבי, ר"ל בלי אמצעות השכל החושב, מחזה כבוד ה', הכירו בו פראש ובראשונה את מוסרו הנעלה על כל שבה ותהלה, עד פי פלשונם דעת ה', היא הדעת, שה' עושה חסד, משפט וצדקה, בכתוב: "בה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל גבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותו כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי בא לה הפצתי". (ירמ' מ' כב—כג ושם צ) "אביך... ועשה משפט וצדקה או טוב לו, דן דין עני ואביון או טוב לו הלא היא הדעת אותי נאם ה' (שם כב מ"ו—מ"ז; הושע ד' מ, ו' ו').

כל תואריו ה', בהיותם לא פעולות הרגש והחושים, שכאשר נולדו ובאו כן יעברו ויחלפו, כי אם מדותיו התמידיות והנצחיות של השלם המוחלט, לפי השגתנו האנושית, בלתי נבדלים ונפרדים ממחותו, כי התוארים האלה על פי עצמותם האמתית הנם רק תנאי השלמות, או בדרך עקלתון, הכחשת אי-שלמות איזה שהיא, באשר השלמות, בפני עצמה לא תסבול כל חסרון ומגרעת, וסותרת לכל שלילה. השלמות של ה', המלאה בהחלט על כל גדותיה ועבריה, תפקיע כל העדר, פהאור במלואו תגרש כליל את החשך, אפס כל התוארים, אשר שכל האנושי יכול להשיג ולרמות ומיחסם לה', אם פי לפי הבנת האדם הנם מהות ה', עכ"פ אינם כל מהותו ואינם באים עד קצה תוכנו, אשר אין חקר לגדולתו ולרוממותו, הלא ה' הוא במרם כל "האין-סוף" מפל צד בתכלית, תחת ששכל האנושי וכוחו המדמה נקצנים ומוגבלים מפל צד, וגם התוארים

(* עיין מורה א" נ"ד שהאריך בענין הזה.

בעצמם, אשר ניהם לה", הנם רק לפי בנת אדם המוגבלת במבעה, ואין איש אחראי, שהנם באמת כך במציאות או כדומה להם. פי מי מבני אדם חדר בסוד ה" ומי בא עד הכלותו ואפיו? הלא פרחוק השמים מהארץ פן גבה מהותו מבינת אדם, וכבר נאמר: "פי לא יראני האדם וחי". ואנו אין לנו כ"א את אשר גלה לנו ה" בתורתו והוא, שהוא יחיד ומיוחד בתכלית. וזה אפיו המסוים והמוכהק וכל התוארים, אשר ניהם אליו, הכתובים בתורה, הנם רק תוצאות האופי הוזה לפי השגת שכל האנושי ולא יותר "ודברה תורה פלשון בני אדם". פי "התורה לא נתנה למלאכי השרות", פי"א לבני אדם, כמאמר חז"ל.

היסוד הקאסמאגאני (של מעשי בראשית) של היהדות יצטיין בהחלטה היותר פשוטה והיותר מצערה, והיותר קלה להבין, הינו: שאל אחד בהחלט לבדו פרא את כל היקום מאין, מבלי לצרף אליו איזה תואר או סגולה, איזה מדה וקצב, איזה מהות ואיכות כל שהיא, בלעדי גדר הישות והמציאות בשל עצמו, ר"ל שהוא מחויב המציאות, על שאלת משה רפוננו: "ואמרו לי מה שמו מה אמר אליהם", היתה התשובה היותר פשוטה והיותר ברורה ומוכנת וגם היותר עמוקה: "אהי אשר אהי שלחני" וכ"ו (שמות ב' י"ד) הינו, הישות השלמה והמוחלמת בפוח עצמה, מחויבת המציאות והישות, באשר היא מהותה היחידה, בלי ראשית ופלי תכלית בזמן ובמקום, פי ה" מעל לזמן ומקום, ובלי כל מראה ותמונה פפחוב: "ונשמרתם מאד לנפשותיכם, פי לא ראייתם כל תמונה ביום דבר ה" אליכם פפחרב מתוך האש" (דברים ד' ט"ו) וכאשר יאמר הנביא: "ואל מי תדמוני ואשוח יאמר קדוש" (ישעיה מ" כ"ה; מ"א ד"ג; נ"א ו"; תהלים צ"ב ב"; צ"ג ב"; ק"ב כ"ה וכ"ח), וכל המוסיף מאומה לאחדותו גרוע.

אם הלקח, הנקי בהחלט מפל סתירות פנימיות ואיננו סותר לאמתות של מדעים קבועים ומאוששים, והמרבזה לפי תוכנו לכלל בקרבו ולפרש ולבאר מחזות המציאות, בלתי מובנים וסתמיים, ויחד עם זה ממעט בפסקות, בחששות ובפקקים ובאמתלאות הנותנות יד לערעור ולחלק עליה, הוא הלקח היותר מעולה, אם פן אפוא אין ערוך ללקחו של היסוד הקאסמאגאני של היהדות, ואין למעלה הימנו ביקרת ערכו, פי בהגבילו את הישות באחדות בהחלט בלתי מספרית וחלקית בלבד, הלא אי אפשר לחלוטין למצוא בגדר הוזה איזה סתירה ונגוד, פי פחות מאחד אין, ותהלתו ותפארתו של היסוד הוזה הוא מעושר היותר אפשרי להביע מציאות של "האין סף", ואין בו מקום כלל וכלל לאיזה

(*) "לא יתואר בהרכבה ולא בחלוק ולא באנה ולא בכמה ולא באיך ולא במעלה ומטה וימין ושמאל, לפנים ואחור ועמידה וישיבה ולא יגבלהו זמן ואין לו ראשית ואחרית ולא ישיג בו מות וחיים פחיינו ולא תכלית ולא ידיעה פיריעתנו ולא תנועה ולא מנחה ולא פסע ולא רצון ולא פחד ולא גבורה ולא דבור ולא אלמות (מורה א' חובבת הלבבות שער היחוד)".

סתירה מניה וביה, או לאיזה נגוד למסקנות מדע קימות ומבוקרות, אחרי שבלעדיו מציאות האחד המיוחד אין בהחלט. ויחד עם זה הלא באחדות המציאות בכללת השלמות המוחלטת, והשלמות תחייב, שתכליל בקרבה כל התוארים החיובים. פי אם יחסר להמציאות השלמות איזה תואר חיובי, הלא אז לא תהיה שלמה בהחלט, וכל חסרון ומגרעת, העדר ושלילה, אשר ניחס אל האחד המוחלט תהיה תרתי דסתרה, פי תעיד מעצמו שהאחד איננו יחיד, וכי בלעדיו יש מה שהוא שאין בו, ואם כן אפוא השלם איננו שלם באמת, ותהיה סתירה מניה וביה, המכששת את עצמה. מפאן מוכח, שהלקח מציאות אל אחד בהחלט, קולט בקרבו בלי אמר ודברים, כל התוארים החיובים של המציאות בפועל ובהחלט גמור, ובלעדיו אי אפשר להיות איזה מציאות שהיא, כמאמרם ז"ל: "הקב"ה מקומו של עולם" (בראשית רבה כ"ח י"א ותנחומא כי תשא י"ח א"). ובהיותו האחד המיוחד בהחלט, הוא לבדו, ואין בלתי, ברא את כל העולם דוקא מאין, יען פי היצירה. מחומר קדמון" הגה סתירה גמורה ליחודו ואחדותו ולשלמותו המוחלטת, פי, אם היה "חומר קדמון" במציאות, הלא אז יחדל האחד והשלם, מהיות אחד ושלם. "החומר הקדמון" הלוא היה מה שאין בו, והוא נשלל ממה, שכבר היה, והנה פי כן הלא תחייב, שרק האחד המיוחד בלבדו ברא מאין ואפס מוחלט את כל היקום ושבעו, ר"ל מכסת כל הפחות והחקים, השוררים ברחבי היקום, והמקימים ומפתחים את העולם המיד בלי כל הפסק כל שהוא, ה" שברא את כל העולם, הוא מתחייב בהכרח הגיוני מכריע להיות אל כללי, של כל העולם כלו, ולא של איזה אומה או מדינה בלבד. אמנם ישראל זכה להקדים להכיר ולדעת את האלקות, אפס משום הא לא נהיה, חלילה, הפורא כל לאל לאומי של ישראל בלבד. תולדות בריאת התבל ומלואה קודמת בתורה לתולדות בית ישראל, ללמד שאלקות הכללית היא אלקותו של בית ישראל, ולא ימלט שסוף כל סוף כל עמי הארץ יכירו וידעו את אלקותו היחידה בתכלית כפתוב: "והי" ה" למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהי" ה" אחד ושמו אחד" (זכרי י"ד ט; ישעי' ב" ג; מיכה ד" ב"ד).

כלליותו של האחד, אשר תורה היהדות, תחייב מעצמה ובע"כ הגיוני כלליות של תכונת היהדות ומיבה, יען כי אלמלא היתה היהדות, אשר בשם האחד המיוחד תדגל, דת לאומית בלבד, ולא כללית, ר"ל העתידה להיות לדת של כל מין האנושי, כנבואת החוזה "פי מלאה כל הארץ דעה את ה" כמים לים מכסים" ¹ (ישעי' י"א ח'), הלא היתה זאת סתירה פנימית מניה וביה, ונמצא היהדות חולקת ביסודה על עצמה, וזאת לא יחכן.

אל אחד בהחלט, בלי כל דמות ותמונה, המגבילות ושותו והנהו בהכרח רוח כליל, ולפיכך קראוהו משה ואהרן: "אל אלקי הרוחות לכל בשר" (במדבר

¹ עיין מחברתי: Открытое письмо къ гр. Л. Н. Толстому. Вильно 1898 p. 30-40

מ"י כ"ב). ויען כי התורה לא נתנה למלאכי השרות" (יומא ל"א) כ"א לבני המותה, היא מדברת בשפתם כדי לקרב דעותיה המופשטות לפינת אדם, כמאמר ח"ול; דברה תורה בלשון בני אדם" (ברכות לא"ג) ותיחם לה" בדרך העברה תוארים ומפגמים מושאלים מגוף האדם ואבריו, רגשיתיו וחושיו, אשר באמת כל דבר אין להם לרוח בשילוח, ואף כי לה", הרוח בשלמות, אשר רוחניותו הנאצלה בתכלית תדגיש התורה בהרבה מקומות¹).

הרוחניות השלמה והמוחלטת של ה" ואחדותו הגמורה החייבנה מצדן ישותו, המקפת את הכל כמאמר חו"ל "מפני מה מכנין שמו של הקב"ה מקום מפני שהוא מקומו של עולם" (מדרש תהלים צ"ו) ובתוכה התוארים אין-סף²) ונצחי, וועיניו משוטטות בכל". "וידע הכל"³) "כל יכול"⁴) "מקור החכמה האמתית" (ירמי לב יט; איוב כ"ח כ"ג) וקרבתו לכל, ככתוב: "קרוב ה" לכל אשר יקראוהו באמת". (תהלים קמד י"ה; דברים ד"ז).

האצילות המוחלטת של ה" לא לבד שלא הפקיע את קרבת ה" בכל עת ובכל מקום, כי אם גם נהיפך: כי רק עצם גשמי מגבל בזמן ובמקום, מה שאין בן ברוח ה", אשר לפי פתגם החווה "מלא כל הארץ כבודו" (ישע י"ג) ואשר לפי ח"ול: "הקב"ה בעולם כנשמה בגוף" (ברכות י"ג א')? והוא קרוב אלינו בכל אפני הקרבות" ירושלמי ברכות י"א, וי"ג א"י.

סגולת היסוד הקאסמאגאני של היהדות היא, שאין בו כל סתירה פנימית, וע"כ איננו נזקק לא מן ה" עזרת, אשר נוכח השכל פניו מעדות, והמאמין אנום להביא את שכלו קרפן על מוצח דתו.

דתנו, בהיותה נקיה בהחלט מכל סתירה פנימית, הסותרת לשכל האנושי, לא תדרוש מאת בניה הנאמנים קרפן כזה, כאשר יאמר החבר: "וחלילה לאל שתביא התורה במה שידחוה ראייה או מופת" (כוזרי א" ג"ז) "וחלילה לאל מהשקר ושיכוא בתורה מה שהשכל מרחיק אותו וישימוה שקר" (שם פ"ט⁵). ויען כי אין ביהדות כל סתירה לשכל האנושי, חלילה לה לשלוח יד בחרות המחשבה של בינת אדם, וכל דבר וכל יחס אין לה עם עקרי הדת, הנודעים בשם "דאגמא". שלא לבד שהשכל איננו משיג אותם, אבל גם סותרים לשכל מפני הסתירה הפנימית שבה, כמו הדאגמא, למשל: "שהרוח המוחלט הוליד בן בשר ודם וילוד אשה, "והבן" הנהו אלקות ואדם גם יחד, ופעל תכלית ובלתי פעל תכלית כאחד, שהיא אם בן באמת שני הפכים בנושא אחד, או שזה "הבן" — "אלקים".

¹ שמות ל"ג כ, כ"; במדבר כ"ג יט; שמואל א ס"ו כ"ט; איוב י"א ז"ט; לו כ"; מורה א" ועולם קטן ג"ו.

² ישעיה מאד ג; נא ו; תהלים י"ט ב'; ק"ב כ"ה, כ"ח; ובמדרש שמות רבה "כ"ט ה", אנר ראשון שאין לי אב ואני אחרון שאין לי בן".

³ מלאכים א ח כז; ירמי כג כד; עמס יא ב-ו; תהלים קלט.

⁴ בראשית י"ח י"ד כ"ד; ב" מ"א; ירמ לב כ"; תהלים ק"ג, קטו; קמה וקמט

⁵ ע' בהקדמה ל"לחמת ה" ומאמר ו" ח"ב פ"יא; ובעקרים במאמרא" פ" כ"ב ובמאמר ג" פ" כה).

כביכול הביא את עצמו קרבן לכפר „עון מורשת אבותי של אדם וחווה. המעט שבדאגמא הזאת שני הפכים בנושא אחד, כמו „ירושת עון“ וכפרתה. על ידי מיתת „בן-אלקים“ המתנגדת למקובלות, ר"ל לחקי המוסר, המקובלים מכני תרבות, והיא שכפרת עון צריכה לבוא ע"י תשובת החוטא מדרכו הרע, ולא ע"י קרבן „בן-אלקים“ הנקי בתכלית מכל חטא ועון. גם הדאגמא „מירושת עון“ בעצמה סותרת לשכל הישר, כי „העון“ היה הפרת חק במזיד, ומי שלא הפיר כל חק, אין בו כל עון. ובנים לא יומתו על אבות“ ואינם נזקקים לכל כפרה בגלל עון אבותם. וע"כ צריכה הדת, שעקריה הנם דאגמאות כאלה, לדרוש מאת הנוהים אחריה אמונה עורת דוקא, הערוכה נוכח השכל, כאשר הודה בעצמו אחד מאבות הכנסיה הנוצרית טרטוליאן לאמר: „אני מאמין, מפני שהיא סותרת לשכל „Credo quia absurdum est“⁽¹⁾ הדת הזאת נזקקת לדרוש מאת הנוהים אחריה, שהאדם מאהבתו לדתו יביא-לה את הקרבן. היותר יקר וחביב לו, את השכל לעולה על מזבחה, ובגלל-קרבן כזה היא מבטיחה להאמין בעקריה בעינים סתומות לזכותו בחסד היותר מעולה והיא כפרת עון וחיי עולם. נמרק ט"ז טז; ליקי ו' מה; יוחנן כ' כט) פי לדת כזאת אי אפשר לצאת בלי אמונה עורת ורק בה כוחה גדול. זאת כבר כון הפילוסוף קאטן, באמרו: „ההכרח הבלתי תנאי להאמין במה שאיננה ברורה ומושגת לכל אדם, היא לאיש הם וישר עול קשה הרבה יותר מאשר יוכל להיות כל כבר המשא והמורת של מצות המעשיות, אשר יעמיסו על עצמם האדוקים“⁽²⁾. כמשפט הזה הוציא גם החכם והחקר רענאן באמרו: „לז נתנה לי הפריירה לבחור בין אמונה עורת בדאגמאות, השולחות יד בשכלי, ובין שמירת מנהגים, שאינני מכיר נחיצתם, אבל אינם נכחשים משכלי, כי עתה בלי כל שקול הדעת ובלי כל פקפק בחרתי באחרונה“⁽³⁾. והסופר המפורסם שזאן פאויל כתב ליהודי אסמונד לאמר „יתרון דתכם על דתנו אני מוצא בזה, שהראשונה לא תכיל בקרבה דבר בלתי מושג משכלנו, ולא כל סתירה פנימית כדתנו, וע"כ נקל יותר לפילוסוף להיות „תלמודי“ מלהיות נוצרי מאמין“⁽⁴⁾. והחכם הנודע אלקסנדר הומבאלד יאמר: „יתרון היהדות הוא, שהיא מתאימה להחקירה המדעית“⁽⁴⁾.

הבאתי את משפטי חכמי הנוצרים היותר מפורסמים על דתנו, לא להוכיח על ידם אמתת דתנו, הלילה, כי"א ליתר באור הענין, אשר אנחנו עומדים בו.

היהדות, הנקיה בתכלית מכל סתירה פנימית ומכל נגוד לאיזה אמתות שבעולם, לא לבד שלא תדרוש אמונה עורת, אבל גם נהיפך: היא תצוה במפניע להכיר ולדעת את עקריה ולקחה, בדיוותה בטוחה באפשרות.

(1) De Corpore Ch. III. (2) Samter, Judentaufen p. 140 ; עיין ספרי הדת

והחינוך ע"מ-ג. (4) Gudemann Apologetik. p. 93, Samter p. 48

להשיג ולהבין את דעותיה ולהוכיח מאמיתתן, אם נתאמן בלב שלם ובמחשבה מהורה לחקר ולבקש אותן כמטמונים: „אתה הראת לדעת פי ה' הוא אלקים אין עוד מלבדו“ (דברים ד' לה), „דע את אלקי אביך ועבדהו“ (דה"א"י פה, ט, כ'), „אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי למען תדעו ותאמינו לי ותבינו פי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהי“ (ישעי' מ"ג, י"א), „דרשו את ה' וחיו“ (עמוס ה' ו'), וחז"ל הדגישו ההכרה הזאת באמרו: „בא עמוס והעמידו על אחת לאמר דרשו את ה' וחיו“ (מכות כ"ג).

אמנם קצרה בינת אדם להשיג עמקי הסודות של היסוד הקאסמאגאני של „מעשה בראשית“, ולהוכיח אמתתו בראיות הגיוניות ובמופתים חותכים וכבר העיר על זאת הרמב"ם ז"ל לאמר: „לא תחשוב שהסודות העצומות ההם ידועות עד תכליתם ואחריתם לאחד ממנו. לא פן, אבל פעם יוצץ לנו האמת עד שנחשבנו יום ואחר פן יעלימוהו הטבעים והמנהגים עד שנשוב בליל חשוף קרוב למה שהיינו בתחילה. ונחיה כמו שיברק עליו הברק פעם אחר פעם והוא בליל חוק החשך“ (פתיחה למורה). הכרה ודעת פזאת היא ההכרה הישרה באמצעות השכל המדמה (פערשטאנר) הנקראה „אינטואיטיבית“. ולא ההכרה ההגיונית על פי השכל החושב או הבינה (פערנונפטא). באמצעות מושגים, הקשים, ראיות והוכחות, שנקראה הכרה „דיסקורסיבית“, שחיא הכרה תמידית, אשר אם רק פעם עלתה בידיני להשיגה, ולהוכיח בראיות נאמנות אמתתה, היא כמונחת בקפסא, ואין להרהר עוד אחריה. לפי דעת החוקר הגרמני מריץ קאריוער: היא מחסדי הטוב והמטיב, שהאמתות של הדת הנעלות לא נתנו לאדם כחכמת ההנרסה, שאם אך הוכיח פעם אמתת איזה מתורתיה שוב אין לו לחקר ולדרוש אחריה, כי אז לא נשאר לאדם מקום לחופש הבחירה“. וכפי הנראה פן גם דעת הרמב"ם ז"ל, אשר הבאתי למעלה, וביחוד בהשובתו ל"ד חסדאי הלוי הספרדי לאמר: „ואני אומר שדעת האדם יש לה קץ, וכל זמן שהנפש בגוף אינה יכולה לידע מה למעלה מן הטבע, ולפי שהוא שורה בטבע אי אפשר לה לחזות ולראות למעלה, הלכך כשתכנס הדעת להסתכל למעלה לא תוכל, כי הדבר גבוה ממנה וראיה לדבר שלא עמדה ראייה ברורה על אחת מה'ג מחלקות (בענין מציאת הבורא וחדוש העולם) והרי בודאי אין שם עוד, הוי יודע שיש מעלה בדעת למעלה ממעלה הפיליסופים והיא הנבואה, והנבואה עולם אחר ולא יתכן בה ראייה ומשא מתן, שמאחר שנתבאר שזו נבואה לא נשאר מקום לראיה... אבל לישא ולתן מדרך החכמה שהוא למטה מן הנבואה לא יוצא דבר על בוריו שהרי לא יתכן להגיע אליו. הא למה זה דומה למי שדמה להכנים כל מימי העולם בקיטן אחד קטן“¹.

(1) אגרות הרמב"ם ע" כ"ג הוצאת ליפסיא; עין במורה א' פו"ד וסוף פ' יג' בגי' ועיין הקדמה להאמונית והרעות ובכורי א' צ"ט.

אפס הכרת היסוד הנאָסמאָנאָני אפשר ע"י מחזה ישרה בדרך אינמואיטביות. כמרבית ידיעות האדם שרכש לו, לא ע"י חקירה עיונית בדרך הסברא השכלית של השכל החושב או הפינה ע"י הקשים, מופתים וראיות, כ"א ע"י השכל המדמה בעזרת החושים והרגשות, כמו הכרת מחוות היופי שעצמו מספר, שקצרה יד השכל החושב לא לבר להוכיח את הודם ותפארתם, כ"א אפילו להכיר את מציאותם, היוצאים ממחיצתו של השכל החושב. הכי יהין בגלל זה בעל דעת להכחיש מציאות היופי וחיונותיה, אשר ירגישו מביני היופי בכל נימי נשמתם: נעימות יפים והדרם, וכמו חי יעמדו לפני עיני רוחם. אי-שלמות של השכל החושב להכיר ולהוכיח אמתת מחוות שונות, היצאות מחוגו, לא תכחיש את מציאות המחוות האלו. העומדים וקמים בלי כל ספק, ורק תעיד על אי-שלמותו והגבלתו. ישנם דברים הרבה בעולם בלתי נכרים לשכל החושב ומציאותם וראית ברורה ומוזרה פזוהר השמש לשכל המדמה, המסתכל במ ישר ואינו מטיל ספק בישותם אף רגע. חוג הרעיונית, הנודעות בשם "אידע" (I d e) במובן סמל השלמות של מין שלם של איזה בריות ומחוות, אשר יחזה ויכיר השכל המדמה בכל אחד מאישי מין ידוע, ויערכו מול הסמל של המין השייך לו, המרחף לפני עיני רוחו, וישוה וידמה זה לזה, בדיעת נפש ובלי כל ידיעת נפש, ועל ידה, ע"י השואה הזאת יחריץ משפטו, משפט היופי, שהאישים האלו יפים או מכוערים לפי מדת שוויונם לסמל מינם, אם מעט ואם הרבה, אם כי קצרה יד השכל החושב לא לבר להוכיח אמתת משפטים כאלו בראיות ומופתים, כ"א גם להשיג מציאותם, באשר המה ממנו והלאה, נקח למשל את היודע נגן, המבין היטב במיב מלאכת המנגינות לאשורה, ומתענג על נעים ומירות המנצה על הכנור בכשרון נפלא, שהביא אותו לידי התפעלות אדירה והתלהבות עזה עד כלות הנפש; אם פי מציאות היופי בפרט על הכנור מורמה מעל כל ספק לבעל רגש היופי, הממלא כל חללי נשמתו בעדן ענג ובגילה נמרצה ונעלה, בכל זאת נבצרה מהשכל החושב להוכיח בראיות שכליות, הגיוניות כן ישות היופי במלאכת הניגון בכלל ובפרט על הכנור של האמן המפורסם בפרט. הכי בגלל העדר המופתים ההגיונים נכחיש במציאות היופי ובעדן ענגו, ונחשוד את היודע-נגן שהוא, שהוא מועה בחושינו, ושהוא מתפעל ומתלהב בטעות על לא דבר, אחרי שחוש היופי, הפועם בקרבנו בחוקה; מעיד כמאה עדים כשרים על מציאות היופי בפרט על הכנור של האמן המהולל, מעיד יותר נאמנה מאלפי אותות מדעים ומופתים הגיונים, אשר לו גם היו באפשרות, היו לו רק למותר ואולי גם למשא, ולא שם לבו אליהם, וכבר אמר הרמבם: "המוחשים אין צריכים ראייה". (מלות ההגיון שער"ח).

אמנם לא כל אדם עלול להתענג ולהתפעל מהדר היופי, לתכלית הזאת נחוצה בפרט כל הכנה מיוחדת ומסודרת, המקבילה למטרתה. נחוצ מראש לפתח את חוש היופי, להעיר את רגש היופי, לגדלן ולחנכו ולהביאו לידי

הבנת הודו והדרו, נחוצים גם כן מערכי לב, המתאימים לתענוגי היופי. לא בכל עת ובכל שעה לבו של אדם פנוי ומסוגל לפנות אל חזיוני תפארת, אם כי רמים ונשאים המה. כן אין ביד שכל המדמה של האדם להכיר ולדעת אמנות האהדות והשלמות המוחלטות, אם לא התעתד והכין את עצמו פראוי לתכלית הזאת, ולו גם אם הכשיר את עצמו כהגן, צריך הוא לשום לבו אל האמנות האלו, נחוצה לו הבקות והתפעלות מיוחדת, המביאה אותו להתלהבות וקרבת אלקים, ורק אז תפקחנה עיני רוחו לחזות מישרים קרני אור הדת והדר גאונה, ואז יוכח מאיליו מאמתותיה, גם בלי כל ראיות ומופתים. הכנה הצריכה ליהודי לתכלית הזאת הוא מוצא בייסוד החינוכי של דתנו, אשר על אדותיו נדבר להלן, אם פה אם כה אם בכל נפשו ולבו חפץ היהודי לרכוש לו הכרת בוראו ברוח דתו יש בידו, לו גם נסכים שלא עיי הכרה „אמצעות“ (דיסקוריובית), באמצעות הקשים ומופתים הגיונים, עיפי עיי הכרה ישראל, בלתי אמצעית (אינטיאיטיבית). על ידי השכל המדמה, אשר כברק ברק תאיר לפתע פתאום, כמעוף עין את מחשבי השכל, כעין מחזה הנבואה, ומכירים אנחנו אז הכרה וראית ומובהקת, אשר אין להרהר אחריה ולא איכפת לנו, אם קצרה ידנו להוכיח אמנתה על פי חקי הפינה ומופתי ההגיון. הכרה ישראל, אם גם תקרא לפעמים ג"פ „אמונה“, כמו: „ויאמינו בה“ וכמשה" כל דבר וכל יחס אין לה עם האמונה העורת בדאגמאות, המכילות בקרבן סתירות פנימיות, והסותרות לשכל האנושי, ולנסיוני החיים או לחקי המוסר, המקובלים באומה. אחרי שדתנו בעצמה תצוה לחקר, להכיר ולדעת אמנותיה, והיא נקיה כליל מכל סתירה פנימית, ומפל נגוד לשכלנו, לבנו סמוך כמות, שיש באפשרות להוכיח אמנותיה גם במופתים ובראיות נאמנות, ואם כי יפלא זאת מפלוני אלמוני, לא יפלא מחכמים ונבונים, אשר הקריבו את עצמם על קדושת האמנות האלו, ואם יפלא זאת מאתנו היום, אפשר שמחר או בעתיד בכלל, נזכה גם אנחנו למצוא את ההוכחות והראיות, המכריעות אמנותיה, אחרי שאמונתנו איננה אמונה עורת, כי אמונה במובן סמיכות ובטחה לאמת ידועה ומקובלת באומה מדור דור, ואינה נוקקת לראיות, ולו גם לעולם לא יצלה לשכל החושב להוכיח כמו בחכמת ההנדסה אמנות דתנו, אין בכך כלום, כי לא ממלאכת המופתים תחיה דתנו. בעיני כל ישראל דעת אחדות ה" הנה אמת תולדית כההתגלות בעצמה, אשר תורה אותה, ובה לה יסוד ושרש, ואיננה מעונה בלל וכלל אותות ומופתים הגיונים, כאשר הם, כאשר אמרנו לעיל, מקובלת באומתנו מני אז, והמקובלות לפי דעת הרמב"ם, „אין צריכות ראיה“ (מלות ההגיון שער ז'). הלא לכך באה ההתגלות, כדי למלאות חסרון שכל החושב, כי אם היה לאל יד השכל החושב, להגיע בכל עת ובכל שעה בדרך החקירה לאמת של ההתגלות, ההתגלות למה היא באה? הלא אין היתה היא רק למותר. וכאמת על ההתגלות רק לבלי התנגד לשכל החושב, יען כי שניהם סמעין אחד המה

נובעים, מהחכמה העליונה, ואחרי שתמלא את הדרישה הצדקת הזאת איננה נזקקת להסכמת השכל החושב, כי ישנן רשויות הרבה פחיי הנפש המשכלת, שאינן סותרות לשכל החושב, אבל גם אינן עומדות הפח ממשלתו, על פי אולת ידו לכלכל אותן ולבוא עד הכונתן, כמו המוחשים, ר"ל מערכת החושים בכל רחבה ועמקה, המכילה בקרבה את שדמות היופי והמוסר, הלא המה: רגש היופי, אשר בארנו לעיל, ויסודי המוסר הנפש האדם כמו: רחמנות ביישנות, יראת הרוממות, רגש הכרת טובה ואהבת חסד, שהביא האדם לעולם בלדתו, דעת אחדות האחד השלם, לא שנתה את מעמה במשך אלפי שנות קיומה, ולא השתלשה ולא התפתחה אף פחוש השערה, ועודנה עומדת בעינה כביום התגלותה במשפחת "שם", ומסורה לדורות הראשונים ושמורה בקרב צאצאיהם, בני ישראל, עד היום הזה פנחלת אבות היותר יקרה לנפשם, ובהן נצפנו חיי רוח מין האנושי המשוכלל. פי ההתגלות של השלם המוחלט, בתור נשוא איננה עלולה להתפתחות, פי השלמות תפקיע כל גדול ושגשוג, וישאר לעולמי עד בעינה, כמו שהיתה פראשית התגלותה. ורק הכרתנו והאנתנו אותה יכולה להתפתח ולהשתלם מפני אי-שלמותה של הכרתנו בתור נושא מוגבל. הלא כבר לאברהם אבינו היה, "אלקי שם" אל אחד, סמל השלמות המוסרית, שרצון קדשו היה שיצוה (הוא, אברהם) את בניו וביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (פראשית י"ח י"ט), שהיה גם למשה רבינו, ולהנביאים הפאים אחריו, ולכל בני ישראל, כמשה, פשאר הנביאים, כנשאים מדברותם אל עם, מדברים בשם ה', בלי כל כנויים, המסמנים את עצמותו, ובלי מופתים, המוכיחים את מציאותו ואחדותו, המה מדברים בסגנון, המראה לדעת, שהמה פטוחים, שהעם בלי ספק יודע ומבין מי הוא ה', אשר שלחם לדבר אל ישראל בשמו, כאילו מעולם לא עלה על לב איש להטיל ספק במציאותו. די היה למשה לאמר: "ה' אלקי אבותיכם... שלחני אליכם" (שמות ג' י"ד), למען יודעו, מי הוא ה', משה דאג רק, פן לא יאמינו בשליחותו כנאמר: "והן לא יאמינו לי... כי יאמרו לא נראה אליך ה'" (שם ד' א). כמשה פן הנביאים, הפאים אחריו לא הכניסו מאומה במושג אחדות הבורא של עם ישראל, המקובל באומה, המושג, "אלקי שם" פפי שהיה לאברהם ולבני שם שקדמו לו, שירשו אותו מאבותיהם, הדורות הראשונים, נשאר גם אצל הנביאים. הם גם לא נסו לסמן את המושג הזה בתוארים ובכנויים חדשים שלא נודעו מקודם לכן. הנביאים מצאו נחיצות רק להזכיר ולחזר ולהזכיר לבני ישראל את אלקי אבותיהם ולהעירם ללכת בדרביו, לבל יעזבו אותו ללכת לעבוד אלהי הגוים, אשר סביבותיהם, פיתר בני שם, למען תשאר המושג הנעלה של "האחדות" כטהרתה לנחלת עולמים בבית יעקב, ולא יטמאו אותו בחזיונות, שוא ובתוארים שאולים מעובדי פסילים, הזורים לרוחו, וקותרים לתכונתו ולצביונו, אמונה שלמה במציאות אל אחד כבאמת תולדתו, אשר אין חולק עליה ואין

מהרהר אחריה, היה כבר בימי משה מנת חלקו של כל ישראל ככתוב :
 „וַיֹּאמִינוּ ב'ה' וּבַמֶּשֶׁה עַבְדּוֹ“ (שם י"ד לא). לאמת תולדות כזאת נחשבו בעיני
 כל בני ישראל גם חיי אבות האומה, שהנחילו להם את אמתת האחרות,
 ומעמד הר סיני, ונבואות נביאי האמת, שהגידו להם מראשית אחרית (דברים
 ד' ל"ב ל"ה; שמואל ב' ז' כ"ח; ישעי' מ"ה י"ט; הושע ה' ט; י"ב י"א). הנביאים
 בבואם לדבר בשם ה' לישראל דברי כבישין, כדי להחזירם למוטב ולשפר
 מעשיהם „לעשות צדקה ומשפט“, היו פטוחים, שהעם למקצה ועד קצהו מבין
 היטב לשכל מליהם, וגם ישמע בקולם, כי בטוחים היו שדעת מציאות אל אחד,
 ששלחם אליו, ומדותיו המוסריות הנעלות ופקדותו. שיהיו המה למופת ולדוגמה
 לכל גוי הארץ, גלויה וידועה לכל, ומקובלות באומה פאמתות יסודיות, כל
 זמן שהיא בעצמה לא התערבה בגוים ולא למדה מעשיהם לעבוד עץ ואבן,
 ומעולם לא עלה על דעת הנביאים, שיש איזה צרך להראות בעליל ולהוכיח
 במופתים לקהל שומעיהם, שישנו אל אחד בעולם, ושהוא דורש צדקה ומשפט,
 חסד ורחמים, פי כל זאת חשבו לעובדה גלויה ומפורסמת לכל, שאיננה מעונה
 כל ראייה ומופת, וגם לבאר לקהל שומעיו את המושג „אל אחד“, ולקרבו
 לשכלם, בודאי חשבו למותר, יען פי המושג הזה בעצמו פשוט בתכלית הפשטות,
 ומובן לכל, בלי כל ביאור וגדר, יען פי על השאלה הפשוטה: מי ברא את
 כל אלה, אשר עינינו ראות, הלא כל בר דעת מכיר ויודע, שלא בראו את
 עצמם, אי אפשר למצוא תשובה יותר פשוטה ונכונה, ויותר קלה להבין,
 מהתשובה: „ה' אחד ברא את הכל“. פי פחות מבורא אחד ומיוחד הלא אי
 אפשר, והתשובה הזאת, אחרי שלא תכיל בקרבה כל סתירה פנימית, נכוחה
 להבין למעין בה, פי אם תמצא לאמר, חלילה שרפים או אפילו רק שנים
 בוראים בראו את העולם, או נשאר לבאר ולהוכיח בראיות ומופתים, מדוע אי
 אפשר היה לאלקים אחד לברוא את כל העולם, ולמה נחוצים היו שנים או
 שלשה בוראים, ואז היו עולות על הפרק שאלות חדשות, הינו, מי מהם ברא
 איזה מחלקי התבל, ומדוע הוא ולא אחר, וכדומה. וזה הדין לו עלה על לב
 הנביאים לסמן את ה', אשר דברו בשמו, במושגים שונים, הסותרים זה לזה,
 ואשר אי אפשר לגדר של מושג „האחד המוחלט“ להכילם, אז היו צריכים
 לביאורים ולראיות ולהשכות שונות, חדשות לבקרים, מה שאין פן בקראם את
 ה' בתוארים מוסריים, הקשורים ומאוחדים עם המושג ה', והמחייבים את מציאותו,
 מאחר שהתוארים האלו בעצמם, כאהבת חסד, צדק ומישרים, ישנם במציאות
 והנביאים בעצמם, הרגישו את ישותם של הסגולות האלו בכל תקף ועוז
 בנשמתם עצמם, ונשאו אותם בחובם, ומאין באו להם הרגשות האלו? אם לא
 מה, אשר ברא את האדם בדמותו הרוחני? אפס הנביאים בודאי לא הציעו
 לעצמם את השאלה הזאת, ולא הצרכו לכל תשובה שהיא, יען פי בנוח עליהם
 דווח ה', בהתנשאים בהתפעלות ובהתלהבות וברבקות לה' היו מכיטים בעיני

רוחם כנגה אור פני השכינה ישר ובלי כל אמצעות השכל החושב ועלילותיו כבבואה. הם היו מרגישים ונתפעלים מהדר גאונה. החופף עליהם והד קול דברי ה' פעם בלפס בחזקה. ומה להם עוד למושגים ולגדריהם, ולהקשים ומופתים, אחרי שכל עצמותם תקרא בעון: „מי כמוך ה'“. הנביאים בהתהלכם את אלקים, הרגישו קרבתו כמו חי, ועם המשורר האלקי היו יכולים לאמר: „כל עצמותי תאמרנה ה'“. וכאיוב חשו בנפשם לאמר: „ואני ידעתי גואלי חי“, „ומבשרי אחזה אלקי, אשר אני אחזה לי ועיני ראו ולא זר“ (י"ט כד—כה).

היהדות, בהיותה מלאה רוח ה' ובבטחונה החזק, שיש ביד האדם להכיר ולדעת את מציאות הבורא ואחדותו ואמתתו, אחת היא אם ע"י השכל החושב, או השכל המדמה, או ע"י הנסיון הפנימי, ועמלו לא יהיה לריק, בבקשו את ה', תצוה ללמוד לדעת את ה': „דע את אלקי אביך ועבדהו“ (דב' א' כח' ט). „דעו כי ה' הוא אלקים“. וחז"ל אמרו: „בא עמוס והעמידן על אחת“, „דרשוני וחיו“, או „דרשו את ה' וחיו“ (עמוס ה' ד ו; מכות כ"ג). והנביא היה סמוך בטוח, שסוף כל סוף כל העם ידע את ה' „ולא ילמדו עוד איש את רעהו לאמר: „דעו את ה'“ כי פלם ידעו אותו למקטנם ועד גדלם נאם ה' (ירמ' לא' לג'). „פי מלאה כל הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים“ (ישעי' יא' ט) ובצדק החליט בעל החלי"ב לאמר: „פי כל מי שיוכל לחקור על הענין הזה והדומה לו מן הענינים המושכלים בדרך הסברה השכלית חייב לחקור עליו כפי השגתו ופח הכרתו“. (שער היחוד פ' ג). אפס לא כל איש יהודי יכול לחקור על הענין הזה בדרך הסברה השכלית, ר"ל בדרך „דיסקורזיבי“, ועלינו להסתפק ולאמר: לנו די לנו ההכרה הישרה, האינטואיטיבית, האפשרה גם לכלנו, ע"י הכנה מסודרת באמצעות יסוד החינוכי של דתנו, הינו מצות המעשיות השמיעות והזכרון, אם נשמור לעשותן בכל פרטיהן ודקדוקיהן, שעל כל פנים בידנו הוא. ונסיונו הפנימי, שנוכל להגיע באופן הזה לידי הכרת אחדות הבורא, כפי אשר תלמדנו ההתגלות, החזק לבנו באמונתה, ר"ל באמונה שלמה באמתות ההתגלות, וכאשר אמרנו לעיל, אמונה פזאת כל דבר אין לה עם האמונה העזרת פדגמאות, המוזרות לדתנו. שכל עקריה ועדותיה ישרים ונכוחים למבין ואין בהם אף שמץ, אף צל קל מסתירה פנימית ומנגוד לשכל האנושי, ואשר מרביהם כבר נתאמתו בחינו הכוללית, ובתוכם אמתות אחדות שנתקבלו גם מאומות היותר נאורות כחורה תמימה, שאין לנגוע בקדושתן ולהרהר אחרי אמתתן, אשר ע"פ לאמונה פזאת במובן סמיכות ואמון לדבר הראוי לבטוח עליו, ואין לפקפק באמתתו, מחייב אותנו גם השכל החושב, על פי עקרו הנודע בשם „נחנת מעם מספיק“ („Der Satz vom zureichenden Grunde“) וכלי אמונה פזאת אי אפשר לצאת גם במלי דעלמא, ובמעשים של כל יום ומה גם בדעות. פי אם לא נסמוך על תוצאות החקירות של גדולי החכמים, שקדמו לנו, ועל הנסיון היומי המרובה, שאספו בדורותיהם, ושאספנו גם אנו, ונחפץ לשוב ולבחון

ולנסות ולבקר אותם מראשיתם כדי להוכיח מאמתתן, או לא יספיקו לנו לתכלית הזאת כל ימי חיננו, ומאומה לא יעלה בידנו, ואף פי ללכת הלאה קדימה, ותחדל לגמרי ההתקדמות, הלא גם החכמים היותר מצוינים בכשרונים ומיונים במדעים הנם פעבורתם המדעית כננסים על גבי מגדל גבוה, שעמלו עליו דורות הרבה, שקדמו להם, ולו עלתה על לבם של חכמי דורנו לשוב ולהתחיל לנסות ולבקר את המגדל מיסודו, או בודאי לא זכו לעלות עליו, ואף פי להוסיף ולבנותו, וגם רב מעשינו בכל יום מיוסדים על אמונה בלי כל בחינה ובקורת, ושכלנו אין מערער כנגדם וכנגדנו בעצמנו, פי אי אפשר לנו לצאת בלאו הכי, ר"ל בלי אמונה כזאת, ועל פן בצדק היו בני עמנו מאז מעולם „מאמינים בני מאמינים“ במובן סמיכות ובמחון כאמתות, המקובלות על השכל הישר, ואינן סותרות לא מניה וביה, ולא לאיזה אמתות של מדע, שכבר נתאמתו על פי הנסיון בכלל, וכיחוד על ידי הנסיון הפנימי של דעת עצמו בפרט.

ג.

יסוד המוסרי של היהדות.

היסוד המוסרי של היהדות נשען בלו על יסודה של מעשי בראשית וכו שקוע ועומד ויהי למוצק אחד עד בלי הפרד ממנו, פי בו הוא נכלל מאילוי, בפוח הדעה הראשית עצמה. הלא האחד המוחלט, שברא את כל היקום מאין, הוא מחויב המציאות והשלמות המוחלטות, ואם פן אפוא בו נכללה גם השלמות המוסרית, ר"ל כל מדות המוסר החיוביות, כתנאי שלמותה, שבלעדיהן לא היה שלם ולא אחד, או יחיד, כאשר הוכחנו לעיל, ואם פן המשפט והצדק, החסד והרחמים ולכל לראש הקדושה, מרום פסגת המוסר בכלל, הנן מדותיו התמידיות ותואריו וסגולותיו הנצחיות, בלתי נפרדות ונבדלות ממחותו ועצמותו הוא, ואינן פעולות איזה סבות, הפאות ועוברות, הנולדות וחולפות, וסותרות למושג השלמות המוחלטת, כי השלמות תפקיע כל שנוי בה, ולא תסבול גם התפתחות, השלמות לא תמעט ותקטן וגם לא תגדל ותפרה, פאשר היתה פן תהי' ותשאר בעינה עד עולמי עד. מושג השלמות תפקיע השנוי והחלופות בקרבנו, כי כל שנוי וחליפה מורה על חסרון השלמות, מחויב השלמות" או „השלם המוחלטי“, הנהו מקור המציאות, בכלל וכו נכלל מקור המציאות המוסרית בפרט, ועל ידה, על ידי מציאות המוסר, גם בלבו פנימה יביא האדם להכרת הפורא. האדם, המוגבל מפל צד, לא יראה ויכיר את פני ה' ר"ל מהותו ומיכבו של הבלתי בעל-תכלית מפל צד בכתוב: „פי לא יראני האדם וחיי“, ורק מכיר אותו עיי התגלות רצונו במוסר, שהנה גם פן מדתו התמידית והנצחית, ולא חפץ זמני או שאיפה, או האוה עתית, בסבת איזה פעולה, הסותרת לשלמותו ולנצחיותו. רצונו גלה ה' בשני פנים; א) בבריאת כל

ה' יקום יחד עם חקי קיומו והתפתחותו: וב) בהתגלות, בתורתו, במצותיה ובחקותיה, החרותים גם על לוחות לב האדם, אשר יורו לאדם, בכחינת צלם דמות תבנית, ה" שהנם תנאי קיומו והתפתחותו לטוב לו, ואם כן אפוא פי שנים ברצונו של מקום, כי הוא יסוד ושרש בן של היקום ומבעני המחייבו והמפתחהו, וכן של תורת המוסר, המשפיעה חיי נועם, השקט ובטחה לאדם בתור נור הפריאה כלה, רגש החוב, הנטוע במעמקי לב האדם, הנהו כעין נוגה אור רצון ה' והד קול תורת המוסר שפותרת ה', בלי אמר ודברים יורה אותנו רגש החוב תמיד תנאי קיומנו ואשרנו האמתי, בן לאשרו של כל איש פרטי בחייו הפרטיים, וכן לאשרה של החברה האנושית בחייה¹ החברותיים, שהנם פחקי הטבע לקיומם ולהתפתחותם של התבל ומלואה, ואם פי גם האדם נכלל בתכל ומלאה וחקי הטבע עומדים וקיימים ופועלים גם על טבעו ומיכו בחוקה, בעל טבעם של כל הברואים, ולא ימלט מפעולתם, בכל זאת הוא, האדם, נוקק עוד לחקי המוסר, יען פי לאדם תפקיד רם ונשא מיוחד, הנובע מיתרונו הנעלה שנברא **בצלם אלקים**, ומתנוסס בתוארים ובסגולות המיוחדות לו לבדו הינו: א) שהוא בעל בחירה ורצון חפשי; וב) ובר דעת טוב ורע, ר"ל שחנן מאת הפירא בשכל החושב; וג) ובנטיה טבעית לאחדות ולהרמוניא, שתגלה ותראה בשאיפתו הטבעיה בלבו ל"אמת", ל"טוב המוסרי" ה"ליופי", אשר עצמותה בארתי ומציאתה הוכחתי במקום אחר²). התוארים והסגולות האלו הרימו את האדם לבריאה מוסרית, הערכה בעד מעשיה כי בפוחו לעשות מה שלבו וחפץ ולחדול מלמלאות האותו, וע"פ הוא טעון הדרכה והנהלה, המעניקים לו חקי המוסר שבתורתנו, יצירתו **בצלם אלקים** תכשירנה³ להתדמות ליוצרו במדותיו המוסריות, לאהוב חסד, לרחם על הבריות, ולדרף צדק ומשפט ושלוה ולהצנע לכת, פי המדות האלו בכוח הביא האדם אתו בלדתו, ובידו להוציאן מכוח אל הפועל ולשכלל אותן ולעלות מעלה מעלה על סולם השלמות וההשתלמות המוסרית ולהגיע למרום קצה, למעלת הקדושה, וזה חובתו המוסרית ואחריותו עליו, ככתוב: **"קדושים תהיו כי קדוש אני ה'** (ויקרא י"ט ב), **"והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני"** (שם יא מד; כ כו), ובדרשת חז"ל **"אחרי ה' תלכו"**, מה היא חנון אף אתה חנון, מה הוא רחום אף אתה רחום" וכ"ו (שפת קלג' ב') ובמקומות המקבילים), טבע המוסרי של האדם ועצם מיבו נגלה בישרת לבו או במוסר כליותיו **"געוויססען"** (בלע"ז), שהנה נגה אור מהות המוסר, שהוא רצון ה', הנגלה בחקי המוסר שבתורה, ויחד עם זה משליך קרני אורו כנשמת האדם, רצון ה' אם כן אפוא הנהו נושא ונשוא של המוסר גם יחד: במתכונתו למקור המוסר הוא נושא, וכיחוסו להאדם, החי על פי חקי המוסר, הוא נושא של המוסר, האדם, בתור נושא

(1) במחברתי, "משטר החברתי והכלכלי ביהודה העתיקה על פי התורה והעמיד שלי".

מוסרי, הערב בעד פעולותיו ואחראי גם על מחשבות לבו, מחויב לכוון מעשיו ומחשבותיו לרצון קונו, שלתכלית הזאת ברב טובו ברא אותו, את האדם בצלמו לטובתו ולהנאתו של האדם, ומחויב להתאים ולכוון מעשיו ומחשבותיו לחקי התורה ולהקים ביניהם אחדות והרמוניא, שהנם הטוב המוסרי, אשר אליו נפשו מתרפקת ותכלה, ומביאים בלבו נחת רוח נעלה, שתדומם נשמתו אל על, אל גבהי שחקים, אל זיו השכינה כביכול, אפס אם מעשיו ומחשבותיו מתנגדות לרצון ה' ועוברות על חקי המוסר ותולד ביניהם פירוד והבדל (דיס-הרמוניא), אז לא ימלט מוסר פליותו, המעורר בלבו בושה וכלימה, אינחת ומכאב רוח, ומשפיל ערכו בעיניו עצמו ותורידהו מטה מטה, "ישרת-לב" או "מוסר כליות" הוא כעין שופט מישרים פנימי, היושב על מדין בנשמתנו, והשקל במאוזני משפטו את כל עלילות בני אדם ומשבת, או מגנה את מחשבות לבם ומעשיהם לפי ערכם המוסרי, בלי כל ביאור וחקירה, בפשטות ופשוטות גמורות, שאין למעלה מהן, אמתת מציאות ישרת לב, או מוסר כליות הנודעת היטב לכלנו כודאית, שאין כמוה, על פי הנסיון הפנימי, מעבר מזה חוואאות ומופת על מציאות ה', המקור היחידי והמוחלט של המוסר בכלל ובשלות, ומעבר מזה הוא הר קול מצות המוסר שבתורה, אשר רוח ה' דובר בהן ובקרננו פנימה, חוג הדעות שבלקח מרצון ה', בתור חק העליון, או עקר היסודי של תורת המוסר הוא זה: לה", השלם המוחלט, אמנם אין חפץ הנפש, או תאוה מאיזה סבה חיצונית שהיא, ואי-אפשר להיות לו חפץ או תאוה כזאת, המורה על איזה שלילה והעדר הסותר ומתנגד לשלמותו המשוכללת והגמורה בתכלית, אפס בתור בורא כל יש לו רצון, המתגשם בהיקום, פי לולא רצינו, היקום מניין? והרצון הוא מדתו התמידית ותוארו הנצחי, בלתי נפרד מעצמותו ומזהותו. כי רק ע"י רצינו המתלבש במבע, והנראה והנגלה בתורה, נכיר ונדע מציאותו ומזהותו, רצון הטוב והמטיב בפוח שלמותו המוחלטת הוא פועל ובורא תמיד בחדו ובחכמתו, ככתוב: "עולם חסד יבנה" (תהלים פ"ט ג) "חסד ה' מלא הארץ" ונאמר: "מה רבו מעשיך כלם בחכמה עשית" (שם קד"י כד), כמעין המתגבר, המפכה מימיו בלי הפוגות, כן ישפיע רצון ה' ביד נדיבה, וישפך גודל חסדו ורב טובו על כל היקום, ומטביע בו קיומו והתפתחותו בלי קצה, הרצון הזה ברא את האדם לטוב לו בצלמו ואצל לו מהורו רצון חפשי, דעת נפש, שכל החושב ונמיה טבעית לאחדות ולהרמוניא, ויחד עם זה נתן לו חקים צדיקים, שהנם חקי חיי האדם עלי ארץ, באשר הוא האדם, כחקי הטבע בהיקום, כתנאי אשרו וטובתו, מכסת כל החקים האלו הנם תנאי החיים של האדם בתור עמרת תפארת הבריאה כלה, יען כי בלעדידם, או במרדו פם, חיו בתור בריאה מוסרית, אחראית בעד מעשיה, אינם חיים, ככתוב: "ויצו ה' לעשות את כל החקים האלו... לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה" (דברים כד), "ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב" וכ"ו (שם ל' טו), בלקח הזה התגלה,

ותתבלט לעין כל אפטימיותה של היהדות בכלל ושל תורת המוסר שלה בפרט. אשר עליה נדבר עוד להלן ביתר ביאור.

מצות המוסר בתור מבטא רצון ה', אשר פכוּחן לסדר את חיי החברה האנושית בסדר נכון וישר, המתאים לתכליתו וליעודו הפרטי של האדם; פכוּחן לנהל ולהדריך את כל אישי החברה במישרים (שמות יח"ב), ולהוליכם למלכות שמים עלי אדמות, הלא היא ממשלת המשפט והצדק, החסד והאהבה המהורה, הנותנת לאדם חיי אשר בזה ותקיה טובה לחיי עד בבא, אם כן אפוא היסוד המוסרי של התורה יורה דעה לאדם איך לסדר חיי ואיך להתנהג במשא ומתן ובתהלכו עם בני חברתו, שיקבילו למטרה, שהציבה לו החכמה העליונה ולמלא בפועל תעודתו, אשר התוה לו הפורא, ואז, ורק אז, יהיה בחיי האדם שכל טוב, רעיון בינה ותכלית נרצה, המתאימים להחכמה הנעלה, המחיה את כל היקום, ולוית חן לשאיפה ותכלית ידועה, החודרת ועולה בכל רחבי התבל ומלאה. ותקים הרמוניא בין חיי האדם לחיי היקום כלו, ואחדות האחד השלם תשלוט בניהם, היהדות נוסדה על בסיס ההתאמה לתכלית ידועה בתבל, באשר הפורא, מעין החכמה, לא ברא שום דבר פלי תכלית, יען פי פעולה פלי תכלית תתנגד לחכמתו, כמאמר חז"ל: "כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה" (שבת ע"ז ב), וכאשר יוכיח הרב: במורה לאמר: "כל פועל שיעשה בכונה אי אפשר לדבר ההיא, אשר עשה בכונה מבטלי תכלית, אשר בגללה עשה, וזה מבואר לא יצטרך למופת לפי העיון הפילוסופים... וארוסטו אימר תמיד בפירושו, שהטבע לא יעשה דבר לבטלה... ודע שמציאות זאת התכלית בענינים הטבעיים הביא הפילוסופים בהכרח להאמין התחלה אחת זולת הטבע, היא אשר יקרא ארוסטא התחלת שכלית או אלקית" (שם ג' יג; עיין חובבת הלכות ש" הבחינה י" וכוזרי ה" י" וכ"י)

רצון ה', בתור אצילות עצמותו ושלמותו, בהכרח מכריע יצטיין בתואריו ובמדותיו, והעולה מואת בחיוב הוא, שהנהו מלא חכמה, חסד, וקדושה בתכלית, מדות רצון ה' הנן מעיני שלשת מקצעי תורת המוסר שהנבוא מיכה כוללם יחד פחרו אחד, לאמר: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה" דורש ממך, כי אם עשות משפט, ואהבת חסד והצנע לכת עם אלקיך" (מיכה ו' ח'). המשפט מחייב ומכריח את האדם לשמור ולעשות חקיו פלי כל תנאי וכל סרוב, והוא המיעוט של המוסר, שאין מסרבין, כ"א כופין למלאותו ומיאין לא מהני כלים וכינויו בתלמוד "דין"; אולם החסד היא גדולה וחשובה ממשפט, וכינויה בתלמוד "לפנים משורת הדין", ותלויה פרצונו הטוב של האדם האוהב חסד, אבל אין כופין עליה, "והצנע לכת עם ה'" היא מדת צניעות שיסודה במדת בישנות המביאה לידי קדושה, ראש פסגת המוסר, במחרוזת של החוזה מיכה כן מהפסיקים: "שמרו דרך ה'" לעשות צדק ומשפט" (בראשית יח' יט) "שמרו משפט ועשו צדקה" (ישעי' נו' א) יצא ברור, שהיהדות תפליא בין

„משפט“ אשר חכמי רומי הקדמונים גדרו במושג: „Leges cogentes“ ובין „חסד“ שהרומיים סימנו במושג „Leges icogentes“, ה„משפט“ מניח שופט, וה„דין“ מניח דין, ושניהם נגזרו מפועל אחד „שפט“ „ודין“ וכבשפת אשכנזית „Recht, Richter, richten“, במושג משפט נכלל השופט, ר"ל דבר הנתן בפלילים, ונוקק לשופט, שישפוט להיוב או לפמור, ולהכריח בחוק יד לקיים גזרת המשפט שהוציא השופט, תחה שהחסד והצדקה, או „לפנים משורת הדין“ או „מדת חסודים“, תלויות ועומדות בנדרת לבו של המשפיע חסד וצדקה, במדת הסרו בלבו, וכל דבר אין לו עם השופט, היושב על כסא המשפט, כיא עם שופטו הפנימי של האדם, ר"ל עם ישרת לבו, כי אין אונסים לעשות חסד, ואין עונשים עליה את הממאן לעשות חסד, או להתנהג לפנים משורת הדין ורק מוסר כליותיו יוכיח אותו בגלל זה, לא בכדי נקראה חסד גם בשם „צדקה“, כי אם לרמו שמן הצדק, על האדם, שנברא בצלם אלקים, להתדמות ליוצרו, וללכת בדרכיו ולא הוב חסד, ולרחם על הפריות, ולא להעמיד עיניו במשא ומתן עם בני חברתו על הדין בלבד שהוא המיעוט של תורת המוסר המצמצם את עצמו „בשלישלי“ „ושלך שלך“ שהיא, לפי ה' „יש אומרים“ שבמשנה אבות (ה' יג') „מדת סדום“, ובגלל הסתפקות המיעוט המוסרי חרבה ירושלים (כמ' ל').

הכללות של תורת המוסר.

המשפט נוסד על שויון-המיני של בני אדם, ששויים במוצאם מאב אחד, וכלם נבראו בצלם אלקים, וע"כ כלם שויים במשפט החיים, החרות והכבוד, ככתוב: „הלאו אב אחד לכלנו הלאו אל אחד בראנו מדוע נכגד איש באחיו“ (מלאכי ב') „הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר בתוכם חקת עולם לדורותיכם ככם כגר יהיה לפני ה' תורה אחת ומשפט אחד יהי לכם ולגר הגר אתכם“ (במדבר טו טז). והו"ל אמרו: „ואהבת לרעך כמוך“ (ויקרא טו יח) רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר „זה ספר תולדות אדם“ (בראשית יח) כלל גדול מזה, „ירושלמי נדרים פט' הד'“ כי תולדות אדם מוכיחים שכל בני אדם הנם בני אב אחד, ואנשים אחים המה, וע"כ כלם שויים בחור בני אדם" כמאמר ו"ל: „אדם נכרא יחידי בעולם, שלא יאמר אבי גדול מאביך“ (סנהדרין לו' א), וכבר באברהם אבינו נאמר בתורה: „והחברכו בזרעך כל גוי הארץ“ (פראשית כב' יח).

השויון של בני אדם על פי מינם תחייב את הכללות של המשפט, הסגנון של „עשרת הדברות“: „לא תרצה, לא תגנב“ וכיו כסגנון כמעט כל חקי המשפט שבתורה, נאמר בכלל ובשלוח, וחיוכם מוטל על כל בני אדם בחור נושאים, וחל על כל בני אדם בתור נושאים, בלי כל הבדל, משפט צדק לא יפליא בין איש לאיש, הכתוב: „צדק צדק תרדוף“ (דברים טז' כ) הוא העקר היסודי וחק העליון של תורת המשפט שבתורה, ופרושו בשלילה: „לא

תעשו עול במשפט, לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול" ובחיוב:
 "בצדק תשפט עמיתך" (ויקרא י"ט טו').

משפט התורה מוכה לכל אדם לא לכד משפט החיים. כ"א גם משפט החרות, בכתוב: "כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא תעבוד בו עבודת עבד כשכיר כתושב והיה עמך" (ויקרא כ"ה ל"ט). בנוגע למשפט החרות התורה הבדילה בין עבד עברי לעבד כנעני (שם כ"ה ל"ט—מ"ז; דברים מ"ו י"ב), אולם בכלל היא מתנגדת לעבדות כמשמע ברור מהכתובים: "לא תסגור עבד לאדוניו. אשר ינצל אליך מעם אדוניו. עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך פטוב לו אל תוננו" (דברים כג' ט'). "וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבת ומת תחת ידו נקם ינקם" (שמות כא), "וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנה תחת עינו" (שם). ובכלל בענין עונשין אין בין עבד כנעני לבן חורין ולא כלום (בן משנה פ"ג ומכות ט"ז). ויש ידים להוכיח, שמשפט התורה מכיר ומכבד גם בעבד כנעני את האדם, הנברא בצלם אלקים, ובדבר הזה לא תבדיל בינו ובין עבד עברי.

חובות האדון לעבדו ולשכיר יום על פי התורה עולות בערך המוסרי על כל משפטי העמים היותר נאורים, די להוכיח את הכתוב: "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר", "הכובש שכר שכיר עובר משום", "לא תעשק את רעך" (ויקרא י"ט יג), ומשום, "לא תגזל" (שם) ומשום, "לא תעשק שכר עני" (דברים כד' יד) ומשום, "לא תלין" (ויקרא י"ט יג), ומשום, "פיומו תתן שכרו (דברים כד' טו), ומשום "לא תבוא עליו השמש" (שם כ"ב ק"א), וראוי לשום לב אל האמר: "לא ישנה אדם על עבדו מאכלו ומשקרו והסכו משלו" (מכילתא משפטים ות"כ פ' בחר. ע"ן ספרא בחר. נדה מ"ז), "מצווים ישראל לפרנס עבדים קטומעין יותר מן השלימין" (ירושלמי בק' פ"ח) ולא דבר ריק הוא באמרם: "בל הקונה עבד עברי כאילו קונה אדון לעצמו" (קדושין י"ז), גם ראוי לשום לב להעובדה יקרת הערף, שרק לעם ישראל יש חג החרות, והחג הזה עומד בראש חגי השנה, אף על פי שכמעט כל עמי הארץ, כלם או ברובם, היו באיזה זמן מן הזמנים עבדים משועבדים לעם אחר, היהדות תחשב את החרות לסגולת האדם כאשר הוא אדם, וע"כ תרים אותה למעלה היותר גבוה, והחורש שבו נגאלו אבותינו ממצרים נהיה בגלל זאת לראש חדשי השנה (שמות י"ב ב'), וממנה מתחיל התאריך להיותנו לעם נאור או לאומה תרבותית וביחוד שמבשרת החרות מתחלת הדברה הראשונה, הצמודה ודבקה ביחודו ועצמותו של המחקק העליון: "אנכי ה' א... אשר הוצאת... מבית עבדים".

משפט התורה מוכה גם בכבודלכל אדם: "יהיא כבוד חברך חביב עליך כשלך". אבות ג' י'). "גדול כבוד הבריות (משמע כל פני אדם בכלל) שדוחה לא תעשה שבזורה" (סנהדרין פה), "אהוב את הבריות ומכבדן (דא' ז"מא א"ו). "איזה מכובד המכבד את הבריות" (אבות ד' מא'). "המכניש את חברו סופו

להיות מתבייש" (כלה), ואם חבל איש בחברו עליו לשלם לא לכד נוק, צער, רפו, שבת, אבל גם בושה, הסעיפים המורים כבוד הפריות, יכילו מקום רחב במקבצי הדינים, ובספרי מוסר של דתנו, עם כל זאת המשפט של התורה רחוק מאד מאד מאנינות הדעת ומתרגשות יתרה, כ"א ההגיון הישר לה לקו, והצדק, שלא תדע משא פנים, לה למשקלת. בהחקי: „לא תעשה עול במשפט" נכללי במדה שוה „לא תשא פני דל" „ולא תהדר פני גדול".

האישיות.

יצירת האדם בצלם אלקים, היא יתרונו היותר חשוב וגדול. „חביב אדם שנברא בצלם אלקים, חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם אלקים" (אבות ג יח). על ידי יתרונו זה „אדם אחד שקול כנגד כל מעשי בראשית". „ולפיכך כל המאבד נפש אחת כאילו אבד עולם מלא, והמקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא" (סנהדרין לז" אדר"ג פ"א) „וחייב כל אדם לומר, בשבילי נברא העולם". „לעולם יחשוב אדם כאילו חציו חייב וחציו זכאי" ומעשיו, אשר יעשה מעתה מכריעים את הכף על כל העולם. בדעה הזאת צפון יסוד ושרש האישיות („Individualismus") של תורת מוסר היהדות, יסוד האישיות, היא כעין מחאה גלויה ומפורשת נגד הדעה המלכותית, ששלטה לפנים בקרב היונים והרומיים ובמדה ידועה שולטת גם עתה. ביחוד בחוגים ובשררות הסאציאליסטים והקאמוניסטים, הדעה המלכותית תורה: אי אפשר לאדם לחיות ולהתקיים בלעדי המלכות, שידה בכל והפל צריכים אליה, ועל כן הכל שלה והיא הנותנת לאדם הפרטי את משפט החיים והחרות בה במדה, אשר תקציב לו היא, המלכות, על פי תנאים ידועים, ועל פי מדת התועלת, אשר בכוח האדם הפרטי להביא למלכות, ועל כן את אשר תגזור המלכות הלכה למעשה, כן תהיה, כי לה גם הכח והעז להוציא גזרותיה מכוח אל הפועל, ומי יעמוד כנגדה, וכל דאלים גבר וביחוד אחרי שלתועלת המלכות משפט הכורה וידה על העליונה, בהתאמה להדעה הזאת הורו חכמי יון, שלמלכות המשפט לשל משפט החיים מאת ילדים חלושים ובעלי מומים, ומוקנים רפה כוח, שלא יצלו לעבודה ונפלים למשא על הצפור, והרשות בידה גם להרגם ולאבדם בלי חמלה כטוב בעיניה, אם כן אפוא, האדם הפרטי, מתכ לית כל היקום, הפך לאמצעי למלכות, שפעצמותה לא נבראה, כ"א לשרת לאדם הפרטי שלמענו יצר אותה. האישיות של היהדות תתנגד לדעה הזאת, שלא תשאיר מקום לחסד ולרחמים וכיסודה היא נגד המוסר ולא תצלה גם למשפט, שהנהו המיעוט של המוסר, כי שורת הדין הוא רק קצה גבול הצדק, ועל האדם החובה המוסרית להכנס לפני משורת הדין, הדעה המלכותית נשענת על בסיס התועלת החמרית ורוח אפה הגבורה הגשמית, אשר תשפיל כבוד מעלת האדם ויתרונו וחיבתו.

והתפכהו לבריאה שפלה, כאילו היה משולל נשמת האדם, שלגדולות נפח באפו ה" וימשילוהו על כל פרואי תבל והכל שם תחת רגליו, תחת שהגבורה הגשמית באמת גבורה רק למראת עין, יען כי בהיותה תלויה בסבות שונות, ולפעמים בסבות היצוניות ומקרים קלי הערך הנה רק מקרה חולף ועובר, הגבור היום, יוכל מחר לרדת מגבורתו ולהיות חלוש עד דיוטא התחתונה, לעמת הדעה הזאת תורה תורתנו: שהאדם, שנולד בצלם דמות אלקים, וחנון מאת קונו במעלות רוחניות ובמדות המוסר, הביא אתו בלדתו משפט החיים, החרות והכבוד, אחת הוא אם הוא חלוש או גבור, פי לא בגבורה בהמיתה פחו גדול, כ"א ביתרונותיו הרוחניים, המיוחדים לאדם בלבד, ולא הגיע לו המשפט הזה מהמלכות, שיצר הוא, האדם הפרטי, שהקדים לבוא לעולם מהמלכות, שהוליד הוא ופתח אותה בהדרגה לאמית לטובתו ולהנאתו, כרי לקיים על ידה את משפטו על החיים, החרות והכבוד, ולהגן עליו מכל הפסד ונזק, וע"כ האדם, הקודם למלכות בזמן, הוא קדם לה גם במעלה, המלכות נבראה בשביל האדם ולא האדם בשביל המלכות, קין נהן קשה על הרגו את הבל אחיו עוד פטרם באה המלכות לעולם, יען כי הבל הביא בגוחו מבטן אמו בצורת אדם משפט החיים, שגזל ממנו קין, כל אדם ואדם הוא עולם קטן בפני עצמו, "להאני" האישי של האדם יש ערך מיוחד, ותכלית פרטית בפני עצמה, התפתחות והשתלשלות של התרבות וההשכלה הכללית ושכלול כל מלאכת מחשבת וכל חכמה ומדע תלויות בהתפתחות האישית של כל אישי החברה, המלכות יכולה להיות לעזור ולהועיל להתפתחות האישית ולברוא התנאים הנחוצים לה וזה חובתה הראשית; אבל ההתפתחות בעצמה, אופיה ועצמות טיבה מקורן בהאישיות ובהאישיות כוח גדולה והשתלמותה, ובצדק גור אמר הלל הזקן לאמר: אם אני כאן הכל כאן, ואם אני אין כאן מי כאן? (סוכות נ'), משמעות הפתגם הזה ברור למדי ואין צורך ביאור. "האני", ר"ל האישיות, היא להאדם הפרטי הכל, יען כי בדעת נפש עצמו של האדם נשקף ונראה לו כל העולם, וככלות דעת עצמו, יכלה ויתם לו, להאדם הפרטי, כל העולם, גם גורל חיי האדם תלוי בעו רוח עצמו וביגיעת נפשו בהתחלות מועילות, כן בעניני המעשה וכן בדברו המוסרי, וע"כ אחריותו עליו: אם אני כאן, הכל כאן, וע"כ עלי לדאג לאחריתי, ממני מתחילים החיים עלי אדמות ואני נאספם, רק אנכי ערב בעד מעשי, ואין לור" חלק בהם: "לא יומתו אבות על בנים... איש בחטאו יומת" (דברים כד" טו) ובקומות המקבילים, ואם אנכי עויתי ופשעתי אתי בלבד תלין משוגתי, ורק עלי להתרחק ממעשי הרעים ולחזר למוטב, ולשפר מעשי ולהתאמץ במרץ לשכלל ולהשתלם את עצמי, כי כל האמר הקב"ה ותרן יותרו חיי' (ב"ק נא), הרחמן הוא רק מאריך אף ומחכה ברב חסדו עד שישוב החוטא בתשובה שלמה מנפשו ורצנו האישי, אבל צדקת האחד השלם בעצמה תחייב לאדם גמול ועונש לפי מעשיו, כאשר נוכח נלהן.

זאת הוא קומב תורת האישיות ("אינדיווידואליזמוס") בקצור נמרץ.

אעפ"י לכל "אישיות" יש קץ וגבול באישיותם של אישים אחרים, כי לכל אחד ואחד מהם משפט החיים, החרות והכבוד, כמו לחברו, ואם גם שונות עד אין חקר אישיותיהם של בני אדם זו מזו, ולא ראי זה כראי זה, אולם הצד השווה שבהן שעל פי מינס כלם שוים, "לפיכך נברא אדם יחיד שלא יאמר אבי גדול מאביך" (סנהדרין לו), "הקב"ה טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחברו" (שם ח), ואם תשתרע אישיותו של האחד על השבון אישיותו של רעהו, נמצא דוחק את רגליו ממחיצתו הוא, ועשק אותו ועל כמו אלה גזרה התורה: "ארור משיג גבול רעהו", "לא תעשה עול בלשפט", "צדק צדק תרדוף", ויען כי מעבר מזה לא נתנו גבולין להאישיות בטבע, ולא הקבעו המחיצות, המבדילות אשה מרעותה, בעוד אשר אהבת עצמו תעור גם עיני צדיקים, לבלתי ראות נכוחה את גדרו רשותו הוא ולבלתי לפרץ ברשותו של חברו, ולרעות בשדה אחר, ומעבר מזה אם כי לא נברא האדם לשמש למלכות, עכ"פ לא יוכל לחיות ערירי בתבל, ובפרט חיי חרבות ואשר בלעדי החברה, ע"פ על כל איש ואיש לותר בנפש חפצה מדה ידועה מאישיותו הוא לטובת אישיותם של חבריו, ולחיות בשלום איש את רעהו, ולהשתתף בעבודת הצפור לטובת הכלל, כי סוף סוף בשלמת של החברה לו שלום, ובאשרה יגיע לכל אחד מחברי החברה אשר ונעימות. הלל הזקן שהצדיק בפתגמו הנזכר למעלה כמו בפתגמו: "אם אין אני לי, מי לי" (אבות א') את האישיות ואת האהבה לנפשו ולעצמו, הוא שאמר גם בן: "וכשאני לעצמי, מה אני?" (שם ר"ל): אם אני עסוק וטרוד כל היום אך ורק באהבת עצמי ובשרי "מה אני?" הכי עוד אדם הנני, אם אנכי שקוע ראשי ומלא קומתי רק בעניני הפרטים לבד, ואין לי כל עסק ומשא ומתן עם בני חברתי ולא אשתתף בצערם, מה אני?

הכלליות.

בלעדי זאת האדם שנברא בצלם אלקים הנהו כניכול, בועיר אנפין, בכחינת הכללות (אנוניוערוואליזמוס) של ה', המקפת את כל אחד מנבראיו וכללם יחד. האדם איננו בריאה פשוטה בלבד, הוא איננו רק אישי או "אני" מופשט, ואהבתו לעצמו ובשרו איננה המעורר היחיד בקרבו, המעיר ומניע אותו לפעול או לחדל מעשות, כי בפועל הוא מרכב מיחוסים שונים הרבה, הפועלים מאליהם גם בלי דעת נפשו: הוא בן להוריו, ואב לזרעו, אח לאחיו ואחיותיו, ולו שארים, הקרובים אל לבו, הוא בן לעמו, וחבר לבני דתו, נתין לארץ מולדתו, ומין האנושי מינו, וכל מאויו ומחסוריו אינם זרים לו, וע"כ

במדה ידועה בצרתם לו צר, ובשמחתם ישמח לבו גם הוא, מה שאירע לחבריו הוא מרגיש כאילו אירע לו לעצמו. והרגש, אשר יעורר איוה מאורע בלב רעהו, יעיר גם בלבו, אם גם במדרגה יותר נמוכה. היחוסים הטבעיים השונים האלו, הטבועים וצפונים עמק עמק בלב כל אדם במדרגות שונות, וילידו יעודים שונים וערפים שונים לפי בחינותיו השונות; בבחינת אישי פרטי, או בבחינת פן משפחה, או בבחינת פן אומה, בבחינת אורח, ובבחינת חבר לחברה לפי שייכותו של האדם לבני משפחתו, לעמו, ולבני דתו, לארץ מכורתו ולמלכותה ולהאנושית בכלל, שנצברו באו יחדו בכל אדם, כי משפט החיים, החרות והכבוד לכל אחת ואחת מהבחינות האלו, יען כי לא פלוני אלמוני פלברו נכרא בצלם אלקים, כי אם כל ילוד אשה, ועל פן לכל אחד ואחד מבני אדם משפט החיים, חרות והכבוד, וכל הנגוע באחד מבחינותיו האלו באיוה פרטי, אחת היא אם פחיו, או פחרותו, או בפברו כאילו נגע באישיותו בעצמה, אשר בה נשקף ונרגש חברו עם כל בחינותיו, ולא זו פלבר, אלא עוד כל הנגוע באחד מערכין שבו וממעט את הדמות, כאילו שלח ידו בפכוד הדר רוממותו של היוצר. נמצא, שבכל אדם ואדם לא לבד אישיות פרטית ידועה, כי אם גם אבר בית-אב, וחבר של כלליות שונות במיכן ומבען ובחינות שונות, האדם בעצם מיבו מרכב מאישיות וכלליות יחדו, הוא אישי וכללי כאחד. פדבר הזה פל בני אדם שוים, ואין ביניהם כלום, וע"פ צוה הכתוב: "הקהל חקה אחת לכם ולגר ולאורח הארץ". שנאמר ונשנה פעמים הרבה בתורה, "זהו חק ולא יעבור, הוא יסוד היסודות של תורת מוסר היהודות, והוא הכלליות היותר מקפת, והיותר רחבה, חמשתרעת על כל מין האנושי בכלל, ועל כל אחד מאישיו בפרט, פלי כל הבדל הסוג והמין, הלאם והדת, הוא האוניווערזאליסמוס המובהק, כמלא מובן המלה, הנוסד על סגולת האדם באשר הוא אדם, והנושא בחובו במדרגה ידועה את כל מין האנושי לכל מפלגותיו ומשפחותיו, בחינותיו ויחוסיו וערכיו הרבים והשונים. ההשתתפות פצער רעהו והחמלה עליו, שהנה קרני אור האהבה לזולתו, הטבועה בלב פל אדם, היא כבנואה של הכלל בפרט, וכנגה אור המין באישיותו, וע"כ הרגשות האלו הנם במדה ידועה קרובים באופים לרגש אהבת עצמו ומעין זה ממש. וע"י אהבת עצמו יגיע לאהבת רע ולאהבת אדם בכלל, וזה שתורה התורה: "ואהבת לרעך כמוך". התורה לא תאסר עלינו אהבת עצמו, שבטבע האדם, כי"א תגור, שהאהבה הזאת תהיה קנה מדה לאהבת רע ולאהבת האדם בכלל.

והנה כי כן, כהאישיות, כן הכלליות יסודן כבריאת האדם בצלם אלקים, המושגים האלו לא לבד שלא יתנגדו זה לזה, אבל גם משלימים זה את זה, ויחד עם זה מבדילים איש מאת רעהו, ומגבילים איש את אחיו, ככל היחוסים ההדדיים, (קאָרעלאטיווע בענריפפע).

אפס אם ביסודן האישיות והכללות" אינן מתנגדות זו לזו ואינן סותרות זו את זו, ושניהן, אם כי שונות הן בחיונן ומדת גדלן, בכל זאת ממקור אחד מוצאן ומלב אחד של האדם נובעות. אולם נבדלות הן בנמשיותיהן ובמדת עיון של הנשיות השונות והלך רוחן. אהבת עצמו ובשרו בכלל עצמה מהאבה לזולתו, והאהבה ליוצאי חלציו עוה מהאהבה לקרוביו ולשאר בני בשרו, ובני עמו קרובים אל לבו מבני עם אחר וכן הלאה... הנשיות הללו לפי בחינותיהן השונות לפעמים פושגות ונגעות אשה בחברתה בדרך הלוכן, ולפעמים גם תתנגדה אשה לרעותה, וריב ומרין יפרץ בלב האדם פנימה בין הנשיות השונות האלו, ההולכות קדרנית זו בכה וזו בכה. ועין כי הנשיות האלו נולדו בקרבו בדרך טבעי, ולא באו אל תוכו מבחוץ, בדרך מלאכותי ושלא כדרכו להם המשפט לחיות ולהתקיים, האפטימיות המצוינת של היהדות, שיסודו בהכרת יחודו ואחדותו של הטוב והמוטוב, ונכלל בכתיב: „וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א' לא). לא ימצא דופי ברגשי לב האדם בדרך טבעי כל עוד שלא תעברנה גבולם, הראוי להם, ולא תזיקנה לזולתם. אבל הנשיות האלו פעצמן זה דרכן לשאוף ולנשמת לרוחות שונות זו בכה וזו בכה, ולפעמים תפרץ מלחמה ביניהן בעד קיומן של כל אחת מהן, ותתעורר שאיפה להתגבר על רעותיה ולנצח אותן ותולד ביניהן ערבוביא ותסיסה, או על המוסר, הפועם בלב כל אדם, לעשות שלום ביניהן, ולהציב להן גבולות ומחיצות נכונות, ולהכניסן פעמק השוה לכלן יחד, לפי תכונתן ויעורן, ולאחדן בהרמוניא רמה, ובזאת עקרה של תעודת המוסר, "התורה, כאשר אמרנו. לא תאסר עלינו אהבה עצמית, ולא תפסול ולא תחרים אותה בכל תראה ותמצא. פי חק טבעי היא, נשוע בלב האדם בעודנו כבטן אמו, והיא המניע הראשי בכל אשר יפעול ולכל אשר יפנה, ולא לתוהו בראה אותה החכמה העליונה, וע"ב גורה התורה: „והי אחיך עמך", חייך קודמין לחיי אחיך" (פ"מ סב' א), „שלך קודם לשל כל אדם" (סנהדרין ס"ד) כי על פי הטבע "אדם קרוב אצל עצמו" (סנהדרין י'). התורה בהשגיחה על המציאות כמו שהיא בפועל, ובהעמידה דבר על"חוקתה, תצוה: „עניי עמך" „ועניי עירך" קודמין לעניי עם אחר ועיר אחרת (פ"מ ע"א), יען כי על פי טבע עוני בני עמנו ובני עירנו תעיר בלבנו רגש החמלה ביתר עז מעוני בני נכר או עיר אחרת, הרחוקים מלבנו ביחוסם אלינו, ומה יפה אמר רבי יונה: „אשרי נותן אל דל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל (תהלים מ"א ב) זה המסתכל במצוה איך לעשותה" (ירש. פאה ח" ה).

ערבות הכלל והפרט.

ליסודי תורת המוסר של תורתנו תחשב הערבות של הכלל והפרט, ר"ל של כלל ישראל בעד כל אחד ואחד מפני ישראל, וערבות של כל אחד מפני ישראל בן בעד כל אחד מאחיו וכן בעד כלל ישראל כלו (פרכות מט"ו), ועל כן: „אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל“ „ואל תפרש מן הצבור“ (אבות ב מד). גם חוש החברותי ורגש סדר מלכותי הנם גם כן במציאות ונטועים ג"כ בלב האדם, פאהבת רעים ודבוק חברים בכלל, ולעובדות המציאות האלה ג"כ המשפט לחיות ולהתקיים, וע"כ כל חברי החברה ערבים בעדה, ואחריותה עליהם „כל ישראל ערבים זה בזה“ (סנהדרין כ"א ב). על החק הזה נוסד דיני „עגלה ערופה“ (דברים כא" א—ט), וכדאיתא: „ישראל אחד חוטא וכללם נענשין“. משל לבני אדם שהיו יושבים בספינה, נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו חבריו מה אתה עושה? אמר להם מה איכפת לכם, לא תחתי אני קודח, אמרו לו, אתה מציף עליונו את הספינה“ (ויקרא ר' ס"ו). ערבות החברה, שנוסדה על חיי החברה ועל דעת נפש האדם, תחייב את כל בני החברה לאהוב מעשיית את כל בני תמותה בלי כל הבדל ומחיצה: „מפרנסים עניי גוים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי גוים עם חולי ישראל, וקוברים מתי גוים עם מתי ישראל“ (גיטין ס"א א), ולאהוב ביחוד את היותר נזקקים לאהבה מעשיית, כמו: הגר, היתם והאלמנה, ככתוב: „כאורח מכם יהי“ לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך, כי גרים הייתם בארץ מצרים אני ה' אלקיכם (ויקרא י"ט לד), וכדאיתא (באבות ד"ד נתן מ) „אני ה' אנכי בראתיו ולפיכך ואהבת לו כמוך“, ולא מקרה בעלמא הוא, שכמעט בכל מקום שתצונו התורה על אהבה מעשיית, תקדים להזכיר את הגר, ואחרי כן את היתם ואת האלמנה: „וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם בארץ מצרים“ „והדר ויתם ואלמנה לא תענון“ (שמות כ"ב כ); דברים י"ד י"ט; מ"ז י"א; מ"ו כד; י"ז י"ט כ"א; כ"ו י"ג) וגם ה' בעצמו נקרא בשם „אוהב גר“ (דברים י" ח). הגר נקרא בתורה „אח“ ככתוב: „וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך“, (ויקרא כ"ה לה), והתורה תחייב: „ואהבת לו כמוך“ (ויקרא י"ט לד), וחז"ל הרבו להזהיר על אהבת גרים: „חביבים גרים שבכל מקום שנקראו, כישראל נקראו“ (מכילתא שמות כ"ב ב), „הגרים נעשו עקר בישראל“ (ילקוט הושע ר" תקל"ג). „מפני מה הזהירה תורה בל"ו מקומות ואמרי לה במ"ו מקומות בגר מפני שסורו רע“, (ב"מ נ"ט).

אגב אורחא אעיר: מה גדול בדבר הזה ההבדל בין תורת המוסר של היהדות, ובין תורת המוסר של היונים והרומיים העתיקים: תחת שתורתנו תחשב

(*) תחת אשר הנוצרי השיב להכנענית, שבקשה ממנו לרפאות את בתה לאמר: „לא טוב לקחת הלחם מאת הילדים ולהשליכו לכלבים“ (מת טו, כו ומרק ד' כ"ז).

את הגר "לאח" ותחייב לאהוב אותו כנפשו ותבכרהו בהשפעת אהבה מעשיית גם לפני יתם ואלמנה, חשבו היוונים והרומיים את הגר לאויב משולל כל זכות ומשפט.

אפס המציאות בלבד לא תספיק לזכות בדיון. כי מציאות מציאות שונות במעלה ובמדרגה, אהבת עצמו ואהבה לרעהו. שתיהן גם יחד הנן במציאות בלב כל אדם; ומה שונות הנן אשה מרעותה במדת עצמן? ואם נשפוט בכל מקום, כל דאלים גבר, יען גם זאת היא במציאות, ונלמוד מזה, שלעולם בלי כל תנאי והגבלה "חיך קודמין לחיי אחיך", מפני שאהבת עצמו עולה בעוזה על האהבה לזולתה, אם כן אפוא לא נשאר מקום לא לבד לחסד ורחמים, כי אם גם למשפט צדק, ואז הלא צדקו, חלילה, במשפטים הרומיים, והיתרון של היהדות אנה היא באה? והתורה, שתכונתה מלאה חסד, מה תהא עליה? וביחוד אחרי שהרגש בעצמו הוא עור, לפי פתגם של הפילוסוף קאנט, וחז"ל אמרו: "לא עביד אינש דינא לא למאן דרחים ליה, ולא למאן דסני ליה, דרחים ליה לא חזי לו חובה, דסני ליה לא חזי ליה זכותא". (כתובות ק"ה) כי "פאהבה כן גם השנאה מקלקלת את השורה" (סנהדרין ק"ה).

השלום.

תעודת המוסר, אמרנו לעיל, היא להביא שלום בון הנמיות השונות, אשר בלב האדם, כפיתוב: והיה מעשה הצדקה שלום" (ישעי' ל"ב יז) ולאחרי ההרמוניא רמטה, השוררת בכל היקום לרגלי אחדותו המוחלטת של בוראו, ועל כן אמר החזו"ה: "והאמת והשלום אהבו" (זכריה ח' יט), כי האמת היא בסיס השלום, והשלום היא האחדות בין השונים, שזה היא יסוד היופי, שרוח אפה הרמוניא, האדם על פי בחינתו השונות, נושא בקרבו אישיות וכלליות יחדו. ברבו הנהו אישי יחיד, אבל בלבו יקננו רגשי בחינות שונות הרבה, כאילו בהיחודי הזה, בקרבו פנימה, ישכנו רבים ושונים, וגם בדבר הזה הנהו בזעיר אנפין, פכיכול, צלם דמות של "האחדיהפל". בבחינתו הזאת העמיקה לשקוע בלבו שרש אהבת השלום, הפועמת בלב האדם מטבעו, כל עוד שלא נתקלקל ולא השחית דרכו על הארץ, כי אז אין שלום בקרבו: "אין שלום... לרשעים" (ישעי' מ"ח כב). מין האנושי על פי סגולתו הראשית והעקרית הוא גם כן בבחינת צלם דמות תבנית בוראו, הוא אחד בשאיפתו לחיים, לחרות ולכבוד, ויחד עם זה הנהו רבים לאין ספורות, לפי אמותיו ושבתיו, מפלגותיו וחברותיו, השונות אשה מרעותה, וגם להן שאיפות שונות ומאויי לב שונים ומגמות שונות, הסותרות לפעמים ומתנגדות אלו לאלו, ומביאות למשטמה הדדית ולמלחמות ביניהן, אשר בפותח להרום עד היסוד חיי מין האנושי, לולא מצאה אהבת השלום קן בלב האדם, עקב רוח החיה במין האנושי, שכל מגמתה לחיות ולהתקיים, להתפתח ולהשתלם עד אין קץ, וזאת אי אפשר מבלעדי השלום, אשר רק על ידו יבוא האדם בפרט ובכלל לחיים

ארוכים ולהשתלמות ולשלמות. לא מקרה בעלמא הוא, ששלום ושלמות משרש אחד מוצאם, ולא בכדי חביב השלום להיהדות, השואפת לחיות ולהתקיים, להשתלמות ולשכלול. והנביא קורא בשם ה': "שלום שלום לרחק ולקרוב" ומזהיר: "והאמת והשלום אהבו", ומשפט שלום שפטו בשעריכם" (שם ט"ז), ופסגת ברכת כהנים היא השלום, וגם בהיות ישראל בגולה יוהרר הנביא: "דרשו את שלום העיר אשר הגלתם שמה" (ירמ' כט' ז), וחז"ל הרבו לשנן אהבת השלום לאמר: "על שלשה דברים העולם עומד, על האמת ועל הדין ועל השלום" (אבות א" יח) "גדול השלום שלא נמטעו הנביאים בפיו הבריות אלא השלום" (ספרי במדבר מו) "כל התורה כלה מפני דרכי שלום, דכתיב: דרכי דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (גמין נט'). "אין לך כלי שמחזיק ברכה יותר מן השלום" (ירוש ברכות פ"ב ה"ד) "גדול השלום שכל הברכות כלולות בו" (ויקרא ר" ט). שכלול מין האנושי והתפתחות עמי הארץ, אשר על פי היהדות לא תמלט לעתיד לבוא, תביאם כלם לשלום עולם, כאשר כבר נבאו חזונו ישעיה (יא) ומיכה (ד) ובהדעה והתקוה הזאת צפונה הדעה הרמה והנשאה למעלה למשכיל של ביאת משיח, שאין דוגמתה פהשכלת כל משפחות הגוים, או ישלום השלום לא לבד בין כל הגוים, כי אם גם בין הדורות השונים, בין שיבה ושחרות, בין האבות והבנים, ככתוב: "והשיב לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם" (מלאכי ג' כד). תחת אשר הנוצרי יבשר: "לא באתי להביא לכס שלום, כי אם את החרב, כי באתי לעורר את האדם נגד אביו ואת הבת נגד אמה"...

(מתי" לד—לה).

חסד ומשפט.

בלעדי הרגש של אהבה, אחת היא אם לעצמו או לעמיתו, ישנם במציאות גם השכל הישר וחקי ההגיון, ועל ידם כל עניני המשפט נחתכים בצדק ובמישור. השכל, אשר ישקל משפטיו במאזני אמתת המציאות, מחייב אמנם "שחיך קודמין לחיי אחיך", לפי עוז הרגש כמו במקרה: "שנים שהלכו בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שתין שניהם ימותו שניהם, ואם שתה אחד מהן מגיע לישוב. דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, עד שבא רבי עקיבא ולמד: "והי אחיך עמך", חייך קודמין לחיי אחיך" (פ"מ ס"ב). כלל אמרו חכמים: "לא נחנו מצות לישראל אלא לחיות בהן, שנאמר: "אשר יעשה האדם וחי בהם" (ויקרא י"ח) ולא שימות בהם" (סנהדרין ע"ד). ולא לשוא נקראה תורתנו "תורת חיים". אשר ע"כ אם אי אפשר לשנים, העומדים בפכנה להציל חיי שניהם, מוטב שיחיה אחד מהם, הינו: מי שיש לו איזה זכות ויתרון, כמו בעל הקיתון בדוגמא דלעיל, שאם נחייב אותו למסור את קיתונו לחברו למען יחיה חברו, בעוד שהוא עצמו ימות בצמא, הלא נוכל בצדק לשאל: "מה חזית דדמא דדיה סמך טפי? בתוך בני אדם שניהם שווים.

ומדוע יכפר את חברו על עצמו הוא, וממעם זה אמרו: „כל הפא להורגך השכם והורגו" (ברכות ק"ג), כי אם על האחד משניהם למות, מן הצדק שימות מי שהסב במיתתו של אחד מהם, מה שאין כן במקרה המסופר (ירושלמי תרומות ל"א א) „תנו סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך, הגיעו להן גוים ואמרו תנו אחד מכם ונהרג אותו, ואם לאו אנו הורגים את כלכם, אפילו כלם נהרגים לא ימסרו נפש אחת מישראל" (*). כי במקרה הזה עליהם לעשות מעשה, ולתת להרג את חברם על לא עון בכפיו, וע"כ תחשב כאילו הרגו אותו הם בעצמם, ועל כמו אלה אמרו חז"ל: „כל עברות שפתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודת אלילים, גלוי עריות ושפיכות דמים" (סנהדרין ע"ד). עד היכן משפט התורה מדקדק בלי כל משא פנים בישרת ההגיון, נראה ממאי דאמר רבה: „רודף שהי' רודף אחר חברו להורגו ושיבר כלים בין של נרדף בין של כל אדם פטור, שהרי מתחייב בנפשו ועל פי הכלל: „קם ליה בדרבה מניה" (כתובות ל"ג), ונרדף ששיבר את הכלים של רודף פטור, שלא יהיו ממונו חביב עליו מגופו. אבל של כל אדם חייב, דאסור להציל את עצמו בממון חבירו, ורודף שהיה רודף להציל ושבר כלים בין של נרדף בין של כל אדם פטור, לא מן הדין, אלא שאם אי אתה אמר כן, אין לך אדם שמציל את חבירו מן הרודף" (ב"ק קי"ו) אולם ישראל שאנסוהו עכו"ם ונמלו ממנו ממון חבירו בפניו פטור, משום דלא עביד מעשה, נמל ונתן להם חייב, משום דעביד מעשה" (ירושלמי ב"ק החובל ח).

משפט התורה, שיסודתו בחכמה, ושכל הישר לו לקו ולמשקלה, מחויב לדקדק כחוש השערה „בשלי" „ושלך", מחויב לחשב עם המציאות בפועל, ולהבדיל בין מציאות למציאות ולהפריד אשה מרעותה, ולכפר בתנאים ידועים, את המציאות האחת על פני חברתה, בפי שיורו חקי ההגיון ולבלתי לזוז מהם ימינה ושמאלה ולתור על איזה זכות אף כמלא נימא: „יקוב הדין את ההר" (סנהדר' ס"ד). ועין כי בעקבות הדין יצאו לפעמים דברי ריבות בין איש לרעהו, בעוד „שעל שלשה דברים העולם עומד על האמת, על הדין ועל השלו"ם" (אבות א' יח) על כן הורו חז"ל: „יפה כוח הפשרה מכח הדין", ומצוה לבצוע שנאמר: „אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם" (זכריה ח' טו). „איזהו משפט שיש בו שלום הו' אומר זה ביצוע" (סנהדרין ה').

אולם הדין, או „המשפט" בכלל היא רק המיעוט המוסרי, גם אם מתגלה בתור פשרה, אשר בלעדיו החברה האנושית איננה יכולה לעמוד

(* עיין יומא פ"ב א, „ההוא דאתא לקימיה דרבא אמר ליה אמר לי מרי דוראי קטליה לפלגיא ואי לאו קטלינא לך אמר ליה נקטלך ולא קטל מאי חזית דמא דידך סמך טפי דילמא דמא דהה, גברא סמך טפי שם תוספות, והני מילי היכי דעביד מעשה, אבל אי לא עביד מעשה כגון שרוצה להפילו על התניק כדי להורגו, אם מעקב על ידם יהרגוהו, וכל כי האי גונא אין לו ליהרג, דאדרבה נימא: מה חזות" וכ"ו.

ולהתקיים, וע"כ הוא מוטל לחובה על כל איש מאישי החברה מדעתנו ושלא
 מדעתו, ברצונו ולמרות רצונו. בלי כל תנאי האדם מחויב למלאות חקי המשפט,
 ואין איש רשאי להמיש צוארו מעולו, על עניני המשפט בית דין כופה ביד
 חזקה, ועונשים את כל העוברים על חקי המשפט, המדקדק, בשלי—שלי,
 ושלך—שלך, שהוא עכ"פ לא יותר ממדה ביננית "ויש אומרים גם מדת סדום".
 ואין לאדם להסתפק במדת המשפט בלבד, שהוא המיעוט המוסרי וכפשע בינו ובין
 הפושע, על האדם, שנברא בצלם ה', להתאמץ ולהשתלם ולהתדמות לקונו, אשר
 בו מדת המשפט אחווה ודבקה במדת החסד והצדקה, הרחמים והחנינה, כתנאי
 שלמותו, בלתי נפרד מעצמותו ומהותו, ועל ידי התגלותן של המדות האלו
 במציאות בפועל, נכיר ונדע את ישותו ומציאותו הוא, וע"כ בדברי תוכחתם של
 נביאינו המושגים, "משפט וצדקה" או "משפט וחסד" יצאו מפיחם תכופים זה אחר
 זה כמעט בנשימה אחת: "כה אמר ה' עשו משפט וצדקה" (ירמי' כ"ב ג)
 "ואיש כי יהיה צדיק ועשה משפט וצדקה" (יחזקאל י"ח ה), "חסד ומשפט
 שמור" (הושע י"ב ז; מיכה ו' ח; זכרי' ז' ח; תהלים ל"ג ה) וחז"ל אמרו: "לא
 חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת
 הדין" (כ"מ ל" ופ"ח) והאומר: שלי שלך ושלך שלך חסיד" (אבות ה" יג), כי
 חסיד נגזר משרש "חסד", וחסד פיסודה האהבה לזולתו, בלתי תלויה בדבר
 ולא באיזה תנאי, פי האהבה האמתית והטהורה מקורה, בטוב המוסרי, שאיננו
 דורש כל תגמול וכל זכות ככתוב: "טוב ה" לכל ורחמיו על כל מעשיו",
 בלי הבדל בין צדיק לרשע. אפס אין כופין לגמול חסד ולדחם על הפריות,
 ובואת יעצם מהות המוסר, שהיא נובעת מרצון חפשי ומקורו—אהבת חסד, בלי
 כל כפייה ופניה צדדית בלעדי התעוררת לשמור ולעשות חקי המוסר מאהבה
 לברואו ולברואיו, או גם מיראת הרוממות מפני הדר כבוד מקורם של חקי המוסר, והוא
 רצון קדשו של בעל הרחמים, כמאמרם ז"ל: "עשה רצונו כרצונך ובמל רצונך מפני רצונו"
 (אבות ב, ד). רצון ה" לעשות טוב וחסד הוא אהבתו בלי קץ לברואיו ככתוב: "אוהב
 צדק ומשפט חסד ה" מלאה הארץ" (תהלים לג" ה). האהבה של קונה שמים וארץ
 לבריותיו עלולה לעורר בלב האדם אהבה רמה ונשאה אל יוצרו, שתגלה ותראה
 באהבה מעשיות לברואיו, וראשית כל להאדם, עטרת תפארת כל ברואי תבל,
 על האדם למלאות חובותיו המוסריות בלי כל כפייה ואונס לא לבד "מיראה",
 ר"ל מיִראת הרוממות, כ"א גם מאהבה טהורה ואמתית לצור מחוללו, ומחכרת
 טובה להטוב והמטיב המוחלט, שהרבה לעשות עמו חסד ביד נדיבה, אהבה
 מעשיית באופנים שונים, שתרבה התורה לצות, ביחוד לבני אדם הנצרכים
 אליה ביתר שאת, ה"ה לגר וליתום ולא למנה, ולעני בכלל (ויקרא י"ט י לג—לד;
 דברים י" יט; י"ד כח—כט; מ"ו ז—ז"א; מ"ז יא מ"ג כ; כ"ד, י—טו, יז
 יט—כא; כו" יא, יג) תכונה בשם "צדקה וגמילות חסד", הכנוי "צדקה",
 שנגזר משרש "צדק", מראה לדעת, שהאהבה המעשיית בעקרה הנה תביעת

הצדק, כלומר: הצדק דורשת מאת האדם, שיאהב את עמיתו אהבה מעשיית. הצדק תבעה ממנו שלא "יאמץ את לבבו", ולא יקפוץ ידו מאחיו האביון, כ"א "פתח יפתח לו את ידו" ונתן יתן לו ולא ירע לבבו בתחו' לו, כי בגלל הדבר הזה יברכהו ה' בכל מעשיו וככל משלח ידו", (דברים ט"ו ז—ח), וע"כ הכינוי "גמילות חסדים", כי היא תגמול החסד, אשר יעשה ה' אתו בצדק לו, "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". אע"פ שתכלית שאיפת האדם בעניני כלכלת ארצו ומולדתו צריכה להוביל להאידעאל של תורתנו: לא יהיה כך אביון" (שם ד), אולם לא נקל להגיע אל התכלית הזאת מפני מקרי הזמן וגורלי החיים השונים והרבים, שעצמו מספר, ואינם בידנו להמתם לכל אשר נחפץ, ואין איש בטוח מהם, וע"כ פעולם המעשה, במציאות השכיחית והמצויה "לא יחדל אביון מקרב הארץ" (שם יא). ואם כן אפוא, אם בחסדי ה' אנחנו נמלטנו מגורל האביון המר, אם ה' ברחמיו הרבים הצילנו מהמאורעות הרעות וברך את מעשנו ומשלח ידנו די מחסרנו, אשר יחסר לנו, איך נהיה כפוי טובה ונקפץ את ידנו מאחינו האביון, שנברא כמונו בצלם ה', כ"א עלינו לגמול לו חסדי ה' עלינו, שהשפיע עלינו מטובו בידו הנדיבה, וע"כ "כל הכופר בגמילות חסדים, כ"אילו כפר בעיקר" (ילקוט שמואל קלא), וצדקה וגמילות חסדים שקולים כנגד כל מצות שבתורה" (ירושלמי פאה א' טז). "גמילות חסדים" רחבה ועמוקה הרבה יותר "מצדקה", כמאמר חז"ל: "צדקה נוהגת בחיים, וגמ"ח נוהגת בחיים ובמתים; צדקה נוהגת לעניים, וגמ"ח נוהגת לעניים ולעשירים, צדקה נוהגת בממנו של אדם וגמ"ח בין בגופו בין בממונו" (סוכה ט"ט). "גמילות חסדים" היא על פי המשנה אחד משלשה דברים, אשר עליהם העולם עומד" (אבות א' ב) "ואין לה שיעור", והיא מהדברים "שאדם אוכל פירותיהם פעולם הזה והקרן קימת לעולם הבא" (משנה פאה א), לאהבה מעשיית מסוג הזה תחשב גם הכנסת אורחים, בקור חולים, הכנסת כלה, הלויית המת, הבאת שלום בין אדם לחבירו, הנמנות במשנה הזאת, אשר ככל לקחי המשנה מצאו ביאורן והשתלשלותן בגמרא. (כתובות סד; גיטין ה; שבת פ"ג).

במדות משפט וצדק של השלום בהחלט נוסדה תורת גמול ועונש של היהדות, אם רצון קדשו הוא מקור כל חקותיו ועדותיו, שהנם תנאי חיי האדם באשר הוא אדם לאשרו האמתי, הלא מהכרה הזאת עולה בהכרח מכריע, שכל העובר עליהם הוא ממילא בעצמו חבל יחבל את חיי, ויחלל את האחרות וההרמוניא, השוררת ביניהם, ר"ל: בין החיים ותקי המחוקק העליון ועדותיו, שהנם כחוקי הטבע, תנאי הקיום לתבל ומלאה, וזה ששנו חז"ל: "שכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה" (אבות) בהנהגת האדם בעצמה, בחיוב ובשלילה, הוא מוצא שכר ועונש בזה ובבא, וע"כ "כל האומר שהקב"ה ותרן יותרו חיי", מדת החסד של האחד המיוחד לא תתנגד למדת המשפט, שמבע הענין בעצמו מחייב, כי אם היא תשלום למדת המשפט, חסדי ה' תתגלה בהארכת אפו, כ"אילו

מחכה לתשובת החוטא, שבה האדם בעצמו מתקן את אשר קלקל בשוגג או גם במזיד. "שאלו להקב"ה: חוטא מה ענשו? אמר להם יעשה משוכה ויתכפר". (ירש. מפות ב"ז).

הכונה.

כלל גדול באהבה מעשיית הוא הכונה. אל ירע לבבך כחתך". עלינו לגמול חסד ברצון טוב, ובנפש חפצה, בלב שמח, ובפנים צהלים" (סוכה מ"ט). בעונני מוסר לא תספיק רק המעשה בלבד, גדולה ממנה היא הכונה הטובה, והמחשבה הרצויה. שהביאה לידי מעשה. "רחמנא ליבא בעי", "אין הצדקה משתלמת אלא על פי החסד שבה" (שם) החכמה העליונה וצדקת ה' הנן לנו ערובה, שאיננו מקפח שכר. תגמול שכר ועונש בעד מעשי האדם הטובים והרעים, הוא תביעת המשפט צדק, אפס לא מיראת העונש, אם נחלל מעשות חסד ואמת, ולא מאהבת השכר, אם נרבה צדקה וגמילות חסדים, אבל על האדם לעשות צדקה וחסד מיראת הרוממות ומאהבת ה' ואדם שהורה ומזוקקה: "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם" (אבות א" מג). "אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד (תהלים קיא א) ולא ילא בשכר מצותיו" (ע"ז י"ט). המצוה לירא את ה' ולאהוב אותו קדמה למצות שמירת חקותיו ועדותיו: שנאמר: "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך" זכ"ו והדר "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוץ היום על לבבך"... (דברים ו, ה ו). "ואהבת את ה' אלקיך..." זהדר "ושמרת משמרתו וחקתיו ומשפטיו ומצותיו כל הימים" (שם י"א א), ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כ"א לירא את ה' אלקיך"... והדר, "ללכת בכל דרכיו... לשמור מצות ה' ואת חקותיו..." (שם י"ב י"ג), "איזה פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוים בה הוה אומר: "בכל דרכיך דעהו" (משלי ג' ברכות ס"ג), "אחד המרפה ואחד המעמיש ובלבד שיכון לבו לשם שמים" (אבות ב' יז), "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג). יאפס ראוי ונכון לגמול חסד ולעשות טוב בכל אופן, "שמתוך שלא לשמה בא לשמה" (סנהדרין כ"ה סוטה כ"ב).

צער בעלי חיים מדאורייתא.

הכלליות של תורת המוסר שבתורה תשרע לא לבד על כל בני אדם, כ"א גם על כל החי, ומקורה נ"כ ביצירת האדם בצלם ה', כי "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמ"ה טז). ועל האדם שנברא בצלמו, להתאמץ ולהתדמות לצור מחוללו, ולרחם על כל בריותיו. היצירה בצלם ה' נתנה להאדם הממשלה על כל ממלכת החי בלעדי האדם ככתוב: "נעשה אדם בצלמנו פדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל

הרמש הרמש על הארץ" (בראשית א כ"ו), בכל זאת אסרה התורה לאכול אבר מן החי ותצוה לבלתי לצער בעלי חיים: "יודע צדיק נפש בהמתו" (משלי יב י'), באיסור צער ב"ח נכללו הרבה מצות עשה ולא תעשה, כמו מנוחת שבת, שחלה גם על הבהמה (שמות כ' י'), "בהמתך לא תרביע כלאים" (ויקרא י"ט י"ט), "ושור ושה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (ויקרא כ"ב כז—כח), "כי יקרה קץ-צפור... לא תקח האם על הבנים" (לא תחרש בשור וחמור יחדו" (דברים כ"ב י'). "לא תראה את חמור אחיך או ישורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו" (שם ד), "וכי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו — עזוב העזוב עמו" (דברים כ"ב ד; כ"ג ה), "לא תחסם שור בדישו" (שם כ"ה ה). ככל מצות התורה שבכתב מצאו גם מצות צער בעלי חיים ביאורם והתפתחותם בתורה שבעל פה, די לנו להזכיר את מאמר חז"ל: "אסור לו לאדם שימעם כלום עד שיתן מאכל לבהמתו" (גמין ס"ב ב), בשביל צער ב"ח התירו לעבור על אסור מרבנן בחילול שבת (שבת קכ"ח א), אע"פ ששקולה שבת כנגד כל התורה כלה" (חולין כ"ה ב), גם לצור ציד את חיתו יער, ואף להתענג למראה הסתה עליהם אסרו חז"ל. כשראה הקב"ה את משה מרכיב על כתיפו גדי מעדר חותנו אמר יש לך לנהג צאן וכי, חיך אתה תרעה את צאן ישראל" (מדרש ר' שמות ב; ע"ז יח' א). החכם הנוצרי פר' פישער, בדברו על לקוי תורת המוסר הנוצרית, שלא דאגה לצער ב"ח, מודה, שכדבר הזה יתרון לתורת משה, המכילה בקרבה מצות נעלות, אשר על פיהן הרחמים על בעלי חיים תחשב לחובה דתית*).

תמימות וקדושה.

המקצוע השלישי של תורת המוסר, שהנביא מיכה מצייץ במלים: "הצנע לכת עם ה' אלקיך" ואשר כנתי אנכי לעיל בשם מקצוע של הקדושה, יסודתו ג"כ בהדעה של יצירת האדם בצלם ה'. תורת מוסר היהדות לא חסתפק בעשות משפט וחסד עם כל בני תמותה ואף אם כל החי, היא תדרוש מאת האדם הרבה יותר מזה. הדעה מיצירת האדם בצלם אלקים תחייב את האדם להתגבר על יצרו ועל נטיותיו הבהמיות ולהתאמץ בכל עז להשתלם וללכת בדרך ה'. להתהלך לפני ה' ולהיות תמים כאשר צוה ה' לאברהם: "התהלך לפני והיה תמים" (בראשית י"ז א), "תמים תהי' עם ה' אלקיך" (דברים י"ח ג), ולהתקדש את עצמו ככתוב: "והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני" (ויקרא י"א מ"ד; כ' ז), "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' (שם י"ט ב). הכונה האמתית וההתאמצות התמידית ובלב שלם להשתלם את עצמו תביאנה את האדם יד על יד לשהרה המהשבה בהדרגה קדימה ויעלה מעלה מעלה על סולם השלמות עד שיגיע למרום קץ המוסר.

למעלת הקדושה. את צלם דמות איש תמים במדותיו „הראוי לגור באהלי ה' ולשכון בחר קדשו צייר המזמור מ'ו במלים מעטים: „הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו...“ וחז"ל הראו בפרש"ט את הדרך המוביא את האדם למעלת הקדושה: „וריוות מוביאה לידי נקיות, נקיות מוביאה לידי פרישות, פרישות מוביאה לידי מהרה, מהרה מוביאה לידי קדושה“ (משנה סוטה בסוף ובמקומות המקבילים). במקצוע הזה נכללה מהרת המדות וביחוד מדת צניעות, שהקפידה התורה עליה ביתר שאת כנראה מהרבה מצות שבין איש לאשתו (ויקרא מ'ו י"ח; י"ח י"ט; כ' י"ח) „תהוו צניעותך באפי גברייכו“ (שבת כ"מ ב). „המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה...“ לא ינקה מדונה של גיהנם“ (ברכות ס"א). הצניעות תשתרע גם על מלכושי האדם: „לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה כי תועבת ה' אלקיך כל עושה אלה“ (דברים כ"ב ב) וחז"ל הרבו להזהיר גם על מהרת המחשבה: „דבר המסוד ללב נאמר בו „ויראת מאלקיך“ (ויקרא י"ט כה; קידושין ל"ב). „הרהורי עברה קשים מעברה“ (יומא כ"ט).

אפס האדם עיר פרא יולד, ולמלאות תפקידו בתור מבחר הבראיוס, שוכח לבוא לעולם בצלם דמות תבנית בוראו, שלגדולות נוצר, הוא מעון גדול וחינוך, המתאים לתפקידו, חינוך מלא אהבה ודאגה נכונה להתפתחות כל כחות גוו ונפשו מראשית התנערם מתרדומתם בהדרגה ישרה, ההולכת קדימה, וחיונוך כזה ימצא האדם רק בחק הוריו, בבית-אב, הנערך ומסודר בטוב טעם ודעת על יסודי הצניעות והקדושה, על האהבה הנאמנה, והחרות המוסרית, אשר בחן יצטיין הבית-אב על פי התורה. האב איננו השורר בביתו כעל עבדים המשובעדים לו, או גם על חפצים, כלפי משפטי היונים והרומיים העתיקים, כ"א היושב ראש בקרב בני ביתו, שכולם בני חורין כמוהו, ורק מחויבים לכבדו ולשמוע בקולו מפני הכבוד, על אשר הוא מוכח אותם ברב טוב ומנהל עניניהם בהשכל ודעת ומדריכם בדרכי הטוב והישר למובתם ולהנאתם, אולם תכליתו של הבית-אב לא לבד להעניק מדת האשר האמתית היותר אפשרי להמשתופפים בצלו, אבל גם וביחוד לגדל ולחנוך צאצאיו, שיהיו לאנשים תמימים וישרים ובעלי כשרון, המוכשרים ועלולים ליעודים רמים, אשר פרכה בהם לבעליהם ולבני חברתם, לתכלית הזאת יגיע הבית-אב, רק אם יבנה ויכונן על אמתת המציאות, ובדבר הזה כוחו של בית-אב העברי גדול מאד, ולא לשוא הוא זה אלפים בשנים למופת לרבים ולדוגמה, הראוי לחקות ולהיות לגדל לתרבות מוסרית, כי בשלו היינו לעם נאור ואדיר, למרות הגלות המר, והרדיפות והמעוקות, הרבות והעצומות, שאינן פוסקות גם עתה, יסודו של בית-אב העברי היא תורת האישיות של היהדות, אשר אליה נשים פנינו.

האישות.

היהדות, שרתיהם בשום לב אל המציאות, איננה יכולה להסיח דעתה מנשיות הדריות והתשוקות של בני המינים זה לזה, הנשועות עמק עמק בלבותם ומקורן ברצון הטבעי של מין האנושי לחיות ולהתקיים ולהתפתח. והרצון הזה מתגלה בחמדת נשמת האדם לאהוב את בני מין משנהו ולהיות אהוב מהם, החשק הנמרץ למלאות את החמדה הזאת, שכימי הבחורות תהפך לצרך אמיץ, בהשכל ודעת ובדרך מוסרי, המתאים למטרתו, הולידה את האישות בתור מוסר מוסרי קים והוצאותיו הבית-אב ושכלולו, הבית-אב הערוך בסדרים נכונים נוחים בשוה לכל הנמנים אליו, הוא תנאי היותר חשוב גם מאד נחוץ לקיום מין האנושי להתפתחותו ולהשתלמותו, כי הבית אב, הפנוי על יסוד הטבע ועל דעת נפש האדם והערוך ומסודר בטוב טעם ודעת וביחוד על בסיס מוסרי ומדת הצניעות והאהבה המהורה והעזה, הנהו מוסר חנוכי היותר טוב ויפה שבעולם. במרם כל על שהאהבה המהורה היא האימנת בקרבו, וקרבתו של הבית אב להניכיו האלפחו דעת אופים ותכונתם ואיך לפעול עליהם ולאמן ולגדל אותם כראוי ולהרגולם למשמעת מוסרית, ולחנכם על פי דרכם, היהדות, אשר תוקיר ביותר את האישיות, שקדמה למלכות, ואשר בשלה כל עושר התרבות הכללית רבת הגונים והפנים ושלא צבעים אין קצה, תוקיר ביחוד את הבית אב, אשר בחקו תתפתח האישיות עם כל כוחותיה וכשרונותיה ביתר שאת, וע"כ תראה בהבית-אב את המסוד היותר אמיץ וחזק של הקיבוץ המאורגן, המלכות, והנה כי כן כל מוס ומגרעת במבנה הבית-אב הוא בהכרח מכריע פריץ נבעה בחיי החברה התרבותית ובמלכות, הנשענת על בית-אב, ולא לשוא תקרא כל עדת ישראל, או עם ישראל, "בית-ישראל", "בית-יעקב".

ההכרה הזאת תהיה לנו לעינים בהבנת מוסר האישות של היהדות, שחנה בסיס של הבית-אב, התורה כוננה את מוסר האישות על יסודי המוסר ועל תכונת נפש האדם, בהתאמה לאפטימיותה המצוינת, המכרת בזכותה של המציאות, לא תמצא כל חטא בתשוקת המינית, כאשר בכלל לא תאסר על האדם להתענג על נועם ערן חומרי, אם נהנה ממנו במשורה, הראויה לה, ובמדה נכונה בגבול שגבלה התורה במצותיה, ככל אשר תבדיל התורה בין קודש לחול, ובין טהור לממא, וככל אשר תוקיר עיני הרוח ותענוגיו, בכל זאת איננה פוסלת חפצי הגוה וצרכי החומר, שגם המה נכללו בכתוב: "וירא ה' את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (פראשית א' כא). אמנם התשוקה המינית, אם תתעורר בלב איש, שאיננו מושל ברוחו, גוררת לפעמים חטא ופשע ועלולה להשחית דרכם ולהיות לרעה חומרית ומוסרית גם יחד, אם תעבור חק הצניעות והכישנות, הטבוע בנפש האדם, ואם תופיר חקי המוסר, תיכף אחרי הדברה: "לא תרצח" נסמכה הדברה: "לא תנאף" ללמדך, שהעברה

על "הלאו" שלא תנאף" דומה ללאו "שלא תרצח", וחייב האדם למסור את נפשו לפלתי עבור על כל אחד מהם כעל הלאו "שלא יהיה לך אלקים אחרים" (סנהדרין ע"ד). פי בכוח העברת על כל אחד משלשת הלאוים האלו להרוס את חיי החברה עד היסוד ולהפוך את העולם של בני אדם לתוהו ובוהו. הכל תלוי במתכונת ההדרית של מתי שני המינים איש לרעהו: אם יתיחסו זה לזה על פי רצון ה', הנגלה בחקי המוסר והצניעות, מוטב, אבל אם יעברו חק מביאים צרות רבות ורעות לשניהם גם יחד. על הכתוב: "והתקדשתם והייתם קדושים" (ויקרא יא, מד, כז), דרשו חז"ל: "למנוע את עצמו גם מן המותר לו", "ואיזה גבור הוא הכובש את יצרו" (אבות ב), אפס הכתוב: "לא טוב היות האדם לברו" (פראשית ב' יח), והברכה הראשונה, אשר ברכ' ה' את האדם: "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (שם א' כח), "ועל כן יעזוב איש את אביו ואת אמו וירבק באשתו" (שם ב' כד), והכתוב: "לא לתוהו בראה לשבת יצרה" (ישעיה מ"ה יח), יוכיחו, שהתורה לא תחשוב את האישות רק כעין הנחה לרפיון רצון האדם, ואת הפניות למדת חסידות, ונהיפך: מצות פרו ורבו תחשב למצוה ראשונה במעלה, אם האישות נוסדה על פי התורה והמצוה, וחיי הבית אב, אם נוסדו ונערכו על יסודי המוסר, יחשבו לטוב המעולה, ויען כי ממדת צניעות "דרכה של אשה לשבת בתוך ביתה ודרכו של איש להיות יוצא ובא" (ב"ר פ' יח), "ודרכו של איש לחזר על אשה, ואין דרכה של אשה לחזר על איש" (קידושין ב; נדה ל"א), לכן האיש מצות על פריה ורביה, ולא האשה (יבמות פ' י), ואם כי טב למיתב מנדו מלמיתב ארמלי" (קידושין מ"א), "פכל זאת רק האיש אין רשאי לישב בלי אשה, והאשה רשאית לשבת בלא איש (תוספתא יבמות פ' ח), וחז"ל קבעו זמן לנשואים: "בן שמונה עשרה לחופה" (אבות ה' כד), וקללה רובצת על האיש שאחר את המועד לבוא בפריית הנשואים, חז"ל בידעם היטב את נפש האדם, ובחשכם עם המציאות, ובשומם כל מעינם לרומם את הנהגת המוסרית של האדם, ולהרבות מדת אשרו, לא נלאו לספר בשבחם של הנשואים ולתקן תקנות לשמח חתן וכלה, כדי לפאר לרומם את מוסר האישות: "אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלי טובה וגם לא נקרא אדם" (יבמות סב" וסג" ובמקומות המקבילים), על הכתוב: "בצלמנו כדמותנו" דרשו חז"ל "אי אפשר לאיש בלא אשה, ואי אפשר לאשה בלא איש, ואי אפשר לשניהם בלי שכינה" (ירוש. ברכות מ, א), "איש ואשה זכו שכינה פיניהם" (סיפא יז), והרבה מאמרי חז"ל כדומה לזה.

האישות רק אז יכולה למלאות תפקידה, להיות למשגב למוסר ולצניעות ויחד עם זאת לתת לאדם האפשרות לפרות ולרבות ולמין האנושי להתקיים ולהתפתח ולשגשג ברוח המוסר, אם היא ערוכה ומסודרה באופן שתבטיח נאמנה מדת אשר ידועה להבאים בברית הנשואים, אשר על פן החתון צריך להיות גוסד על בסיס החרות והמתון ועל חקים ישרים ונכונים. השיעבוד באונם לא

יזכה לעולם לאשר אמתי ויהיה נעדר משובש נפש, שהיא באמת צרך רוחני
 מאד נמרץ לאדם, שבלעדו חייו אינם חיים. אי לזאת הכניסה בברית הנשואים
 נחוץ להיות על פי בחירה חפשית ונבונה: "קפוץ זבין ארעא מתון סיב אתתא"
 (יבמ' סג), "אין משיאין את האשה אלא מדעתה" (קיד. ב), "אסור לאדם שיקדש
 את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה" (שם פ"א), "אסור
 לאדם שיקדש אשה עד שיראנה" (שם). אפס הכניסה בברית הנשואים גם
 בבחירה חפשית לא תביא התועלת, המקווה ממנה ותאבד יתרונה החשוב,
 אלמלי המשכת האישות היתה באונס, אם היו הפעל ואשתו יודעים, שמאחר
 שנשאו זה לזה, גם אם שגו בבחירתם ותעו זה בזה, שוב אין להם תקנה,
 והנם מחויבים למשוך פעול האישות למרות רצונם, ושבגלל איזה משגה בבחירתם
 הדדית, אנוסים המה לסבול צער ומכאבים כל ימי חייהם, או דיה להחכרה,
 שאין מנוס להנצל מחבלי הנשואים, ושאנוסים המה לחיות יחדו, למרות רצונם,
 אם פי זרים המה ברוחם זה לזה ומשטמה שוררת ביניהם איש לרעהו, או דיה
 להחכרה הזאת לשום רעל בחיי המשפחה ולהרוס עד היסוד כבוד הדר קדושת
 האישות, אם כן אפוא ציביון האישות ומטרתה בעצמה תחייב אפשרות הכריתות,
 (כתובות ע), אפס קדושת האישות ורום מעלתה תחייב שהכריתות לא תהיה
 משחק לקלות הדעת, לשרירות לב ולהות נפש, וכבר הוכיח הנביא לאמר:
 "ונשמרתם ברוחכם ובאשת נעוריה אל יבגד כי שנא שלח אמר ה', (מלאכי ב'
 ט"ז ט"ז), וחז"ל תקנו תקנת כתובה, "כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה"
 (יבמות לט), שנאת המשלוח היתה הנסיבה לכמה תקנות מועילות, כמו "האשה
 עולה עמו ואינה יורדת עמו", "עד שכופין אותו להוציאה יכפוהו לזון" (כתוב. ע"ז)
 "יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו, וילבש ויתכסה כמה שיש לו, ויכבד
 אשתו יותר ממה שיש לו" (חולין פ"ד), גם דאגו חז"ל לחבב אשה על בעלה
 כמו: "האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו עליו הכתוב אומר:
 (אי"ב ה), "יודעת כי שלום אהליך" (יבמות סב), "אוקירו לנשיכו דתתערו"
 (פמ" גמ), "לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו שאין הברכה מצויה בתוך ביתו
 של אדם אלא בשביל אשתו" (פמ" גמ), תכלית תורת המוסר בכלל היא להגין
 על החלוש, ויען כי בחיי המשפחה האשה וילדיה המה החלולים, על כן תגין
 עליהם התורה ביתר שאת, "עושה צדקות בכל עת, זה המפרנס אשתו ובניו"
 (כתוב. ג'), "האשה קודמת לאיש לכסות ולהוציאה מבית השבוי" (הוריות כו),
 ובכלל נוכל לאמר בצדק, שכל חקי האישות שפתורה הכתובה והמסורה,
 המצטיינים בידיעה רחבה ועמוקה את נפש האדם ונשיותיה, מטרתם ותכליתם
 לתת לאישות עצמה וקיום ולכווננה על בסיס איתן לבלו תמט משערות החיים,
 המתרגשות לפרוץ במשפחה, ולהקים לאישות, משגב בטוח לאשר ונעימות, עד
 כי הכריתות, אם כי אין לה מעצר ומפגע מצד הדין, בכל זאת היא חזון בלתי
 ופרץ בחיי יהודי תמים, ותקרה רק לעתים רחוקות כדבר היוצא מן הכלל,

וחיי המשפחה בישראל היו מעולם והנם עד היום לנס ולדוגמה, ומצטיינים במעלות נכבדות וביותרונים חשובים, עד כי גם שונאינו היותר להזים מודים בהם, ואינם מעיזים להכחישם.

הצביון האידעאלי המעשי של היהדות מתבלט ביתר שאת במצב המשפטי של האשה הינו: בחובתיה ובזכויותה בתור אדם ואזרח. גם בהן תגלה ותראה הצביון המעשי של היהדות, אשר על המציאות יסודתה, על פי טבעה ותעודתה להוליד ולגדל זרע מוכרחה האשה בפרקי זמן ידועים לשבת בביתה, וכוחה לעבודה מנבלת במדה ידועה, וכדבר הזה היא נפלת מהאיש. היא איננה כמוהו מסוגלת למלאות חובות אזרח ידועים, שאינם סובלים כל הגבלות בזמן ובמקום. פי אין אדם מחויב למלאות חובות, שאינם לפי פוחו וטבעו. אשר ע"כ נשים פמורות ממצות עשה שהזמן גרמא ומאיוזה חובות אזרח המוטלים על האיש. ויען כי חובות אזרח ידועים מתאימים לאיוזה זכויות לעמתן, לכן האשה, שפטורה מחובות הללו, מן הדין שלא תזכה בזכויות המקבילות להחובות האלו. האיש והאשה שוים בתור אדם, אבל שונים לפי מינם, אפס הנבדלים זה מזה, אינם נכנעים זה לזה, כאשר האשה איננה עלולה למלאות חובות האיש בעתות ידועות, בן האיש איננו מסוגל למלאות תעודת האשה והחובות, אשר בעקבה, שונים בטבעם ובתעודתם איש מאחיו לכן בצדק מצבם המשפטי בחברה ובממלכה איננו שוה. והנה כי כן טעות גדולה הוא לחשוב ולאמר, שהחודה, חלילה, תשפיל ערך האשה וכבודה בפטרה אותה ממצות עשה שהזמן גרמא ומאיוזה חובות אזרח ולעמתם במנעה ממנה איוזה מזכויות אזרח, הכל תלוי בטבע המציאות של האיש והאשה ולרגלו בתעודתם שהביאו אתם לעולם בלדתם, שפשל מצבם המיוחד בבית-אב ובממלכה ולפיהו חובותיהם וזכויותיהם השונות, המתאימות לתכליתם*). ראוי ונהוין לשום לב, שעל פי שמת התורה האישיות קודמת להמלכה, שנבראה בשבילה, ולהאישי הפרטי לחיו ולכלכלתו, לגידולו ולחינוכו בבית-אב יותר נהוין מהמלכות, אשר על כן חובות וזכויות האשה נוסדו על מציאות תעודתה בבית אב, שהוא יסוד המלכות, ולפיכך אין מעמיסים עליה חובות אזרח, הסותרים ליעודה בבית-אב, ששם מקומה הראוי לה ביותר, ועל כן נקראת "בית", "ביתו זו אשתו", ולכן "כבדה בת מלך פנימה", ולא משום שערכה האזרחי נמוך מערכו האזרחי של האיש, בעוד שבאמת ובמציאות האשה בבית-אב מוכינה ומכשירה את האיש לשאת כנכון חובות אזרח ולהיות ראוי לזכויותיו, וזה יתרונה הרב כמאמר חז"ל: "נשים במאי זכיין באקריו בנייהו לפי כנישתא (ברכות יז)".

* בפרט על מצב האשה על פי התורה הארמית במאמר מיוחד, אשר הקדשתי להענין הזה בהירחון "Восходъ" לשנת 1882

צביון המצוי (אידעאליזמוס רעאלי).

דרישות תורת המוסר של היהדות גדולות מאד, והצביון שלה מאד נעלה, אפס גם להם חק וגבול בל יעברו, והוא המציאות בפועל. הדרישות המוסריות אינן יוצאות מגדר המציאות המצויה, והאופי האידעאלי שלה נשאר פחוג האפשרות השכיחית, ככתוב: "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלת היא ממך ולא רחוקה היא... כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותה" (דברים ל' יא—יד). יש ימים להוכיח, שעל היסוד הזה קבעו חז"ל: "אין בית דין גזורין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה" (ביק עט), "לא גדרו אלא גדר שיוכל לעמוד בו" (תוספתא שביעית פ' ג), כי התורה נתנה לפני אדם (יומא ל), "לא נתנה תורה למלאכי השרות" (קידושין, גד), "ושמרתם את השבת כי קדוש הוא לכם" (שמות לא), "שבת מסורה לכם ואי אתם מסורים לשבת", "אשר יעשה האדם וחי בהם— ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפט התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש" וביחוד בענין פקוח נפש הקילו חז"ל: "מפקחין פקוח נפש בשבת, והורוהו הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין" (יומא פ"ד), "ספק נפשות דוחה שבת", ולפי הרמב"ם, כשעושין דברים האלו אין עושין אותם לא ע"י עכ"ם ולא ע"י קטנים וכ"ו, אלא אפילו ע"י גדולי ישראל וחכמים" (יד החוקה הלכות שבת פ"ב), ובלעדי זאת קבעו חז"ל: "אונס רחמנא פטריה" (נדר, כז), "ואין אדם נתפס בשעת צער" (בי"ב טז), "בל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג הוין מעבודת אלילים, גלוי עריות ושפיכות דמים" (סנהדרין עד), כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וכל מי שנאמר בו יהרג ולא יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם... ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממתינ ב"ד אפילו הרג באונס, שאין מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים ובתראה" (יד החוק יסודי התורה). אשר על כן אם גם תצוה התורה: "לא תשנא את אחיך בלבבך" "לא תקום ולא תטר", כ"א "ואהבת לרעך כמוך" וכדרשת חז"ל על הכתוב: "אני ה'", "אני אב לכלכם" ולפיכך מחויבים אנחנו לנמול חסד גם לאויבינו, ככתוב: "וכי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו" (שמות כ' גד) "אם רעב שונאך האכילהו לחם" (משלי כ"ה כב), וחז"ל הרבו בשבחים של הנעלבים ואינם עולבים שומעין חרפתן ואינם מושיבים עליהם הכתוב אומר "ואוהבו כצאת השמש בנגורתו" (שבת פ"ח), בכל זאת לא תדרוש התורה לבלתי לעמוד על נפשנו נגד המתנפל עלינו, וחלילה לה לדרוש שנושיט את יחלחי השמאלית, למורט את לחי הימנית (מתית ה' לט), שיוסיף להכותנו רבה לעשות לנו רעה, גם לא תדרוש לאהוב את השונא אותנו (שם מ"ד)

כי דרישות כאלו תצאנה מגדר המציאות המצויה, אפשר לו לאדם לכבוש את יצרו ולהתגבר על רגש הנקמה, ולהתאפק מנשירת איבה לאיביו. אפשר לו גם למחול על עלבונו ולעשות חסד לשונאיו ולגמול להם טובה תחת רעה; אפס קשה מאד מאד על האדם הבינוני, ואולי גם אי אפשר לו. לשאת ולסבול צער ומכאבים מאת רשע ערוץ, הקם עליו, על לא עון ככפו, ולחזק יד פועלי עון להפליא את מכתו. כזאת מן הנמנע לרוב הצבור, והתורה לא נתנה למלאכי השרות. אופיה של תורת מוסר היהדות וסימנה המובהק הוא „צביונה או חזון לב המצוי“, ר"ל „אידעאליזמוס רעאלי“. צביונה של תורתנו לא יגביה לעוף בגבהי מרומים, הנעלה מיכולת אנוש אנוש להשיגו ולהגשימו בחייו המעשיים. פרצותיה לחדור בכ* נימי החיים ההויים של השדורות הרחבות ולמשל בהם, ולנהל אותם על פי חקותיה, תקביל את מצותיה ליכולת האדם הבינוני ותתאימן למדת כוחות הנפש המצויה ושכיחה, ועל כן לא נשאר צביונה פרוח באויר מעל לעבר האפשרות. היהדות לא תסכול פרוד והבדל בין התורה והחיים, ר"ל לא תסכול, שהתורה תשאר במהרתה בקרן זוית לחדר, והחיים המעשיים, הלוח ילכו בלי מורה דרך ארחות עקלקלות לחדר, ובזאת פוחה גדול, שתכניע את החיים תחת שבט ממשלת המוסר ותתגבר עליהם וכובשת אותם עד שיהיו התורה והחיים תאומים יחדו, ילכו ולא יתפרדו, ותשלוש ביניהם הרמוניא שלמה ואחדות נמורה, וכחקי המכע בתבל פן תשלט בכלל תורת המוסר בחיי היהודי האמתי, ולא לכד בחיים הפרטים של אישי החברה, כ'א גם בחיי הצבור העברי, והיא הנותנת, שחקי המוסר לא ילכו בקרי עם המציאות השכיחה, ואופיה הנעלה לא יהיה מעולם האצילות, בלתי עלול להתגלם בשוק החיים המצויים, פי אם עליו להיות מסוגל לשאת את החיים ולהנשא מהם כמאמרם ז"ל „ארוץ העדות נשא את נשאינו“, הדרישה שהצביון המוסרי יהיה רעאלי, ר"ל שיהיה עלול וגם נחן להתגלם בחיים המעשיים המצויים ע"י אדם בינוני, ושיהיו חקי המוסר נשמרים ונעשים ע"י רוב הצבור, הדרישה הזאת בפרט והצביון של המציאות המצויה בכלל הנן תולדות הכרחיות של האפטימיות המצוינה של היהדות, אשר אל ביאורה נפנה.

האפטימיות.

האפטימיות של היהדות נובעת ישר מהכרת האחדות והשלמות של היחיד ומיוחד בתכלית, האחד המוחלט. בלתי מספרי וחלקי, וע"כ השלם בתכלית השלמות הנהו בעצמותו וכמהותו הטוב והמטיב השלם. וברא את כל היקום ומקיים אותו ברב טובו וחסדו. אם כן אפוא כל היקום הנהו התגלות מדת חסדו בלי מצרים ככתוב: „עולם חסד יבנה" (תהלים פ"ט), „חסד ה' מלאה הארץ" (שם ל"ג), ועל כן התבל בשלמותו בהכרח מכריע טוב, ככתוב: „ורא

אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א' לא), וחז"ל אמרו: הקב"ה היה בורא עולמות ומחריבן, בורא עולמות ומחריבן עד שברא הקב"ה את אלו אמר: דין הניין לי יתהון לא הניין לי" (ב"ר ט). וגם פרעה, הנראה לעיני אנוש, טמונה טובה הרבה כמאמרם חז"ל: והנה טוב—זה יצר טוב, והנה טוב מאד—זה יצר הרע, שאלולי יצה"ר לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן" (שם). לפעמים מה עיני אנוש לראות ולבחון שפעת הטוב הצפונה ברע למראת עין, כי מאי דעבד רחמנא לטב עבידי" (ברכות ס). השם יתעלה לא יאמר עליו סתם שהוא עושה רע בעצם כלל, ר"ל שיכון בונה ראשונה לעשות רע, זה לא יתכן, אבל פעולותיו כלם טוב גמור, שהוא עושה רק מציאות, וכל מציאות טובה. והרעות כלם העדרים לא תתלה בהם פעולה רק בצד אשר בארנו בהמציאו חומר על הטבע הזה אשר הוא עליו, והוא היותו מחובר בו ההעדר לעולם כמו שכבר נודע ומפני זה הוא סבה לכל הפסד לכל רע" (מורה ג), ר"ל אין דבר רע בהחלט בפני עצמו בעולם כמאמרם ז"ל: "אין דבר רע יורד מלמעלה". אמנם אין כל ספק שישנן רע בעולם במדה מרובה, ומי יעזי להכחיש מציאותה? עוד בספרי תהלים, ואיוב ובמגילת קהלת נשמע גם היום הד קול זעקת שבר ונחיי הפלוח כליות ולב על עתות בצרה ועל קשי יום מוכה ומעונה מתגרת גורל האדם, המשנה את תפקידו לרגעים, ואך דבר שפתים למותר להוכיח. שמעם ישראל לא נכחדו ולא נעלמו פגעי התבל הרעים ומקרי החיים המרים והרבים עד אין מספר. מי כעם ישראל ראה עוני בשבט עברתו באלפי שנות נדודו בארצות אויביו, שונאי נפשו, שלא נלאו עד היום מרדוף אחריו בחרב ובאש ובחמה שפוכה, והמתנכלים להכחיד קיומו ולהעבירו מן העולם, מי כמוהו השביע לענה ורש, צער ומכאבים רפים ושונים, אפס מרורות הגלות לא העיבו ולא עממו את רוחו ולא מסכו רוח כהה על טוב ה' ולא הכו את היהודי בסגורים, לפלתי ראות, שהחיים במלואם טובים ויפים, כי הכרתו את האחד המיוחד על פי מדת טובו העתה שלמת אור גם על הרעות אשר בארץ, ועודדה את רוחו להבין ולדעת, שהרע איננה פריאה בפני עצמה, או קנין חיובי העומד וקים, כ"א רק העדר הטוב ע"י סבות שונות וע"י יחוסים שונים, אמנם קצרה יד השקפת האדם, המוגבלת בזמן ובמקום, להקיף במעוף עינו גם בסקירה שטחית את מלא רחב היקום ולשור את החיים בשלמותם ולחדור בסבכי המאורעות ולהשכיל לדעת ולבוא עד חקר השתלבות והסתעפות סבותיהן ותכליתן, ואל איזה מטרה הן מכוונות ולחשוף מצפוני וטמוני הטבע ולגלות מסתריה ולהתחקות על האחדות השוררת בקרבה, ועל כן הוא רואה רק שברי החיים הבודדים. ביחוד אחרי שזה שבתו בקרב נפצי התבל, המלאים בטבעם מגרעות ופגומות, השורטים בהכרח שרמת בבשרו, אם לא ידע להזהר בנגעו בהם, אולם אם יצלח להאדם להתרומם על החיים השכיחים ולהגביה מכמו מעל לחוג המעשים שבכל יום, ולהשקיף על

העולם בשלמותו, או לא ימלט שיראה ויובח גם הוא, שכל אשר עשה ה' טוב מאד, ושלחתגלות הרע בחיינו ישנן סבות שונות אין ספרות לנו. יש שמקרי החיים, אם כי בעצמם אינם בדרך רע וטוב, יסבו לנו נזק מוחשי, ונורמים לנו צער ומכאבים, בגלל מצבנו המיוחד או מוגנו המצוין, יש שנחוש הרע מפני השתלכות המאורעות, שאיננה מתאימה לחפצנו אנו, אע"פ שהמאורעות בעצמם טובים המה, ויש שיסורים באים עלינו לנסותנו לטוב לנו, או למרק את עונותינו ולטהרנו מחלאת החטא, ויש שאנחנו בעצמנו גורמים את הרע לנו בעברנו על מצות המוסר, שהנן חקי חיים, פחקי הטבע בעולם ומלואה, ואם נעבור עליהן בדרך או בשגגה, אנחנו ממילא בעמים בטוב החיים ומאילוי נרגיש את הרע, במאמרם ז"ל: "ראה אנכי", "אמר ר' אלעזר, משאמר הקב"ה הדבר הזה מסיני, באותה שעה "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה ג), אלא מאיליה "הרעה באה על עושי הרעה, והטוב באה על עושי הטוב" (מדרש ר"י ראה זכמקומות המקבילים), ומה יפה אמר הרמב"ם: "אלו הרעות הנופלות בין בני אדם מקצתם אל קצתם לפי הכונות והתאות והדעות והאמונות פלם ג"כ נמשכות אחר העדר מפני שהם כלם מהויבים לסכלות, ר"ל מהעדר החכמה, כמו שהסומא, מפני שהוא חסר הראות, נכשל תמיד, מחבל בעצמו ועושה חבורות לזולתו ג"כ", (מורה ג"י א).

השקפת העולם של היהדות, המקיפה את התכל בשלמותו והחיים במלואם, תראה בתכל ומלאה השתפכות רב טובו של הבורא והאצלתו מחסדו אין קץ על כל היקום, ועל החיים תביט כעל הגשמת מדת טובו ואהבתו הרבה. את השקפת עולם ברוח האפטימיות החרה ההזיקה במדה מרובה התורה במצותיה: "ושמחת בחגך" "והיה אך שמח" (דברים מ"ז מ"ו), "עזו וחדוה במקומו" (דברי הימים א"י טו כז), "חדות ה' היא מעונכם" (נחמיה ח" ה"), ובמצוה לשמח ולשמח אחרים כמו חתן וכלה ובכלל, בשמחת של מצוה", שביסודה הרעיון הנשגב והנעלה: שיש יודם לשמח בטובה, שהוריק עלינו הטוב והמטיב ביד נדיבה, אבל עלינו לזכות בשמחתנו גם את רענו ככתוב: "ושמחתם... אתם זבניכם ועבדיכם והלוי אשר בשעריכם... (דברים יב' יג' יד' כו כז), ההשקפה הזאת תמצא עז ותעצומות בשימת תלמידו של נחום איש גמון, שהפתגם "גם זו לטובה" היה שגור בפיו, הינו: בשימת ר"י עקיבא, אשר ההכרה הנעלה והאמונה המהורה והרממה: "שמדה טובה מרובה ממדת פורענות" (ת"כ ויקרא ה' יז) היתה ליסוד קים ועקר קבוע במשנתו, ועל ידו היתה נשמת חיים למשנתו, שגדלה וחינכה על לקחה אומתנו למן היום שערכה וסדרה אותה רבנו הקדוש, האמונה הזאת תמריץ ותאמץ את היהודי, אשר התורה לו לקו ולמשקלת, ועל פיה הוא חי, להאמין באמונה שלמה בחסדי ה', שלא יתמו, ובמדת טובו שלא תכלה, האמונה הנכונה הזאת תביא בלבו אהבה רבה לחיים ולתכל ומלאה ותאזרהו חיל גם בצר לו לעמוד על נפשו, ולבבו לא יפול ממגור ופחד למראה

התלאות והמצוקות, ההולכות וקרובות על ידי החליפות הרבות לרגלי מקרים שונים, למרות כל הצרות והמעוקות, המוצאות את היהודי על כל מדרך כף רגל, הוא אוהב את החיים ואת העולם ודבק בהם בכל נימיו, ומשא נפשו היא להאריך ימים על הארץ, וזאת גם מאפני הגמול, אשר תבטיח לו התורה על שמרו מצותיה, ומוזר לו לבעוט בחיים ולברוח מן העולם ולבקש מפלט ממנו כמנאי יגון ואנחה, במקלט נזירים. בענוי נפש ובסגופים תתן היהדות דופי, ופרישות לא ישרה בעיניה, חיי פנוי לה לחגא, וערירות ושכל לה קללת ה". פי "כל מי שאין לו אשה שרוי בלא טוב, בלא עור, בלא שמחה, בלא ברכה, בלא כפרה, בלא חיים ובלא שלום" אף "אינני אדם שלם" "וממעט את הדמות" (קהלת ר" ט), ועל כן מצות פריה ורבייה לה המצוה הראשונה, וברב פנים תראה ברכת ה". חיי הסתכלות בטלה לה ראשית כל חמאת, כי "הבטלה מביאה לידי שיעמום" (כתובות פ"ה), וחז"ל אמרו: בניזיר נאמרו: וכפר עליו מאשר חמא על הנפש" (במדבר ו' יא) "וכי על איזה נפש חמא, אלא שמנע עצמו מן היין, והלא דברים ק"ו, מה זה שציער עצמו מן היין צריך כפרה, המציער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה" (נזיר יט" ב). "הינשב בתענית נקרא חומא" (תענית י"א) "פי אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית" (שם כב) "כל המזיר עצמו מן האוכלים נקרא חומא" (נזיר יט), הכתוב: "גומל נפשו איש חסיד" (משלי יא ז), קאי לפי ריש לקיש, על הדואג לבריאות גופו (תענית יא). "עתיד אדם ליתן את הדין על כל מה שראה עינו ולא אכלו ורבי אלעזר שחשש להדא שמעתא ממצית ליה פרומין ואכל בהון מכל מלה זמנא חדא בשתא" (ירושלמי קדושין בסוף), והמשורר האלקי מכריז: "עבדו את ה" בשמחה בואו לפניו ברגנה" (תהלים ק'), וחז"ל אמרו: אין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה של מצוה" (שבת ל'). אין עצבות לפני "הקב"ה" (הגיגה ה'). ומה נאמנו דברי החבר באמרו: "מנהג העובד אצלנו איננו נגזר מן העולם, שלא יהא למשא עליו וימאס החיים שהם ממוכת הבורא לזוכר טובתו עליו בהם, אבל אוהב העולם ואריכת ימים מפני שהוא מקנה אותו העולם הבא וכל אשר יוסף טובה יעלה מדרגה לעולם הבא" (כוזרי ג). "וכללו של דבר כי תורתנו נחלקת בין היראה והאהבה והשמחה, תתקרב אל אלקיך באחת מהנה, ואין כניעתך בימי התענית יותר קרובה מן האלקים משמהתך בימי השבתות והמועדים כשתהיו שמחתך בפונה ובלב שלום" (שם ב), אמנם לא בכדי נקראה תורתנו "תורת חיים", יען כי קיומה תשפיע חיים נעימים וארוכים ותשביע נפשנו בשמחה וגיל רמי המעלה, "סדרי החיים של ישראל" יאמר כמר נוצרי, חכם מפורסם, ושאלל שמו, "מלאים שמחת החיים ואנושיות רמה ונשאה קדושים ל"ה, השואפים לתת חיים, הראוים לאדם, גם להיותר שפלים ונקלים, למען ישמחו גם הם בחייהם". *

אולם האדם שנברא בצלם אלקים חנן בבחירה חפשית, ברצותו מקיים מצות המוסר, וברצותו עובר עליהן, בכוחו גם לעכור שארו, להשחית חייו ולקצר ימיו גם לאבד את עצמו מן העולם מדעת. רצון חפשי הוא הנאי ראשי ועקרי לערבותו של האדם בעד מעשיו, ולהחשב לבריאה מוסרית; במקום שאין רצון חפשי, שם אין ערבות ואחריות בעד מעשים, ואין צריך לאמר, ששם אין מקום לחיי מוסר. להדעת טוב ורע לא היה כל ערך וחשיבות אלמלא היה האדם בן חורין לבחור באהת מהן, ר"ל בטוב או ברע, אילו לא היה בכחו לבחור ביניהן לפי הכרתו הפנימית ולעשות מה שלבו חפץ, ככל העולה על רוחו, או לפי מה שגורה עליו רוח מבינתו, אחת היא אם משום שאולת ידו להתגבר על נטיותיו ויצרו הטבעי, כפחמות שדי וחיתו יער, או מפני שאיננו מכיר בחובת חקי המוסר ומבלי דעת אותם. המצוה הראשונה לאדם: "ומען הדעת טוב ורע לא תאכל" ובעונשו על עברו את המצוה הזאת, וכן בעונשו, הנחרצה על קין על הרגו את הבל אחיו תגלה ההנחה הודאית של "בחירה חפשית", שנאמרה ונשנה בתורה פעמים הרבה וביחוד בכתוב: "החיים והמות נתתי לפניך... ובחרת בחיים" (דברים ל"ו), העקר של ערבות ואחריות האדם בעד מעשיו גם כן נאמר בתורה בפירוש בדבר ה' אל קין: "הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ואלףך תשוקתו ואתה תמשל בו" (בראשית ד' ז), וביתר ביאור, שאין למעלה הימנה כתוב בתורה: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומת" (דבריהם כד" טז), ושנוי בנביאים: "בימים ההם לא יאמרו עוד אבות אכלו ביסר ושני בנים תקהינה; כיא איש בעונו יומת. כל האדם האוכל הבסר תקהינה שניו" (ירמי' לא, כח), והנביא יהוקאל נשא מדברותיו לאמר: "הן כל הנפשות לי הנה, כנפש האב וכנפש הבן לי הנה הנפש החטאת היא תמות... בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן צדקת הצדיק עליו תהיה" (יהוקאל י"ח כ), וחז"ל אמרו: "הבל בידו שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג").

בדברים הברורים והנכוחים האלו, המחליטים בודאית גמורה ומאשרים אחריות האדם על מעשיו הוא, אי אפשר לבלתי ראות מחאה נסתרה למפרוע, שנאמרה ונשנה פה כן כנגד האמונה בחטא, מרשת אבות" בעטיו של נחש הקדמוני, שקללתה רובצת על פל מין האנושי, וכן כנגד הדעה המשובשת, השוררת בחוגים ידועים, שהקולר תלוי בסביבה, ושרק היא אשמה בפשעי האישים הפרטים הנכנעים לה. בהאמונה ההיא פן הדעה הנוכרת מבטלות אחריות האדם בעד מעשיו ויחד עם זאת גם תורת המוסר בכלל, כי במקום שאין בחירה חפשית, שם ממילא אין מקום לחקי המוסר. תורת המוסר נוסדה בלה על חרות האישית, על הבחירה החפשית, שיש לו לאדם, ואם נכחיש אותה ונאמר: שבסבת החטא של אדם הראשון, נאבדה מכל מין האנושי הבחירה החפשית, ואיננו מסוגל עוד לבחור בין טוב ורע, פי לרגלי החטא

סר מאת האדם הפרטי צלם אלקים ועמו יחד גם חרות רצונה, או מפני שאין יד האדם משגת להמיש צוארו מעול הסביבה, אשר תרבה להשפיע עליו איננו עומד ברשות עצמו. כ"א כלו נכנע תחת השפעת הסביבה, אחת היא אם כה ואם כה יחדל האדם להיות נושא מוסרי. אחשב למותר להוכיח בראיות, שאמונות ודעות כאלה התנגדנה מהחל ועד כלה לתורת האישיות, שהנה אחת מאבני פינת מוסר היהדות. אמנם כן, כאשר הוכחנו לעיל, היהדות תאשר ותקיים במדה ידועה השפעת הסביבה וערכות בני החברה ידועה על חבריהם, החיים בצלה, וחיים כלם תחת תנאים כוללים, כמאמרם חז"ל: "כל ישראל ערבים זה בזה" (*). אבל רק במדה ידועה, הסביבה אינן מבטלות את אישיותו של האדם הפרטי, ואין בכוחה להפכו לכלי שרת, משולל ורצון אישי חפשי ונושאי, כי יש ביד האדם להתנגד להשפעת הסביבה ולעמוד על נפשו, וע"כ הוא בעצמו אחראי בעד מעשיו, ובדבר הזה יסוד ושרש תורת המוסר. ולולא זאת סר האדם מלהיות נושא מוסרי, ותורת המוסר בעצמה תמט באין לה כל מעמד. והנה כי כן, אם האדם אחראי על עברו מצות התורה ועל ידי זאת הוא בעצמו מקלקל את הישרה והטוב ומביא רעה לעצמו ולצבור, אשר בקרבו הוא חי, אם כן אפוא קיומן ושמירתן של המצות צריכות ומחויבות להקביל לאפשרותן וליכולתן של האדם. כי לולא זאת תחדל, חלילה, התורה להיות "תורת חיים"; אם חקיה ועדותיה עולות על כוח האדם ויכולתו לקיימן ולעשותן הלא הוא נאלץ לעבור עליהם, ועל ידי עברם עליהם הוא גורם רעה לו לעצמו ולצבורו. וכבר נאמרה "וחי בהם", ולא שימות בהם. הסברות האלו מוכיחות למדי שהאופי המוסרי של היהדות מחויב להיות מצוי ומבטיח, ולא מורם מעל המציאות בפועל, ולמעלה מטבע האדם הבינוני, כי או הוא מתנגד לגמרי לאפטימיות של היהדות, והא בהא תלויה ועומדת.

ח ת שׁוֹן בְּיָה,

בלעדי הסיבות והטעמים למציאות הרע בעולם, שאינן סותרות להאפטימיות של היהדות, שמנינו למעלה, יש לה להרע מגמה, המובילה לתכלית נרצה, אשר בה כלולה טובה מרובה להאדם והיא התשובה. ותכלית חכמה תשובה ומעשים טובים" (ברכות י"ז), כי הרע תעיר ותעורר את האדם לפשפש במעשיו, "אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו" ועליו או להתחרט על מעשיו הרעים ולהיטיב דרכו ולשוב בתשובה שלמה לאביו שבשמים ככתוב: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה... ושבת עד ה' אלקיך ושמת בקולו". (דברים ד"מ), "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מפל חיי העולם הבא" (אבות ד"יז), "ובמקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים

(* סנהדרין כ"ז ב')

אין יכולים לעמוד" (פרכות ל"ד), "אין לך דבר עומד בפני בעל תשובה" (ירוש. פאה פ"ג), תורת התשובה היא אחת ממעלות תורת מוסר היהדות היותר חשובות ונכבדות, פי היא תחוק בלבו את ההכרה הפנימית, שבידו טובו, ושם גם חמא ואשם, שערי תשובה אין ננעלים לפניו. "שהרי שהיה אדם רשע כל ימיו ובסוף עשה תשובה הקב"ה מקבלו" (שם), ועל כן אין לו להתיאש. חלילה, ולומר: "כאשר אבדתי אבדתי", פי הדעת והאמונה שביד האדם להתגבר על יצרו ולחזר בתשובה שלמה מדרכו הרע" ולשפר מעשיו, וביחוד שאיננו נוקק על פי דתו כלל וכלל לחסד משונה, שיופה רק על ידי קרבן משונה כקרבן שכלה, אשר בו חננו ה", בהאינו באמונה עורת בדאגמא, ששכלו איננה סובלתה, והיא "שפן אלקים" הידוע הביא את עצמו קרבן לכפר על עון אדם וחיה, שאכלו מעץ הדעת, שכבר נענשו בגללו קשה, ובכל זאת עוד החמא הזה רובצת על כל מין האנושי. ורק על ידי אמונה בדאגמא הזאת יוכל החוטא לזכות לחסד של כפרת פשע, ולא על ידי תשובה שלמה מדרכו הרע וחרטה אמיתית על מעשיו הרעים בלבד (יוחנן יט' כ' כט'). ההכרה שדיה לו לשוב בכל לבו ונפשו אל אביו שבשמים ולהיטיב הנהגתו עם אלקים ואדם באמת ותמים לגאל את עצמו מכל עון ופשע; ההכרה הפנימית, שאם יתאמץ בכל מאודו למלא חובותו לשמור ולעשות את חקי התורה מיראת הרממות מלפני מחוקקם הגדול והנורא ומאבהה טהורה לקונו, הטוב והמטיב, ההכרה הזאת תרומם את לבבו ותחדש בקרבו רוח נכון, וימריצו להתעורר ולהשתלם ולהתדמות לצור מחוללו, שהרבה להיטיב עמו, בלמדו אותו דרכי תשובה לאמר: "איש או אשה כי יעשו מכל חמאות האדם למעול מעל ב"ה ואשמה הנפש ההיא: והתודו את חמאתם אשר עשו...". (במדבר ה' ו'), "ושבת עד ה" אלקיך ושמת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום... בכל לבבך ובכל נפשך ושב ה" אלקיך... ורחמיך". "החפץ אחפץ מות רשע נאום ה", הלא בשונו מדרכו וחיה" יחזקאל י"ח כג). "והרשע כי ישוב מכל חמאתיו אשר עשה ושמר את כל חקותי ועשה משפט וצדקה חיה יחיה לא ימות". "יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותו וישב אל ה' וירחמהו ואל אלקינו כי ירבה לסלוח" (ישעי' נד).

תורת "התשובה" היא הדעה היותר רמה ונשגבה, שהביאה התורה בתרבות המוסרית של מין האנושי, כי היא לא תתן לחוטא להתיאש ולפול בעיניו עצמו, בי אם תאזרהו חיל לעמוד על נפשו ולהתאמץ להתרומם אהרי נפלו ברשת פשע ולהיטיב דרכו, להשביח את הלך נפשו ולהזהר לפלתי הכשל עוד. ולכוא לירי מעשים רעים וחמאים. יש ידיים להוכיח, שתורת התשובה שבתורתנו הצילה את עמנו ממוקשי העון, אשר יביאו את הנפש החוטאת לירי יאוש ולרדת שחת במעמקי תהום התועבות והתבל, כי לבו של עמנו היה סמוך בטוח, שבידו לחזר למוטב וגורלו תמיד בלבנו.

ביאת משיח.

לתורת התשובה של תורתנו הקד" עוד יתרון מאד נכבד ומעלה יקרת הערך. אשר ראוי גם נחוץ לשום לב אליה ביתר שאת, הינה שהתשובה תקרב את הקץ המקוה. ותביא לנו הגאולה, גאולת עולמים, על ידי קבוץ גלויות, אשר אליה עיני כל ישראל מיחלות זה כמה, ותשיבנו לארצנו לעולמי עד פפתוב: „ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו... אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלקיך שמה" (דברים ב' ג) „וקראתם אתי והלכתם והתפללתם אלי ושמעתי אליכם, ובקשתם אתי ומצאתם פי תדרשוני בכל לבבכם ונמצאתי לכם נאום ה' ושבתי את שבותכם וקבצתי אתכם מכל הגוים ומפל המקומות אשר הדחתני אתכם שם... והשבתי אתכם אל המקום אשר הגליתי אתכם משם" (ירמיה כמ' יב—טו), „והללתם את ה' אלקיכם אשר עשה עמכם להפלאי ולא יבשו עמי לעולם." (יואל ב' כו), „ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות... ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם" (עמוס ט' יד—טו). אמנם פן, גדולה התשובה, שעל ידה נזכה לביאת משיח, שתביא בכנפיה הכרת אחדות מין האנושי היותר שלמה, והכרת ערך האדם באשר הוא אדם, אחור למעשה יום האחרון וקדם למעשה יום הראשון" (ברי ח), שלמענו נברא העולם. כי משיח, אשר לקראת בואו עיני עמנו מאז מעולם צופיות, יביא הגאולה לא לבד לפניה ישראל, כי אם גם לכל משפחות הגוים. היא הדעה היותר רמה ונשאה, שהביאה תורתנו לעולם. כי הדעה הזאת תורה, שלא בודנו בלבד, בידי בני עם סגולה מפל העמים, לשוב לה' אלקיננו, אשר חטאנו לו, וליסד מלכות שמים, מלכות צדק ומשפט ואהבת חסד על הר ציון ששמים, כי אם גם ביד כל בני אדם להתפתח ולהשתלם ולהגיע להכרת האמת הנעלה והנצחית, הכרת אל אחד ומיוחד וללכת בדרכיו, היא תורה ותבשר שעתידיים כל אומות העולם לקרוא בשם ה' ככתוב: „והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלם. פי בהר ציון ובירושלים תהיה פליטה... וקבצתי את כל הגוים, (יואל ב' ג' ד'), „נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ונהרו אליו כל הגוים" „והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונלכה אל הר ה' אל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארצותיו" „פי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", „פי מלאה כל הארץ דעה את ה' „והיה ביום ההוא שרשי ישי אשר עומד לנס, והיה צדק אזור מתניו, ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים... וכתתו חרבותם לאתים והנתיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי הרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ומיכה), ושלוש עולם תפרש מלכותה על כל בני אדם, על זקן ונער גם יחד, „והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (מלאכי ג' כד).

היסוד החינוכי.

מטרת יסוד החינוכי של היהדות, כהחינוך בכלל, לראג לפריואת הגוף והנפש של החנוך ולהתפתחותו הנכונה, ובמרים כל לשמור ולנצור אותו מפל השפעה רעה ומפעולות מפסידות של חברים בלתי מהוגנים ככתוב: „במעשה ארץ מצרים אשר ישתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ פנען, אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחקותיהם לא תלכו ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אחם האדם וחי בהם” (ויקרא יח' ב—ה, כד—ל; כ' כב—כג), „פי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם” (דברים יח' ט), „והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדה מצרים הרעים, אשר ידעת לא ישימם בך” (שם ו' טו), „אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאונת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, פי אני ה' רופאך” (שמות טו, כו; כב ל), „ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים” (דברים ד' ה—ו), „והתקדשתם והיתם קדושים פי קדש אני ה' אלקיכם ושמרתם את חקותי ועשיתם אתם אני ה' מקדישכם” (דברים כ"ז ח), וחז"ל אמרו: „לא נתנו מצות לישראל כ"א לצרוף בהן את הבריות” (בראשית ר" יד). חלילה לנו להחליט ולאמרו: מצאנו מעמי המצות המעשיות וזה מטרתן, כבר דרשו חז"ל: „ובפטיש יפוצץ סלע” מה פטיש זה מתחלק להרבה ניצוצות, אף מקרא אחד יוצא לכמה מעמים” (סנהדרין לד), אולם רשאים אנחנו לשער ולאמר: פפי שיחזה לי רוח מבינתי פעולת מצות המעשיות, השמיעות והזכרון הוא חינוך וגידול הגוף וטיפוח הרוח והן הנן היסוד החינוכי שפתורה. בפוחו לחנוך את בני ישראל להיות ראוי ומסוגל לעם סגולה מפל העמים, עלול לעבודת תפקידו הנעלה להיות ממלכת כהנים, וגוי קדוש” ולאור גוים, רגלים להשערתנו זאת נמצא, אם נתבנן אל תכונת מצות המעשיות ושבוען בשום לב.

בכלל פי שנים בצביון מצות המעשיות: א) המצות האלו תקיפנה פחוג אויר-דתי את השומר לעשותן בתמידות בלב סהור וברוח נכון, ותעירנה נשמתו לבקש את ה' באמת ואמונה, ותכשירנה אותה למצא מבוקשה, על ידי רגשות נעלות ומערכי לב נשאים ברגעי התלהבות יתרה ודבקות עזה ועצומה, המביאות בלבו פונות המצות ובינתן לאשורן, ואז יחוש פמו חי קרבת אלקים ויופה להשיג במחזה ישרה על פי שכל המדמה, בדרך אינטואיטיבי, את היסוד הקאסמאגאני; וב) המה תאצילנה מרוח קדשן על המדקדק במצות המעשיות ותאלפנה אותו חקר אלוה ודעת קדושים, כי אם גם מסגולם ומכשירים אותו להתפתחות המעסרית, בהעירן בנפשו רגשי החמלה והרחמים החסד והאהבה

הטהורה לבוראו ולברואיו, ובהדריכן אותו לחוס על דל ולרחם לא לבד על גר יתם ואלמנה, כי אם גם על כל בעלי חיים, ובהרגילן אותו להנזר מקשיות לב ואכזריות. לעצור ברוחו מתאות בשרים, ולבלתי לתור אחרי חמדת הלב ומראה העינים, ובהשכילן - לאמון אותו לאמץ את רצונו למשמעת השכל הישר וחקי המוסר וללמד את היהודי משחר טל ילדותו להיות מושל ברוחו ולהתגבר על יצרנו. הממשלה בנפשו, שהיא מדה טובה בפני עצמה, יחד עם זאת תתן לאדם הכוח והעוז להיות מסוגל ועלול למלאות רצון קונו ולעבדו בלבב שלום. עבודת ה' תמה ונכונה תלויה ועומדת בהכרת רממותו. הנעלה על כל שבת ותהלה, שהוא היסוד הקאסמאגאני, כי ההכרה הזאת, שבשלמותו המוסרית של השלם המוחלט יסודה, תעורר בלב האדם יראת הרוממות מלפני יוצרו ואהבה רבה אל אביו שבשמים, ועל ידי זאת תבוא בלבו מעצמו בלי משימ, התעוררות למלא רצון קדשו באהבה רבה וטהורה ולהתדמות אליו במדות המוסריות, כמאמרם ז"ל: „מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון וכיו". נמצא, שהיסוד החינוכי מכין ומכשיר את היהודי להשגת יסוד הקאסמאגאני ויחד עם זה גם להגשמת יסוד המוסרי בחיים המעשיים. ואם כן אפוא יסוד הקאסמאגאני ויסוד המוסרי של היהדות נשענים שניהם יחדו על יסוד החינוכי, המחזיק בם, וכל שלשת היסודות האלו מחזיקים ותומכים זה את זה, ונסמכים ונשענים איש על רעהו, ואחווים ושלובים זה בזה, וכלם יחדו יובילו את האדם אל מטרה אחת גבוה מעל גבוה, והיא הקדושה, שהיא השלמות המוסרית היותר משובללה, שאליה תכסוף ותכלה נשמת האדם כאל האשר היותר שלום ונעלה, ותכליתו בחיים להתדמות במדות המוסריות ליוצרו.

אם מטרת החינוך בכלל ותכליתו הוא שכליל האדם והשתלמותו למדרגה היותר גבוה ושמירת וקיום צביון הלאומי לעמוד ולהתקיים בטירתו ולפתחו ברוחו ולאמץ ולסגל נשמתו להיות כלי קבול היותר מוכשר להשיג ולספוג בקרבו מחמדי תרבות אומתו. או עלינו לאשר ולקיים שיתרון גדול ומאד יקר ליסוד החינוכי של דתנו, שבשל הסגולות המיוחדות לו, שעליהן נדבר להלן, הראה רב פוחו לפעול על חניכו באלפי שנות קיומו והשפעתו במדה מרובה שאין דומה לה בדברי ימי העמים.

בטרם כל ראוי לשום לב, שלמרות כל הרדיפות והמועקות האכזריות של אלפי שנות גלותנו בארצות אויבנו הרבים והעצומים, שעמדו, לכלותנו, עוד עמנו חי וקים, ואם כי קטון יעקב ודל מימי קדם, עוד עודנו בריא אולם בגופו, ואיתן ברוחו בחכמה ומוסר, ואיננו נפל בערכו התרבותי מרודפיו וגם עולה עליהם במדות ומעשים טובים, אף על פי שבכלל, צרות רבות ורעות, כאשר עברו עלינו, משפילות מצב המוסרי של הנכנעים תחתן, בהעירן בלבותם שנאת אדם, שהיא סף רעל לרוח המוסר, אפס החינוך שנפל בגורלנו הצילנו

מפעולות רעות של מעללי הגלות ולא נתן לנו לרדת ממצבנו המוסרי. בי רוח החיים ביסוד החינוכי של רתנו, כאשר נראה הלאה, היא אהבת הבריות. היותר נעלה, העקר הגדול שכל גופי תורתנו תלויים בו, ושמצא התגלותו ביחוד ביסוד החינוכי של רתנו.

בלעדי זאת היסוד החינוכי למד את בני ישראל משחר מל ילדותם למשול ברוחם ולאמץ את רצונם למשמעת חקי המוסר, לטהר את לבם מנמיות שפלות והרגלים מזוהר לשפר מעשיהם ולהשיב חנהגתם ובלב ונפש להתמכר לתרבותם הלאומית, שרוח אפה היא דעת יחודו ואחדותו ושלמותו של האחד המיוחד, ותפקידה היא למלאות רצון קדשו ולתת עז ותעצומות לשאת בידים נאמנות ובאמץ לב וברוח גבורה את דגל התרבות הזאת, היסוד החינוכי יאלפנו להזהר מפל השפעה נשחתה על גונו ועל רוחנו, להרגיל אותנו לכבוש את תאות לבנו, ולהתגבר על יצרנו, ובמדה ידועה גם לכופ את רצוננו לשמור ולעשות את מצות תורתנו, המשפיעות על מערכי לבנו, ומפתחות לנכון את בינתנו ומשכללות את נטיותינו לעל, ולעל, היסוד החינוכי הגדיל לעשות את עמנו לעם המוסר את נפשו על קדושת השם במדרגה שאין למעלה הימנה, הלא כל דברי ימי עמנו בגלות החל הנם שלשלת ארוכה של מסירת נפש, שלא חדלה עד הנה, מסירת נפש לא לבר של יחיד סגולה, גבורי הרוח, פי אם גם של עם כלו, של אלפי רבבות אנשים ונשים, וקנים ונערים, וכל זאת לא בעד הון ועשר, שררה וכבוד המדומה, כי אם להציל ולשמור מכליון ומכל נזק אמתות דתיות רמות ונשאות, אשר בגללן קבל באהבה כל ענויי האינקוויזיציה, ובאמץ לב ובחרף נפש עלה על מקדי האויטאדאפע בלבת אש, המתלקחת עד לב השמים. בגלל האמתות האלה הוא מרדף בלי חשך גם היום פה ושם מחרפות ונדופים, כעם ומכאיבים, הממרים את חייו, ומעלילות שוא נמבזות, שאין להן שחר, ומרעמים אכזריים, ומשחיתות איומות של אלפי נפשות נקיות, ומכל מיני אכזריות נוראות שבעולם, המהפכות לו את הארץ וכל אשר עליה, לגיא צלמות מלאה חיות טורפות, אם גבורת הרוח פזאת של עם שלם, ההולכת ונמשכת זה אלפים שנה, ולא רק לפעמים החוקות, ברגעי התעוררות והתלהבות יתרה, כי אם בתמידות, אם גבורת הרוח פזאת לא תעורר בקרב בני אדם השתוממות והתפעלות כראוי לה, הוא רק מאשר הסכן הסכינו לראות את הפלא הנפלא הזה בכל עת ובכל מקום, שהיהודים נחתים שמה, וע"כ לא יתפלאו, כאשר לא ישתוממו למראה פלאי המבע,

אפס הכי אפשר היתה גבורת הרוח כזאת של רבבות אלפי בני אדם במשך אלפי שנה בעד אמתות מופשטות, שדבר אין להן עם החיים הממשיים, כיא עם דתם הנאצלה, אם לא היו הקדושים האלו מאמינים באמונה שלמה באמתת דתם, אם לא היו בטוחים בודאית גמורה, שכל דבריה אמת וצדק, ושרוח חי העולמים מדברת מתוכה, ואם הכרת הפורא ורצון קדשו, הכרה ישרה.

בלתי אמצעית, כאשר יראה האדם בעיני גופו את אשר נוכח פניו, ואין ממילא בם כל ספק, אם הכרה פנימית כזאת, לא מלאו. כל חדרי לבם וכל הללי שכלם? ומאין באה להם עצם האמונה וההכרה הזאת, אם לא על ידי חינוכם הדתי? אם לא על ידי השפעת היסוד החינוכי של דתנו, שהפליא לעשות, לחדור במעמקי לבם ובכל נימי נשמתם, לנשא ולרומם כל רעיוני רוחו ולטהר מחשבותיו ולסגל אותם להכרה נעלה ונשאה?

עד כמה גדולה השפעת היסוד החינוכי של דתנו על משמעת הרצון, (וויללענסדיסציפלין) ועד כמה הוא מוכין ומכשיר את איש יהודי לשמור ולעשות חק ומשפט, ולמלאות מצוות הצדק והמוסר תמיד כמאה עדים מדע השטאטים, טיקא. מכל מקצעי המדע הזאת נקה למשל השפעת ישיבת כרכים ומרכלתם על מצב המוסרי של יושביהם, ליושבי הערים בכלל ארבע ידות בפושעים לעומת יושבי הכפרים, על התרבות הפושעים תפעול מקור המחיה שבו האנשים עוסקים, וביחוד, תנאי חיים ידועים, המשפיעים לרעה על מצב המוסרי של הנכנעים תחתם, והנה אע"פ שבני עמנו בגלותם על פי רבם עד 94% (אחוזים) נאחזו בערים וחיים בתנאים היותר מזיקים למוסרם והמסעיים במדה מרובה לעבור על חק ומשפט כמו סרסרות, מסחר ומו"מ ועניות, רדיפות ונגישות מכל עברים, הרובצות עליהם עוד משנים קדמוניות, והמשטמה והבוז של שונאיו ומנדיו הרבים, הסובבים אותו, המרכאים את נפשו, ושפעת חקים מעיקים פרטיים, היוצאים מן הכלל, ונבראו וכאו לעולם רק למען עונתם ולהשפילם אותם לבדם, ובכל זאת העובר עליהם ענוש יענש ובין הפושעים יחשב; ואף על פי כן, מפלי הבט על התנאים השלילים האלו, השתתפות בני עמנו במכסת הפשעים שבמדינה מצער לפי ערכם המספרי לעמת חלק בפשעים בני סביבותם, היהודים מצטיינים במיעוט התפתחות של הפשעים, השייכים לאלמות ושר, תמיד השטאט מיפטיק הרשמית של לשכת המשפט ברוססיא (משנות 1894—1874) והרבה כדומה לזה, שהבאתי בספרי ע"א "חק המושב".

על גובה מדרגת המוסרית של היהודים תעידנה מדותיהם כמו: טהרת המשפחה, מדת ההסתפקות וההתאפקות משכרון, וביחוד מדת נדבת לב וגמילות חסדים, אשר גם שינאיהם בנפש אינם מכחישים, תחת שהיהודי בכלל יחשב לאוהב בצע ולכליל, ומפלי הבט שלהרכוש צריך להיות ערך מיוחד מאד יקר בעיני היהודי לרגלי רע מצבו המדיני, הכלכלי והחברתי, היוצא מן הכלל, עם כל זאת העברי הנהו נדיב לב ופעל גמילות חסדים מאין פמודו, ובמדה המעולה הזאת הוא מתנוסס בכל ארצות גלותו, כאשר יעודו על זאת גדולי חכמי הגוים, שעסקו במקצוע הזה, כמו: מאקסים דע קאמפעי, החבר של האקאדעמי בצרפת, שהחליט לאמר: „גמילות חסדים אמיתית ונכונה, כאשר צוה ה', תמצא רק בקרב היהודים“¹); ההסמוריון מאמוען יאמר: „מדת גמילות חסדים של היהודים

גם לעומת הנוצרים ראויה להיות לדוגמה לנוצרים⁽¹⁾; וההגמון אבץ דע סנט פיעררע המפורסם בכנוי "שליח החרס" יחליט: "שגמילות חסדים היא הפרי היותר נהדרה של היהודים"⁽²⁾. היהודי יתנוסס בהתמכרותו לעניינים רוחניים נעלים, אשר כל דבר אין להם עם שום תועלת חומרית, הינו: ביחוסו לה' ולמצותיו, הביטו נא וראו למשל את היהודי העמל בוועת אפים, כמה שעות הוא מקדיש מדי יום ביומו לצרכיו הדתיים, אם כי עתותיו הנן כל רכשו, כמה קרבנות הוא מביא מבלי כל אונס מבחויץ ובחפץ נפש למצות מנוחת שבת ויום טוב ורבות כדומה לזה, וכל זאת עושה גם היהודי הבינוני מרגש האמונה, הפועם בקרבנו בחזקה, מיראת הרוממות לפני קונה שמים וארץ, ומהכרת קדושת חובתו ליוצרו, עד כה תשתרע פעולת היסוד החינוכי של דתנו, שהספיקה להשפיע על היהודי להטות רצונו למשמעת תורתנו ולחנכו ברוחה. אמנם בעתות האחרונות אנחנו רואים, למגינת לבנו, שפה ושם בקרב חלק ידוע מצעירינו רגש האמונה הולך ורופף, והשפעת דתנו על החיים תקטן ותחלש, אין זאת אלא משום שזרם החומריות והכפירה בכל שיטה רוחנית נאצלה החל להתור חתירות תחת הדת בכלל, וממילא תחת יסוד החינוכי של היהדות בפרט, זרמים כאלה כבר היו בתולדות ישראל לא אחת ושתי פעמים וכבר חלפו, ועקבותם כל נודעו, זרמים כאלה הולכים ושבים בעתות שונות מפני סבות שונות, אל נא יפול לבנו למראה הזרמים האלו, גם המה יחלופו ויאבדו יחד עם הקרבנות, אשר יסחבו וישטפו עמדם, אפס כל סבנה לקיום עמנו אין בהם, בית ישראל כבר הסכן הסכין בכמו אלה, לא בכדי נקרא מני אז "שארית ישראל", כי ממי קדם הננו רק "שארית", ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, ויותר רק "שארית" ומה בכך? הלא כתוב בתורה: "לא מרובך מכל העמים", ובכל זאת כימי השמים על הארץ ימי עמנו, ודתנו לעולם עומדת ולא תפחד משאון הכפירה בכל מופשט ונאצל, השוררת כעת בחוגים ידועים, ואם המה יחפאו לאמר: למצות המעשיות אין זכות הקיום בדורנו, דור דעה והשפלה, והנן רק מנהגים נושנים, שנכנסו ובאו מן החוץ וכדומה דברי בלע והבל, משוללי כל טעם מדע, מה בכך? לא מפייהם של עוכרי ישראל אלה אנו חיים, אם פי דבריהם למגינת לבם של כל חכמי לב, מוצאים נתיבות ללבות קלי הדעת מקרב צעירינו, אשר בהשכלתם השמחתית יתימרו, תהלה לה' עוד רופא דרובא דעמנו מחזיק במצות המעשיות בכל תקף ועוז, ויסוד החינוכי עודנו עומד בעינו וידו על העליונה בגידול והינוך דור הצעיר, ועודנו מגלה פעולתו הרבה על על חיינו הדתיים והמוסריים כמלפנים, והשפעתו העזה חודרת עמק עמק בלב המאמינים ומצרף ומטהר מערכי לבם והליכותיהם במשא ומתן, ומרום נשמתם מעלה מעלה.

(1) Auch ein Wort über das Judenthum, Berlin 1881 p. 9.
 (2) Singer: Brlefe berühmter Christlicher Zeitgenossen, Wien 1885.

ואם נשאל במה פה יסוד החינוכי כה גדול? ובמה הוא מפליא לעשות בהשפעתו שאין דוגמתה בדתות אחרות? הבה ואחוך: סגולות מועילות יקרי הערך, המתאימות לתכלית דתנו, ישנן ליסוד החינוכי, ואלו הן:

(א) ראות עינים או הסתכלות (אנטייליכקייט) כמו ציצית, מזוזה, תפילין, מצות, חרועת שפר, סוכה, ד" מינים, נר חנוכה וכדומה. המצות האלו תזכרנה בציון ותבנית את המעודה היהודי ותפקידו, וחרשים על לוח לבו משחר ילדותו חובתו לקונו ולעמו, ותעירנה רגש דתי, בהזכירן עובדות ומאירעות תולדות רב הערך מניסים ונפלאות, שנעשו לאבותינו בימי קדם, או בהביאם לנגד עינינו עדות ומצות נעלות, שצוה יוצרנו לעשותן לטוב לנו בזה ובבא, ותעמיקנה פעולתן על הזכרון והדמיון, ומלוות את היהודי על כל ארחות חיו, ותשוינה לנגד עיניו חזיוני הדת ומוזכירים לו, שמגבהי שחקים מביט אביו שבשמים על האדם ועל עלילותיו ועל הליכותיו עם ה' ואנשים בכל עת ובכל מקום, ואין נסתר מנגד עיניו, ושהוא בוחן כל תעלומות מחשבות לבו, חזיונות כאלה מביאות בלבו מערכי לב דתיים, ומולידות בנפשו ההכרה הנשאה של קרבת אלקים, אשר תשפיע על ארח חיו, ותאלצהו להיות תמים עם ה' וללכת בדרך הישר ולהיות תוכו כברו ולחשב תדיר, שיש עין רואה ואון שומעת, אשר ממנו משפטו יצא לשבט ולחסד.

(ב) משמעת הרצון (וויללענס-דיסציפלין). יסוד החינוכי של דתנו מלמד ומרגיל את האדם להכניע את הרצון למשמעת, וידביד את לב עברי מנוער לעצור ברוחו ולמשול בתאיתו, וירגילו להנזר מתענוגים האסורים, ולחשוך נפשו מאיזה נעימות החיים, שדתנו איננה סובלתן. דיני איסור והיתר במאכל ומשקה, וחמץ בפסח, ודיני מנוחת שבת וי"ט וקדושת חיי המשפחה ורבות כדומה לזה נוקבים ויורדים בכל נימי חיי היהודי גם היותר נסתרים ומכוסים מעין רואה, הדינים האלו משפיעים על הרצון באורח חינוכי, ועקבות ההשפעה: חזאת ברוחו פעולות מדעתו ושלא מדעתו על יצרי לבו ואל נטיותיו, את אלה הנן מקרבות ומחזיקות, ואחרות הנן מרחיקות ומכלות, ומשמעת הרצון הלא היא התנאי הראשי במוסר, שמבלעדיו אי-אפשר לאדם להיות מוסרי. אפס משמעת הרצון לא בין רגע תולד, כ"א מעונה גידול אמי ותמיד, ונוקטת לחינוך מסודר ולאמון ערוך בדעת ותבונה, ובדבר הזה הראה יסוד החינוכי של היהדות כחו וגבורתו במדה מרובה.

(ג) שמת הגדרים והסיגים והגזרות, להגין על המצות לבלתי לעבור עליהן, אע"פ שמצות תורתנו מצטונות בסגולתן המיוחדת, הינו: שאינן עולות על פוח אדם פיננסי או פוח השררות הרחבות של המון העם למלאותן, כי לא נתנה התורה למלאכי השרות, כ"א לבני אדם, בכל זאת תאחז התורה באמצעים הגונים לבלתי לעבור על המצות האלה, כי האדם במבעו נוטה ללכת בשרירות לבו ולתור אחרי מראה עיניו, ומחפזן וקלות דעת הוא יכול לפעמים

לכוא לידי נסיון לעבור על מצות "לא תעשה" וכיון שעבר על איזה מצוה אחת ושתים נעשה לו כהיתר, "כיון דדש דש". אי לואת נחוץ לתקן גדרים וסיגים סביב מצות ידועות, הנותנות יד לעבור עליהן. גדרים וסיגים כאלה הנם למשל דיני מוקצה בשבת ויו"ט, ותכליתן להגן על המצות ולשום להן משמרת, ומשמרת למשמרת, לכל לעבור עליהן גם בשוגג. אין כל נחיצות, שיהיה כל איש גבור רוח, מורם מעם, ויעלה למעלת אדם העליון, המסוגל למלאות דרישות מוסריות היותר כבדות, אבל צריכים אנחנו להתאמץ ולהשתדל שהמצות, שקיומן אפשר לו לאדם בינוני, תתגשמה בחיים המעשיים של האדם הפרטי ושל החברה, בה במדה שלא תעלה על הדעת לעבור עליהן, ואו בלי משים יולדו לנו גבורי הרוח, אנשי מעשה, יחידי סגולה, הראויים לעמוד לנס ולדוגמה. אפס גם פענין גדרים וסיגים נשאר מקום "לצביון המצוי" של תכונת היהדות, פי גם פגדרים וסיגים יש חק וגבול: "אל תוסיף על דבריו" תני ר' חייא שלא תעשה את הגדר יתר על העקר" (ב"ר יט), כל מי שפמור מן הדבר ועושה נקרא הדיוט" (ירוש, שבת א"ב), "תקנתא לתקנתא לא עבדינן" (ב"מ ה') "ספק דרבנן לקולא" (שבת לד), "הרוצה לעשות מחומרי ב"ש ומחומרי ב"ה עליו הכתיב אומר: "הכסיל בחשך הולך" (ערובין ו).

ד) שלילת סמל דאגמאתי במצות המעשיות והזכרון, המתנגד לבנית אדם, או שאין השכל הישר הולמתו, וע"פ מניח אמונה עורת בעקרי הדת, ודורש מאת הנוהים אחריה לותר על שכלם, שהוא קרפן היותר כבד לאדם להביא לרתו. למצות המעשיות של דתנו אין סמל דאגמאתי, כי דאגמות כאלה בכלל מדתנו והלאה. עקריה, כאשר הוכחנו למעלה, כלם נכוחים למבין, ותורתנו תחייב אותנו, רק להגות בהם בשום לב, למען נכיר ונדע אותם, ככתוב: "דע את אלקי אביך ועבדהו", "וידעת היום והשבת אל לבבך, פי ה" הוא אלקים אין עוד מלבדו", דרשוני וחיו". במצות הזכרון יש רק איזה תבנית זראות עינים כעין ציונים ורמזים, המזכירים לאיש הישראלי מאורעות יקרי ערך מדברי ימי עמו, או ממצות נעלות, אשר עליו לשמור לעשותן, או את הרעיון הנשא הצפון בהם. אבל גם צל סמל דאגמאתי אין בהן, וע"כ לא תכבד ממנו לשמור לעשותן, ולא יעלה על לבנו לפקפק בחיובן ואמתתן.

ה) שלא נתגלו מעמן של מצות המעשיות מבלעדי מצות הזכרון, שמעמן בצדן ובפירוש נאמר ונשנה משום מה הנן, ואל איזה מקרה או עובדה מכוונות בכתוב: "וראיתם אתם וזכרתם", תחת שבכלל מצות המעשיות נאמרו סתם, בלי כל מעם. ידיעת מעמן של מצות יכולה לפעמים להביא לידי מכשל ולהקל בקיומן, כאשר כבר העיר על זאת רבי יצחק לאמר: "מפני מה לא נתגלו מעמי תורה שהרי שתי מקראות נתגלו מעמן נכשל בהן גדול העולם" (סנהדרין כ"א ב), אשר לא כן אם המצות נתנו לנו כגזרה מאת מחוקקן העליון, הרם והנשא, וחיובן קבוע ועומד לעולמי עד, כי אנחנו עבדים למקום ומחויבים אנחנו למלאות רצונו, המורם

מעל בינת אדם, בלי כל חקירה ודרישה כמאמר ר' יוחנן בן זכאי: „לא נבלה מממאה, ולא אפר פרה אדומה מטהרת, אבל גזרה היא מאת המקום ב"ה ואי אתה רשאי להרהר אחריה" (פסיקתא מ"ב). ואם פה נחשב ונעשה, אז תביאנה המצות בלבנו יראה הרוממות מפני מקור מחצבן ונמלא אותן בנפש חפצה ושמחה רבה, כי זכינו לעשותן ועיי זאת קרבו אותנו למקום, והיינו בנים מקשיבים לאבינו שבשמים, ויחד עם זאת לבנו סמוך במיוחד „שלא נתנו מצות לישראל כ"א לצרף בהן את הבריות". וע"כ עלינו להתאמץ להזהר ולדקדק ולזרו בקיומן.

קבוצת כל סגולות יסוד החינוכי של דתנו יחדו פעלה פעולה כבירה על לבות בני ישראל ועל נטיותיהן, ועזרה הרבה מאד להגשמת דתנו פחיי אומתנו במדה מרובה, שאין משלה בדברי ימי העמים, עינינו הראוה, שמצות דתנו השונות על פי אופן ותכליתן, מקיפות את כל חיי העברי, את מחשבותיו ומעשיו, שאיפתיו ומגמתיו ותלוינה אותו על כל ארחותיו ותשפיענה על מערכי לבו ועל הלך חבונתו.

עבודת ה' קבועה ומסודרה בטוב טעם, בהשכל ודעת את נפש האדם ונענועיה למקור מחצבה, מיוסדה מאנשי כנסת הגדולה ואחריהם מגדולי חכמי האומה, התנאים והאמוראים, על אדני התורה והנבואה ועל לקחם הרם והנשא, אשר על ידו יבוא המתפלל לחשבון הנפש, לרון על מתכנתו לאביו שבשמים, אשר לו נגלו כל עלילותיו ומחשבות לבו, וחשבון הנפש תביא בלבו שמחה של מצוה, לשמוח שזכה לעבוד לרוממות מלך מלכי המלכים עיי קבלת תורתו ושמירת מצותיו, ותעוררהו ליראת הרוממות ביחוד עיי התהלות והתשבחות, אשר רוח השירה היותר נעלה תפעם בהן ותרומם את נשמת המתפלל, בשפכו את לבו בתפלה זכה, לאהב בלי מצרים את בורא עולם ומלאה ברב חסדו, כמאמרם ז"ל: „יראתי מתוך שמחתי שמחתי מתוך יראתי ואהבתי עלתה על כלן". (ת"ד"א"ר ג). חשבון הנפש, בהעלותה את המתפלל על גפי מרומי עולם האצילות, הסיר מלבו הדאגות על אדות התלאות, המוצאות אותו בעמלו על חיי יום יום ותשכיחהו הפגישות הלא טובות, שהעציבו את רוחו ותעוררהו לשום לבו לצרכי נשמתו הנאצלים ותביעותיה הישורות, שאין לרחות אותן כמו: לבקש את צורו ולהתחקות על תכלית חיו עצמו עלי אדמות, ולפעמים תעיר בקרבנו משא נפש נשאה, אשר תרימהו גבוה מעל חתולתו החולפת, ותרממהו למרומי ההתלהבות וההתפעלות, ואז הוא עלול לחזות ישר נגה-אור האמת הנאצלה, שתורח לנגד עיני רוחו ברה כחמה ומשליכה קרני אורה על דעת ה' יחודו, אחרותו ושלמותו ומדות טובה, ולבו יעלוץ וירחב בהסתכלותו בזהר רוממותו, המאירה כל מצפוני עולמו הפנימי באור כהיר, ותמלא חיו הארציים ברוח ה' ותקרבהו אל הדר כבוד השכינה, השורה בתבל, ותוכן הרמוניא היותר רוממה בין העולם, שהוא חי בו, ופין כל היקום, וכל שפק חיש מהרה כצל יחלוף.

במלה אחת: יש ביד יסוד החינוכי לסגל ולהכשיר את האדם להכרת בוראו, במחזה ישרה (אינמואיטיבית). ובזאת יאשר ויקיים אמתת יסוד הקאסמאָנאָני (של בריאות עולם) של ההתגלות. אמנם ההכרה ע"י מחזה ישרה (אינמואיטיבית) איננה הכרה קימת ותמידית. בהיותה משוללה כוח ההגיון הכללי להוכיח בראיות נאמנות ובמופתים עיוניים, כמו במדע ההנדסה, היא תלויה ועומדת במערכי-לב, בהתלהבות ובהתפעלות. הנולדות ובאות, כאשר יערה על המתבונן הרוח ממרומים, ועמו יחדיו חולפת ועוברת הכרת מחזה הישרה, כאשר תאר הרמב"ם, שדבריו הבאתי למעלה. פי הכרה ע"י מחזה ישרה הנה על פי אופיה ותכונתה אישית ופרטית, ואין בידה ראיות עיוניות נכונות והוכחות הגיוניות נאמנות, ואין ידה משגת להוכיח את אמתת הכרתה לאיש. שטרם זכה למחזה ישרה. וגם אחרי שזכה מי שהוא למחזה ישרה. איננה לאורך ימים, ונעדרת כל בטחה וקיום. כי כאשר תכבה שרכ ההתלהבות, שהלהיכה כוח דימויו של האדם לחזות מחזה נאצלה מגבחי מרומי ההסתכלות, תועם ותכבה לאט לאט גם ההתלהבות בעצמה ועמה יחדו בלי משים תחלוף ותעבור גם המחזה הישרה עם הכרתה; אפס לאיש שזכה אך פעם ושתיים לאותה המחזה והכרתה ברגעי ההתלהבות והדבקות, היא תגיד הרבה יותר, וגם נכונה ונאמנת הנה הרבה יותר מכל הכרה הגיונית, המונית בראיות ובמופתים הגיוניים כעין הנדסיים שאין להם פרכא. וברגעים כאלה הוא מביע ומכריז עם המשורר האלקי, "כל עצמותי תאמרנה ה'" ועם איוב יאמר: "עיני ראו ולא זר...". ונסיונו הפנימי, שאפשר להכיר ולדעת ה", שבהתגלות יסודה, ע"י מחזה ישרה, תעיר ותחזק בלבנו אמונה נכונה ובטחה בהתגלות. הלא האדם ברגעי ההתלהבות הדתית הוא חש בנפשו קרבת ה" ויחזה ישר ומפורש את אשר תורה ההתגלות. וראה הוא אז בעיני נשמתו בועיר אנפין מעין אשר חזה "הרואה", "במראה" בהירה. הן לא לשוא קראו לנביא "רואה" ולא בכדי תלוה לפעמים בשפת הנביאים המלה "ידע" את המלה "ראה" לומר: "ודעו וראו", והמחזה הזאת תוכיח לו אמתת מציאות ההתגלות. והוא רואה בה אחד מחסדי ה" היותר גדולים ונאמנים, והוא שעל ידי ההתגלות נתן צור העולמים לאדם האפשרות להכיר ולדעת מציאותו ומהותו המוסרית בכל עת ובכל שעה, שיצמא לדעת את ה" ורצון קדשו, ולא רק ברגעי מערכי לב נשאים, ברגעי התעוררת והתפעלות יתורה, שאינן תמיד בידו להגיע אליהן ולהשיג, אולם אמונה בהתגלות, המאומתת ומאושרת ע"י הנסיון הפנימי, אפשר תמיד פתור פקודת שכל החושב ומצות הבינה הישרה. על אמונה כזאת כון הכתוב: "וצדיק באמונתו יחיה", פי היא איננה כלל וכלל אמונה עורת, כאשר הוכחנו לעיל, ועלולה הוא להעיר את האדם למלאות רצון בורא שמים וארץ, מיראת הרוממה, "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", והיראה הרוממה הזאת עם האהבה הטהורה והמוזקקה להטוב והמטיב, תעוררוהו לגשם מצות המוסר בחייו המעשיים בהכרת טובה ובשמחה

רבה, ותעצור בעדו לבלתי למרד במלכות שמים, ולהפיר חקותיו בשותו לנגדו, שעניו היוצר כל בחסדו ציפיות ממרום קדשו על כל מחשבותיו ועלילותיו, ולו נגלו כל תעלומות לבו ואין נסתר מנגד עיניו, ואין מפלג מפניו, ובשומו על לבו, שרק או נקרא בנים למקום, אם נוהגים אנחנו מנהג בנים מקשיבים (קדושין לו).

רגש יראת הרוממות מפני חקי המוסר, או יותר נכון מפני מחוקקם העליון נטוע עמק עמק במשכיות לב האדם, במרם השחית דרכו בחייו והשמירו עד כלותו, הרגש הזה יגלה אמתת מציאותו כן בשלילה על ידי מוסר כליות, שלא יתן דמי לאדם בעברו על חקי המוסר, וכן בחיוב במשוש נפש ובנחת רוח, שימלאו כל חללי לבו במלאותו את החקים האלו. הרגש הזה הוא אחד מיסודי טבע המוסרי של האדם היותר נאמנים, המשליך קרני אור אמתתו על מקור מחצבו—השלמות המוסרית של צור מחוללו, ומצדו הנהו אות ומופת נאמן על מציאות מקורו הנעלה, הנודע בשם המופת המוסרי, או הראיה המוסרית, והשפעתו ופעולתו רבה לעורר ולעודד את האדם להכניע את רצונו למשמעת המוסר, ביחוד אחרי שהיסוד החינוכי בהמון סגולותיו הרצויות, שמנינו למעלה, מחיה ומחזיק את הרגש ההוא ויחד עם זאת מרגיל את האדם מנוער למשול ברוחו ולרדות בתאות לבו ובחמדות נפשו ותשוקותיה הרבות, ולעצר בעדו לבלתי לכת בשרירות לבו, וימריצהו לסור למשמעת חובותיו הדתיות והמוסריות בלי כל סרוב ודחוי. ואם הרחב ירחיב יסוד החינוכי חוג פעולתו והשפעתו על קהל אנשים רבה, המחזיקים כברית דת אחת, המאחדת אותם באזיקים רוחניים של מנהגים דתיים שוים, הנשמרים ונעשים מאלפי רבבות בני ברית, לעתות קבועות מיוחדות, ובסדר שוה מיוחד, או אין חקר לפעולתו החינוכית, פי הוא יגאל את האדם הפרטי מצוק מסגרת האישיות הצרה ותספחהו אל עצמת עדת דתית של בני גילו באמונות ודעות בכל תפוצות ישראל בעבר, בהווה ובעתיד, ומחיה בקרב דעת מסורות אבות האומה הנעלות, דעת השתתפותו בעבודת ה' עם רבבות אלפי בני דתו, המחזיקות בקרב דעת ורגש ערכותו המוסרית עם הצבור המרובה פאנשי סגולה עד אין מספר. הדעת הזאת תרומם את נפשו מעלה מעלה ותשגב ותאמץ בקרבו השאיפה והמגמה לשכלול ולהשתלמות מוסרית, המוליכות להתדמות ליצרו, שנברא בצלמו, ולמרום קץ החסידות האמיתית—הקדושה.

ה.

תעודת יסוד החינוכי ומקורו.

מכל הנאמר למעלה עולה, שליסוד החינוכי של דתנו על פי אופין זתכונתו תפקיד משנה מאד נעלה והוא: א) להכין ולהכשיר מערכי לב למען יהיו מסוגלים להכרת יסוד הקאסמאנאני על פי מחזה ישרה אינמואיטיבית

וב) לאמון ולחנוך את הרצון למשמעת המוסר, ולקום את יסוד המוסרי בשלמות היותר אפשרית. ואם כן אפוא, הוא אשר דברנו מראש, שהיסוד החינוכי תומך ביסוד הקאסמאגאני, שהוא הכרת ודעת יחודו ואחדותו של היוצר, וביסוד המוסרי, במשמעת רצון קדשו, גם יחד, ושמפעולתו של יסוד החינוכי והשפעתו שניהם נזונים, חיים וקיימים.

אפס גם קיומו של היסוד החינוכי בעצמו עם פעולתו והשפעתו תלויים ועומדים בהיסוד הקאסמאגאני, ר"ל באמונה שלמה, שמאת ה' הנהו, פי מצות המעשיות השמיעות, והזכרון רק אז בכוחן להשפיע פעולה עזה על נשמת האדם, אם הוא מכיר ויודע ומאמין באמונה שלמה, שמצות ה' היא לשמור לעשותן, ומרצון קדשו הן נובעות, כחקי המוסר, וממקור אחד מוצאן, כאשר יאמר הכוזרי: "כי אין האדם מגיע אל ענין האלקי אלא בדבר אלקי, ר"ל במעשים שיצום ה'". וליתר ביאור יאמר החבר: "כל תורותינו כלם פתובות בתורה מדבור האלקי עם משה" וכ"ו. (כוזרי א' צ"ח וצ"ט). רק ידיעה נאמנה ובמחון עז שליסוד ושרש יסוד החינוכי תעודה גבוה מעל גבוה מאת מחוקקי העליון, ושהכחמה העליונה ברב חסדה נתנה לו את תפקידו המשנה, המוביל את איש דתי, הזריו בקיומו, ר"ל בשמירת מצות המעשיות לעשותן, להכרת דעת רוממות ה' ולמלאות רצון קדשו, שהיא באמת תורת המוסר, וכי יסוד אחר בלעדי רצון ה' אין לה. כאשר כבר בדרך עקלתון הודה אחד מגדולי הפילוסופים שבדרור העבר, שאפענהויער בהחלטתו לאמר: "המדוע של המוסר הוא אכן הכחמים" ("Das Warum der Ethik ist der Stein der Weisen") ר"ל שעוד טרם נמצא טעם מספיק, אשר תנוח דעתו ממנו, "מדוע" מחויב האדם להיות מוסרי, לנו בני ישראל, מאמינים בני מאמינים, הטעם הזה, "המדוע" של המוסר, כבר נמצא ועומד, הוא היסוד הכי נאמן והיותר אמיץ וקים בהתגלות הינו: בתורתנו, שנאמרה בה ונשנה פעמים הרבה, שה' צוה לשמור ולעשות כחקי המוסר כמצות המעשיות. אם פן אפוא רצון קדשו הוא המעין, שממנו נובעות כל החקים והמשפטים, המצות והעדות יחדו לאשרו האמיתי של האדם, ואם רצון ה', כאשר הוכחנו לעיל, הוא מהותו הנגלה לנו, נמצא שביסוד הקאסמאגאני, ר"ל הלכה ממעשי בראשית נכללו היסוד המוסרי יסוד החינוכי, יסוד החינוכי רק מכין ומכשיר להכיר לדעת את יסוד הקאסמאגאני, ותכליתו לצרף את האדם להיות מוסרי, שזה תעודתו בימי חלדו, לטוב לו, והנה פי כן, אם גם שונים הם על פי טבעם ויעודם שלשת היסודות האלו, הנם כלם שוים על פי מוצאם ותכלותם, כי יחודו ואחדותו ושלמותו של האחד המיוחד והשלם המוחלט, שבו נכללה מדת טובו, כוללם יחד ברצונו, וממנו תוצאות לכל סגולות היהדות, שמנינו למעלה. כה אישיות כהכללות מוצאם מאחדותו, וכבראו את האדם בצלם דמות תכניתו, שבזה כבודו ותפארתו של האדם האישי, הפרטי, וזאת הנותנת לו משפט החיים, החרות והכבוד ולא

המלכה, ובדבר הזה רב פוחה של האישיות, הלא אחדותו בעצמה תחייב כללותו, אחרי אשר הנהו האחד—הכל היחיד, ואלקותו היא אלקות של כל בני אדם, השוים על פי מינם, ושלמותו, שבה נכללה מדת טובו בלי מצרים, תחייב האפטימיות. כי הטוב והמטיב דרכו להיטיב, והאפטימיות מחייב מצדו כן צביון המצוי של חקי המוסר, שלא תדרוש מאת האדם את אשר אי אפשר לו או גם כבד ממנו מאד למלאות לפי טבעו, וכן מוסד התשובה על פי מוסר היהדות, אשר לא תמנע גם מאת החוטא את השאיפה לתכלית החיים, שהיא השאיפה להתרומם מחלאת החטא ולשוב מדרכו הרע, ולהקים את האחדות וההרמוניא בינו ובין רצון קונו בהתחרטו על מעשיו הרעים, שהפרו את חקי המוסר הנתנים לאדם עז ותעצומות להתקיים ולהתפתח ולעלות מעלה מעלה על סולם השלמות והתשלמות כחקי הטבע בכל היקום, שזאת תכלית חיי האדם והתפתחותו, שהציגה לו החכמה העליונה, ועל האדם מוטל החובה להתאמץ ולהשתדל בכל מאמצו כוחו להגיע אל התכלית הזאת, ומבלעדיה נעדר לחיי אדם כל שכל טוב וכל רעיון בינה, שתנוח דעת ממנו, והנם סתירה גלויה לעין כל לחכמה הנפלאה ולבינה היתורה, השוררת בכל היקום, ולהשאיפה למטרה ידועה, המתאימה לטבעו, הנשקפת בכל בראי תבל. הסתירה העצומה הזאת להרמוניא האלקית דכולה עלמא, הסתירה של חיי האדם לכל היקום, שבקרבו הוא חי, תוליד בלבו שאלות וספקות, שלא תתננה דמי לו, וסברות מסברות שונות, המכחישות אישה את אחותה, ודעות כובות תפרוצנה בקרבן, הסותרות לסדרי חיי רוחו ותהפכנה מערכי לבו, אשר בעמל רב כוננם והעריכם, לתוהו ובוהו. אי שלום ואי נחת תענינה את נפשו ותציקינה בלי הרף את האדם שהסכין לחשבון הנפש ולחשב מחשבות על אדות מירת חיו הארציים, תכליתם ותפקידם, והרואה הובה מוסרית לעצמו לחיות חיים, שאין בהם בושה וכלימה, הינו חיים, שיש בהם מטרה נכונה, ותכלית נרצה, חיים המקבילים אל החכמה הרוממה, הכוללת ומקיפה בחוגה את כל רחבי הפריאה, אשר בצלה יתלונן, מוסר כליותיו לא יתן לו מרגוע ויכריח אותו לחתור ולבקש רעיון החיים כמטמונים, לחקור ולדרוש בלי הפוגות אחרי תכלית מציאותו עצמו בעולם הזה, ואולת ידו להשביח שאון גלי רוחו. העובדה הזאת תוכיח למדי שיש תכלית למציאותו ושיש בכוח נשמתו, שחננה מאת הבורא בכוח המחקר, למצוא את התכלית הזאת, אם יחפוש אותה באמת ואמונה, ויתחקק בה בשום לב, כל מוסדי רוחו ושכלו האנושי בעצמו יחילו וירגזו ופלצות האחוזמו למראה החורבן הנורא, המבוקה ומבולקה בקרבן פנימה, שפרץ ופעל הספק, שהטיל הוא בעצמו, במחשבותיו והגיוניו ובהמקובלות, שנמסרו לו מדורות הראשונים. ההכרה הנכונה והאמתית, שהוא אין אונים להשיג בדרך העיון ע"י מועצות ותחבולות ההגיון, מושגיה ומשפטיה, הקשיה וראיותיה, מה למעלה מחוג שכלו, תכריח בחוקה את שכל האנושי גם למרות חפצו, להכניע את עצמו

בענות רוח נכונה, תחת המסורה התולדותית ולכרוע ברך בשפל רוח לפני החכמה העליונה, הממלאה את היהדות, שהיא שמה שלמה ומשוכללת, דכולה בה, כאשר הרצאתי למעלה בתוים מקיפים ובקצור נמרץ, והיא הלא תורה תכלית חיי האדם, ורעיון הבינה הנעלה, הצפון בהם והוא, למלאות רצון יוצרנו שנפח באפנו רוח חיים, והעניק אותנו במתנת החיים לתכלית, אשר קבע הוא לנו, ורק אז תקביל רעיון חיי האדם אל החכמה העליונה, השוררת בכל היקום, ותבטל בתכלית הביטול הסתירה העזה והקשה שבין השאיפה לתכלית רצויה, החודרת וממלאה כל פרואי תבל, ובין חייו עצמו של האדם, אשר למראה עיני שכל הדיוט כאילו משוללים כל תכלית, כי אם יסתכל ויתעמק היהודי בכבוד ראש וברעה מיושבת בהדעות האלו וביחוד באמתות של דברי ימי עמנו, אז אנוס יהיה, לשוב אל היכל דתו, אנוס יהיה לדעת ולהודות, שאחרי שלשלוכו יש גביל כל יעבור, וכל עמלו להסיר את הגבול מדרך חקירתו יעלה בתוהו ויאבד, בלי כל פרי ובלי כל תועלת ישוה לו, מוכרח הנהו להשקיע תשוקתו השוערה וההומיה לחקור ולדעת במופלא ממנו, מוכרח הנהו ביחוד לשוב אל דתו בלב שלם ובהכנעה ובענוה יתורה, כי על אמתתה הרמה והנשאה, העידנה פעולותיה הטובות הרבות והעצומות לאשר מין האנושי. שאין קצה לעוון ולמספרי, ואשר גדולי חכמי לב גם מקרב עמי הארץ מודים בהן, ומכירים ערכן הרב בלי כל פניה נסתרה: על שאלת היהודים יכתוב הגראף לעו טאלסמאן במכתבו אלי, אנכי חושב—וכמשבתי זאת הוכחה אותי ביותר קריאתי מאמריו על תורת המוסר העברית, שתורת המוסר של היהודים והנהגת חייהם בפועל נעלה באין דמיון על תורת המוסר ומנהגי החיים של הכתות, אשר יתימרו בשם ניצרים רק לשקר ולא לאמונה ושעל כן היהודים, דחיים על פי יסודי המוסר, אשר המה מחזיקים בהם, יגברו חיל בכל דבר, אשר הוא משא נפש חברתנו, "העברים" יאמר הפילוסוף וול. סאלאוויואן "בפרטם כל מצטיינים בעוזו אמונתם ודביקותם באלקיהם עד כי נכונים המה להשליך בגללה נפשם מנגד, המה עם הדת, עם הנביאים, עם הנהגים על קדוש השם", אשר על ידי האמונה כבשו ממלכות, פעלו צדק, והשיגו הבטחות, וסכרו פי אריות".

ובמכתבו אלי מיום 5 מערך 1891 יכתוב: "הנני מבין את רגש החמלה אשר יעוררו בלבו מכאובי בני עמו הפרטים בימינו אלה, וגם אנכי אשתתף ברגש הזה, אפס בטוח אנכי, ידיר יקר, שבגלל הרגש הזה לא יוסיף לראג לגורל עמו בעתיד.. יודע הוא דברי ימו עמו, ואם כן אפוא איך יוכל לשות בנפשו אף בין רגע אחד, שאחרי כל התפארת והנפלאות, אחרי עלילות גבורות הרוח, וצרות אשר התגברו עליהן, ואחרי ארבעים מאות שני חיי ישראל הנפלאים, עליו לגור איזה אנטיסעמיטים", לפי הכרתי הפנימית יכתב לסאלאוויואן החוקר המזרסם באָרים ציצערין, אין עם בתבל, אשר מין האנושי חייב להודות

המעשיות ולהנתן על המושכלות לברנה. והמורה אמנה תלמדנו לבלתי התרשל בנדרש מאתנו ולבלתי סור מן הלמודים האלקיים. אשר יורונו אבותינו. הן בשגם נשכיל ונדע כי השבת הוא זכר ליכולת הפורא ולשביתת הפראים, לא בכל זאת נוכל לעבור על תורתנו כהבערת האש ועבודת האדמה, והוצאת המשא. וסחור את הארץ ולחוץ את הזולת בדין ושאלת הפקדון והתרבית וכיוצא באלה מן הדברים, אשר בימי השבתין נאסרו. ולא פהיות החג מעיר אותנו לתענוג הנפש ולשלם תודות לאלהים נעווב בו מלהתאסף אל החבורות המתקבצות להדרת קדש, ולא פהיות מצות המילה למוסות המותרות כלם ולכרות זלולי הרעיונים המולידים בנפשנו דברי תהו, נעווב מהמול בפועל בשר ערלתנו, הלא באופן זה כל המצות אחת לאחת תבטלנה מדי תספוק לנו בהן החשקפה על הציור והרמוז, אבל לנו להשב כי העמידה על סתריהן הוא כנפש. והעשותן בפועל הוא לרמיון חגוף. וכמו שנשניח על קיום חגוף להיותו היכל הנפש, כן יש לנו עם שמירת הנסתר לשקוד כמו כן על שמירת הנגלה בכל מצות תורתנו והנה פעשותן יהיו רמויהן יותר מבוארים וברסום פעולתנו נתרחק מכל חשד ותוכחת.*

רוח החיים פאומתנו, החפץ בקיומה והמשתוקק לשכלולה ולהשתלמותה, הוא שהחמיר ביסוד החינוכי של דתנו. יען פי בקיומו תלוים ועומדים שני יסודי היהדות האחרים ושלשתם יחדו הנם תנאי הקיום וההתפתחות של עמנו ודתנו גם יחד, והתנאי ההוא נאמר ונשנה בתורה פעמים הרבה ככתוב: „ושמרתם ועשיתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם“. „ושמרתם ועשיתם פי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים“.

חלילה לי לגזר אמר, שהיסוד החינוכי הנהו היותר חשוב ונכבד משלשת יסודי דתנו. כבר הוכחתי לעיל, שרק בהיותם שלשתם יחד אחוים ודבקם זה בזה וצמודים למוצק אחד לבלתי הפרד איש מרעהו, תגלה תראה שלמות דתנו הנעלה ופעולתה הטובה והכרוכה על נשמת האדם, בינתו ורצונו. לנו הלא אחת היא, איזה מכנפי הנשר יחיש לעוף ולחדר באייר פמהירות יתורה, כנפו הימינית או השמאלית, אם רק על ידי מעו מעופם המשותף של שתי כנפיו יחדו. הנשר יגביה עוף ויתנשא עד גבהי שחקים.

(* ובא „במאור עינים“ ח"ג אמרו בינה פ"ב.)

מפתח:

3	הקדמה
5	מהות היהדות
6	מקור היהדות
15	העקר העליון של היהדות.
18	היסוד הקאסמאָנאָני
28	יסוד המוסרי
32	הגללות של תורת המוסר
34	האישיות
36	הכלליות שבאיש
39	ערכות הכלל והפרט
40	השלום
41	הסדר ומשפט
45	הכונה
45	צער בעלי חיים מדאורייתא
46	תמימות וקדושה
48	האישות
52	צביון מצוי
53	האפטימיות
58	התשובה
60	ביאת משיח
61	היסוד החינוכי
70	תעודת יסוד החינוכי ומקורו

VI 1942: 2584

Grāmatu spiestuve „EXTRA“, Rīgā.

L. Jaunavu ielā 15. :: Tālrunā 87-18.